

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телебачен-
ня і радіомовлення № 2694
від 05.09.2024 року
(Ідентифікатор медіа
R30-04515)

**ВИЩА
ОСВІТА
УКРАЇНИ**

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
3 (94)' 2024**

DOI: 10.32782/UDU-VOU.2024.3(94)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Заступник головного редактора

Катерина ГОНЧАРЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Редакційна колегія

Валентина БОБРИЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Наталія КОЧУБЕЙ, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена МАТВІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, академічний куратор кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій», директор Європейського центру досконалості «Європейські студії соціальних інновацій в освіті»

Володимир СЕРГІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Віолета СКИРТАЧ, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Діана СПУЛБЕР, доктор філософії, професор Університету Генуї (Італія)

Світлана СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри української філософії та культури філософського факультету Національного університету імені Тараса Шевченка

Наталія ТИТОВА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, запрошений дослідник Інституту інженерії, орієнтованої на людину, Школа інжинірингу та інформатики Бернського університету (Швейцарія)

Редакційна рада

Віль БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Галина БЕРЕГОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри журналістики та філології Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Володимир ЄВТУХ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія РІДЕЙ, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Григорій ТОРБІН, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

тел.: +38 (096) 398 20 03

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: vou@udu.kyiv.ua

Сайт журналу: journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou

Схвалено рішенням вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол 3 від 16.10.2024 р.)

ЗМІСТ

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Віктор АНДРУЩЕНКО

Реформа освіти: звільнення від «радянщини» (стаття друга) 5

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Роман ВОЛОШИН

Роль колективної пам'яті у процесі формування спільнот:
Майдан як «місце пам'яті» 14

Олексій КИЙКОВ

Гібридний менеджмент у системі вищої освіти:
філософсько-управлінські аспекти в умовах глобалізації
та інформаційного суспільства 22

Сергій ТЕРЕПИЩІЙ

Документування соціальної креативності в освітніх установах
під час війни в Україні 31

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Тетяна БЄЛКОВА

Концепція професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації
до формування здоров'язберезувального освітнього середовища 39

Маріанна СУХОЛОВА

Самопрезентація як невід'ємний елемент професійної підготовки фахівця
музичного мистецтва 51

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Марья НЕСТЕРОВА, Марина ДЄЛІНІ, Лілія АТНАЖЕВА

Соціальні інновації та соціальна згуртованість як чинники успішної співпраці
університетів та громад 57

ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Євген ДЕНИСЕНКО

Формування морально-психологічної готовності офіцерів при виконанні
службово-бойового завдання на основі праксеологічного підходу 67

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Олександр ПРИТУЛА

Виховання захисника Вітчизни в історико-філософському контексті 79

Contents..... 89

До уваги авторів..... 91

**На підставі Наказу МОН України від 10.10.2022 р.
№ 894 (додаток 2) журнал «Вища освіта України»
включено до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» зі спеціальностей «033 – Філософія»,
«011 – Освітні, педагогічні науки».**

УДК 1:37.013

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).01

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
ректор

Український державний університет імені
Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-7997-5913>

РЕФОРМА ОСВІТИ: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД «РАДЯНЩИНИ» (СТАТТЯ ДРУГА)

Ганебним, глибоко укоріненим у свідомість людей старшого покоління наративом «радянщини» є (тепер вже відома всьому світові) брехня про те, що більшовики-комуністи намагались утвердити благо для всіх, створити народну державу, зреалізувати такі цінності, як «землю – селянам», «заводи та фабрики – робітникам», «мир – народам», ліквідувати експлуатацію людини людиною, соціальне і національне гноблення, інші народноомріяні пріоритети. Люди вірили, так як масово й довгі роки терпіли несправедливість, йшли за більшовиками, не бачили іншого виходу, вірили обіцянкам, бо хотілось жити людським, а не тваринним чином.

Своєрідними наративами «радянщини», міцно укоріненими у свідомість «совкової» людини, стали: подвійна мораль, впевненість більшості громадян щодо створення в СРСР «нової спільності» – «радянського народу», визнання росіян «старшим братом», дешевий салат олів'є, кінокомедія «Іронія долі або З легким паром», молодіжні спортивні клуби з самбо та карате, що перетворились у заклади з підготовки

рекетирів, «широко невизнаний» авторитет афганців, любителів «героїчної лірики» білогвардійщини, «дутого» успіху на Заході класичного балету та спортивних танців на льоду, кубанського хору, величі творчості Пушкіна, Чехова та Достоевського, інших «інженерів людських душ» тощо.

Прозріння приходило поступово. Сьогодні практично кожен в Україні й багато людей за її межами, усвідомлюють ту велику облуду, якою окутала радянська влада мільйонні маси населення колишнього СРСР, значну частку народів європейських країн, особливо тих, які насильно, під тиском радянських окупантів увійшли у фіктивне об'єднання під назвою «соціалістичний табір». І хоча, за даними соціологів, десь близько тридцяти відсотків людей все ще «вірять у справедливість соціалізму», можливість повернення до «того способу життя», яким жили люди періоду «до горбачовської перебудови», вітчизняна і світова громадська думка все більше переконується у тому вселенському злі, які несли (й досі несуть) у своїй свідомості і почуттях захопленість, а може й поклоніння, перед

так званими марксистсько-більшовицькими порядками.

І справді, звернімося до історії. У більшовицькій росії, а далі – в СРСР – весь життєвий процес «замішувався» на брехні, лукавстві, махлюванні, шахрайстві: замість обіцяного миру, радянська влада втягнула народи росії у братовбивчу громадянську війну; замість проголошеного утвердження робітників господарями власних підприємств, вона націоналізувала їх, оголосила державною власністю; замість землі, на яку (як на останню надію) молились і очікували селяни, вона нав'язала ідею «колективного обробітку землі», розпочала процес суцільної колективізації, змусила працювати коли б ще не з більш високим рівнем експлуатації, ніж при царизмі; замість «свободи слова» була утверджена хибна ідея «партійного однодумства»; на місце культури, яка проголошувалась надбанням, що «належить народу», на суспільство впав жорстко ідеологізований принцип партійності, який не залишав місця творчій самореалізації людини, свободі її особистісного самоутвердження. Талановиті письменники та поети, науковці, інженерна інтелігенція, представники художньо-мистецького штибу загалом стали «інженерами людських душ» і у буквальному розумінні за вказівкою партії штапували продукцію, яка практично нічого не давала ні розуму, ні серцю. Дехто, звичайно, жив і творив наперекір. Таких висилали за межі країни, ув'язнювали, «перековували» засобами ГУЛАГУ, а то й просто знищували.

Гасло «партія – розум, честь і совість народу» укорінювалось у державно-суспільний духовний простір, як кажуть «багатом і пряником». Люди вірили й не вірили, захоплювались грандіозністю партійних задумів і боялись у будь-яку мить потрапити під підозру у зневірі чи зраді, скоєнні неблагодійного вчинку чи помилкового кроку. Кожен знав (і тремтів від постійного страху), що за підозрою йде за судження до позбавлення волі, покарання у виправних колоніях: (тюрма, виправні табори, висилка на поселення у віддалених

регіонах тощо) на терміни і в умовах, які в принципі унеможливають виживання людини як людини.

Глибоко «в'їлись» у душу простої людини заходи щодо увіковічення «радянських героїв», перейменування у їх честь назв міст, сіл та вулиць колишньої росії та її окраїн на честь тих чи інших революційних подвигів (або ж просто, за мотивами місця народження) їх керівників, освітування героїки передовиків виробництва, успішних працівників сільського господарства, лояльних до радянської влади науковців, письменників та поетів. Засноване у свій час царем Петром першим, зрощенням на кістках українських будівельників, місто Санкт-Петербург, наприклад, отримало фальшовану назву «Ленінград». З якого дива? Мабуть, тільки тому, що там здійснилась жовтнева революція, де був Ленін! Хоча, насправді, керівна роль останнього у жовтневому перевороті була більш, ніж умовною, назва міста прижилась. Й практично до завершення існування СРСР більшість громадян міста називали себе «ленінградцями».

Декілька раз перейменовувались (змінювали історичну назву) великі та малі міста колишньої росії: «Катеринослав» став Дніпропетровськом, «Маріуполь» – Ждановим, «Самара» – Куйбишевим і т.д., і т.п. Особливих трансформацій зазнало місто, яке при царизмі мало назву «Царицин». На честь «Великого Сталіна» більшовики назвали його «Сталінградом». Після розвінчування культури Сталіна, місто стало називатись «Волгоградом». Подібне продовжувалось декілька разів. Жителі міста стомились змінювати свої паспорти, поштові адреси, назви установ та організацій тільки тому, що з його назви знімалось (або ж поверталось) ім'я Сталіна. Хто він такий, цей славнозвісний «герой», яка його роль в історії? Вождь, герой чи злочинець, якого багато хто намагається видалити із свідомості мас? Зробити це не просто. Його ім'я стало «символом», якому благоговіє і все ще поклоняється значна маса населення колишнього СРСР й деяких інших країн світу. Тим паче, що нинішній російський

режим, здається, нарощує зусилля щодо реабілітації імені Сталіна в історії.

Глибокий пласт «радянщини» визрів й існує ще й донині на тлі оцінки тих перетворень чи виграних військових перемог, які здобула радянська влада за час свого існування. Мова йде про «перемогу» у Другій світовій війні, відбудову зруйнованого війною господарства, будівництво гігантських промислових об'єктів, надання допомоги народам Африки, Азії, Латинської Америки щодо підтримки національного визволення, з якими масова свідомість однозначно пов'язувала зростання і велич росії, утвердження її як великої світової держави.

Все це звичайно було. Країна мала виживати, видужувати, відбудовуватись, зрештою, розвиватись. Однак, не задля покращення життя людей, а за рахунок тих же простих людей, задля утримання влади комуністичною верхівкою, створених (для себе) комфортних, забезпечених умов життя. Мало хто знав тоді якою ціною давались радянським людям оспівані пропагандою дійсні й фейкові успіхи, скільки життів забрала з собою «переможна війна», сталінські післявоєнні репресії та голодомори, які кошти відривались від народу задля підтримки ідеї «світової революції». Хіба можна ці речі однозначно називати успіхом, перемогою, надбанням? Між тим, всесильна пропаганда настільки одурманила свідомість людини, яка (в силу цього) вже не могла мислити і діяти інакше, як за ідеологічно сформованими мірками.

Обдурені всесильною компартійною пропагандою, люди радісно святкували введення в дію чергової електростанції, політ у космос першої людини-космонавта, «підкорення цілини», будівництва БАМу, колонами йшли на так звані «суботники», що символізували «боротьбу проти релігії та церковників», звітували перед партією та урядом про перевиконання п'ятирічних чи семирічних планів (жоден з яких, до речі не було виконано), жили, як вважала більшість наскрізь ідеологічно одурманених верств населення, «в найпередовішій країні світу», вірила у

примарливу ідею «побудови комунізму за якихось 20 років».

«Нинішнє покоління через XX років буде жити при комунізмі», безапеляційно заявляв черговий генсек з трибуни чергового партійного зборища. І що? Ні комунізму, ні будь-якого помітного соціального прориву в житті радянських людей ні за двадцять років, ні у значно більшій протяжності часу не відбулося. Та ж сама гонка озброєнь, періодичні неврожаї та загроза голоду, нестача продуктів і предметів першої необхідності, химерні глобальні проекти та пустопорожні переваги «розвиненого соціалізму». Зневірені, залякані, розгублені люди мовчали. На суспільство все більш помітно накочувались рутини, застій, стагнація, зрештою, розпад і ... падіння СРСР.

Вражаючим фактом історії життя в колишньому СРСР, який надовго в'ївся у кров та плоть «радянських людей», став компартійний **процес зрощення фіктивних героїв, підйом на постамент всенародної пошани так званих передовиків виробництва**. Більшість людей знали, що звеличені герої були «дугими». Вони нічим особливим не відрізнялись від інших працівників. Для них просто створювались особливі умови, які дозволяли «встановити рекорд», що гучно оспівувався як зразок успіху, звитяги, геройства. Олексій Стаханов, Макар Мазай, Паша Ангеліна стали символами довоєнного соціалістичного будівництва, незаперечним життєвим прикладом для молоді. І що характерно, хоча більшість знали, що досягти такого успіху, який приписувався «героям», у принципі неможливо, переконані партійною пропагандою, люди намагались «жити за Стахановим», влитись у «ряди стахановців», вибудовувати свій життєвий процес за нормами, зрощеними партією на прикладі Стаханова. І лише деякі розуміли, що «стахановщина» – це чергова облуда, своєрідний хомут, який одягала на людей підступно-брехлива радянська влада. Стахановщина з часом відійшла в минуле, звичка ж «вискочити», «виділитись», «пострибати перед начальством», похизуватись тим чи

іншим реальним чи умовним здобутком у радянської людини залишилась.

Особливо стійкою вона виявилась у середовищі дрібного й середнього чиновництва. «Радянщина» спотворювала все, що траплялось у тій суперечливій історії, «відбілювала себе» перед світом, чим сіяла зло, спотворювала душі людей, особливо підростаючих поколінь. Досить живучою ця звичка є у нашi дні в незалежній Україні. «Радянщина» живуча і вкрай шкідлива. Звільнення від неї є коли б чи не основною умовою повернення до дійсної історії, мобілізації людей на перемогу, відбудову зруйнованого війною господарства, створення спроможної держави і добробутного демократичного суспільства.

За висновками вчених, за час семидесятирічного існування радянська епоха сформувала невидане й незаперечне «чудо історії», аналога якому не було у світовій практиці, вивела на історичну орбіту людину, яка за своїми унікальними якостями отримала красномовну (і вкрай принизливу) назву – «homo soveticus» (у побуті – «совок», «ватник» тощо). Писати про неї боляче і водночас соромно. Адже мова йде про нас, наших батьків, про їх історію і культуру. Між тим, писати треба. Нові покоління мають знати все з перших вуст, бачити правдиву історію насамперед для того, щоби виправити її й не допустити повторення в майбутньому.

Торкаючись цієї сторінки історії, значу, що в Україні синдром «совковості» є вже майже викоріненим. Покоління незалежності (не всі, але більшість) увійшли у контекст правдивої цивілізаційної історії України і людства, виховуються за європейськими стандартами, активно стали на захист Батьківщини від агресора, пишаться очищеною від імперського наклепу вітчизняною історією, здобутками батьків, переймаються завданнями відбудови зруйнованого війною господарства, прагнуть жити як люди. Цього не можна сказати про російський люд, який у своїй більшості не тільки залишився «совком» чи «ватником», але й став загарбником, агресором, убивцею. Війна, яку так звані росіяни роз-

почали й ведуть проти України, є більш ніж красномовним підтвердженням цього невтішного висновку.

«Homo soveticus» – це щось надприродне, надлюдське, несправжнє. Це жахливий, потворний, «недоношений викидень» історії людства. У дослідженнях Юрія Андруховича, Михайла Геллера, Олександра Зинов'єва, Юрія Каганова, Тараса Кузьо, Юрія Левади, Мирослава Поповича, ряду інших вчених, політиків і політологів описуються характерні якості такої людини, що закріпилась в історії. «Гомо советікус» – це саркастичний і критичний термін, що вживається до середньостатистичної людини, яка народилася у Радянському Союзі або в одній з країн Східного блоку і яка сприймає навколишній світ, використовуючи виключно систему мітів Радянського Союзу. Це людина – духовно зруйнована і налякана; вона здатна до лукавства, думає тільки про себе, й абсолютно інфантильно ставиться до іншого (Ю. Левада). Вона стурбована тим, що відбувається в економіці, господарстві, в політиці, у системі влади та культурі, хоча прекрасно знає (можливо, здогадується), що від неї там нічого не залежить. Вона звикла підпорядковуватись, бути виконавцем чужої волі. Вона – людина заздрісна, особливо щодо сусіда, у якого справи йдуть краще. Вона готова бути обманутою, вірити тому, про що повідомляється офіційно. Схильна до компромісу. Вважає, що жити треба спокійно й непомітно, головне, щоб її не займали.

«Совок» – це людина рабської психології і радянських цінностей (В. Зінченко). Така людина, оцінює інших людей, явища та оточуючий світ, користуючись незмінною системою міфів, принесеною із Радянського Союзу (Роман Чайка). Вона вірить у офіційну пропаганду, як у релігійну доктрину, має заповіді, але не Божі, а радянські, і з їх допомогою вимірює все навколо себе (Михайло Слабошпицький). «Совок», має збочену психіку, й навіть тоді, коли має у руках історичну чи документальну правду у вигляді фактів, все одно буде їх заперечувати, вважаючи, що його усталені міфи вищі за правду життя. Це людина

подвійної моралі: для себе і для інших, невизначених цілей і сумнівних експектацій. Головною рисою радянської людини є правило-норма: начальство робить вигляд, що воно платить, людина ж у свою чергу робить вигляд, що вона працює.

Радянська людина звикла «стояти в черзі» за всім, що їй потрібно для життя не тільки на сьогоднішній день, але й у перспективі. Вона звикла до пустих полиць магазинів та постійного дефіциту, схильна до розкрадання державного (колгоспного) і навіть громадського майна. Її характеризує недбалість та безгосподарськість. Переважна більшість радянського люду потерпала від алкоголізму та корупції, мала ряд інших вад, які вже давно вижиті з середовища людей цивілізованих країн світу. Таку людину західний цивілізований світ відторгає, він її боїться й не поважає. Подолання синдрому «совка» (у собі і в своєму оточенні) я розглядаю як основне завдання суспільного оновлення, перехід суспільства до цивілізаційного способу життя.

Осмислюючи феномен «совковості» радянської людини, не можу не звернути увагу на викривлене, перевернуте, в кінцевому розумінні – просто хибне розуміння нею сутності національних відносин, утверджених в СРСР як «найвидатніший здобуток ленінської національної політики». Мова йде про ідеологічно сформований міт щодо зближення націй і народів колишнього СРСР, формування нової спільності людей під назвою «єдиний радянський народ».

Поняття «радянського народу» є однією з принципових ідеологічних опор радянщини. Саме на ньому зрощувався наскрізь ідеологізований наратив єдності народів і культур радянської росії – робітників, селян і трудової інтелігенції, представників всіх націй і національностей, що проживали в СРСР. Воно символізувало братство народів країни рад, взаємну повагу і підтримку, рівність і принципове співробітництво, а головне – перетворення соціалістичних націй у нову історичну соціальну й інтернаціональну єдність народу, нову радянську людину.

Насправді, ні про яку «єдність», а тим паче «братство» під орудою «старшого брата» в концепті «єдиної спільності» не могло бути й мови. Підкорені росією народи, що увійшли до складу тодішнього СРСР, якщо й не протестували відкрито, то у всякому разі до узгодженого єднання особливо не прагнули. Надто різними були їх культури, ментальність, спосіб буття, історично сформовані традиційні життєві норми та правила. Їх ідеологічне упорядкування в єдине ціле особливо захоплення не викликало.

Зусилля партійної пропаганди, між тим, свою справу зробили: поняття «радянський народ» не тільки закріпилось, але й розпочало виконувати свою нівелюючу, руйнівну функцію стосовно інших (окрім російського) народів і культур колишнього СРСР. Одним з негативних наслідків введення цього поняття є той помітний історичний факт, що культури народів колишнього СРСР у міжнародному просторі є майже невідомими. Навіть про таку розгорнуту й історично тяглу культуру, яку створив український народ, включно аж до проголошення незалежності Захід переважно говорив як про «культуру росії». Ідеологічний концепт «єдиного радянського народу» став своєрідним символом упокорення амбіцій націй і народностей, які прагнули самостійності та незалежності, а вимушені були «танцювати під малоголосу дудку старшого брата». Як кажуть, «дружба дружбою, а горщик (тютюнець) нарізно».

Радянські люди звикли жити за нормами, сформованими радянськими партійними та державними органами. Під неусипним контролем такої злочинної організації як КДБ. Їх окутував страх. Їх привчили «любити партію і державу», «ненавидіти ворогів – Західний капіталістичний світ», «пишатись досягненнями соціалізму», «вірити у світле комуністичне майбутнє». Для більшості людей партія позиціонувалась як «розум, честь і совість нашої епохи». Жити за настановами і під контролем партії, «для народу і разом з народом» вважалось вершиною гідності коли б чи не

кожної радянської людини. Багато хто бачив і розумів брехливу сутність подібного. Але ж цю ідеологію сповідувала більшість! Тим паче, вона у буквальному розумінні «кричала» з усіх репродукторів, шпальт партійних газет, в школах і університетах, лекторіях такої пропагандистської установи як Товариство «Знання», інших чисельних громадських організацій.

Характерною рисою людської маси стало «життя за планом», за розкладом, встановленими «керівною й спрямовуючою силою» суспільства, тобто – партією. План, звичайно, справа цікава і корисна. Однак не при соціалізмі. Його заскорубливість, криклива показовість, усталений раз і назавжди залізобетонний порядок, підкошували ініціативу, нівелювали творчість. План при соціалізмі став своєрідним монстром, який домінував над кожним від простого робітника до керівництва виробництвом, галуззю, державою. Невиконання плану або відступництво від нього, каралось. Вияв творчої ініціативи розцінювався як свавілля. Як кажуть, «застав дурня Богу молитись, так він і лоба розібіє». Всі установи в СРСР працювали згідно з планом, за яким (з метою інтенсифікації виробництва) кількість працюючих збільшувалась, однак якість продукції та виробнича дисципліна – знижувались; однотипною, незмінною (однією для всіх видів виробництва) залишалась раз і назавжди утверджена технологія; встановлене заохочення у вигляді соцзмагання (переможці якого визначались партією), перетворювалось у формальність; поступово, але неухильно, зникала здорова конкуренція; тверда (й напрочуд низька) зарплата не сприяла вияву «здорових амбіцій» працюючих, до зростання добробуту не вела, до ініціативи та творчості не заохочувала; черги на квартиру чи на придбання легкового автомобіля розтягувались на десятиліття; реальне життя все більш помітно набувало ознак «казенщини», безперспективності. «Радянщина» все більш затягувала людей у трясовину невизначеності. Тисячі людей (не тільки євреїв, але й інших національностей; не тільки в СРСР, але й у країнах

так званого соціалістичного табору) марила виїздом (втечею) «на Захід», який уявлявся їм не менше як «земним раєм».

Радянська людина не знала дійсної моралі, не відчувала (не бачила й не розуміла) межі між «добрим» і «злом», «істиною і похибкою». Ленінське гасло «моральним є все, що слугує побудові комунізму» витравило з них відчуття справедливості, а разом з ним – ті традиційні чесноти, які завжди піднімали (й звеличували) людину над всім іншим світом. Під тиском партійно й державно санкціонованої брехні, яка щоденно і щогодинно брудним потоком падала на голови (і в'їдалась в душі) людей з настінних репродукторів, партійних газет, лекційних кафедр закладів освіти, всіх, без винятку, засобів масової пропаганди, народ втрачав здатність самостійно мислити, оцінювати, приймати рішення, боялись висловлювати власну думку. Окутаний оманливою компартійною ідеологією, напів'яний радянський народ – продукт соціальної революції 1917 року й соціальних перетворень, фактично «стояв на колінах», не помічаючи того, що більшовицька влада прирекла його на злидарське, рабське існування.

Однією з глибоко негативних характеристик «радянщини» є масово укорінена звичка до вживання алкогольних напоїв. І що характерно, масова свідомість цю негативну звичку не тільки принципово не засуджувала, але, скоріш, розглядала її як тяжке хронічне захворювання, що виникає внаслідок систематичного вживання алкогольних напоїв, як «хворобу», яка вражає людину через важкі обставини життя та праці, суспільний безлад, громадські та сімейні чвари, або ж як безневинну вихватку (жирування, пустування). Звісно, алкоголізм існує у багатьох країнах світу. Однак його поширення у «країні переможного соціалізму» перевершує всі допустимі норми. За статистикою, в 60-ті роки минулого століття пересічний громадянин в СРСР споживав в середньому 4,6 л алкоголю на рік. У 1970-х ця цифра підскочила одразу до 8,44 л, а до початку 1980-х цей показник досяг аж 10,6 л. Від алкогольних отруєнь в

СРСР на початку 1980-х вмирали 2% всіх померлих в країні чоловіків. Приблизно четверть убивств – 23,7% – відбувалася в стані алкогольного сп'яніння. Стільки ж відбувалось і самогубств у п'яному стані. Від причин, які пов'язані з алкоголем, в СРСР вмирали 351 тис. чоловіків і 135 тис. жінок щорічно, що в сумі становило 486 тис. осіб. Найбільш загальною причиною масового пияцтва стала радянська система, компартійний режим.

В країні побутовали заздрість, доносництво, матірщина, лукавство, хабарництво, яке пізніше переросло у таке потворне явище, як корупція. І що характерно, джерелом більшості негативних наративів, які склали основу «радянщини», був російський народ. Причина цього корениться в його історії – формуванні характеру так званого «російського народу» від ординської ментальності (*див.: Євген Гуцало. Ментальність орди. К., 1996*).

В середовищі українців, як і у більшості народів, які з часом увійшли до складу колишнього СРСР, укоренилась «матірщина». До речі, ні в середовищі людності Київської Русі, ні серед козацтва, ні, навіть у простих селян її практично не було. Цього не скажеш про російський етнос. І це далеко не випадково. Вилізши з боліт, він формувався під тиском ординців, де домінували авторитет батька й одночасно зневага до матері, її ролі у системі суспільного виробництва. Означена зневага перекидалась на все, що суспільство засуджувало, зневажало, оцінювало як суцільний непотріб. «Матірщина» укоренилась у характерах народів, завойованих ординцями. Найглибше й найміцніше вона захопила собою російський люд. Знайомство з культурою, характером, порядком і правилами його спілкування між собою показує, що лівова частка слів його спілкування, особливо у період вживання алкоголю, в момент захмеління, була (й залишається нині) «матірщиною». Дехто (особливо серед російських науковців, письменників, мовознавців) намагається якщо й не відібрати практику вживання матірщини, то принаймні представити її як нібито «укорінену норму» по-

бутового спілкування, якою російська людина намагається виразити всю гаму своїх почуттів за допомогою одного непристойного слова (Ф. Достоевський, О. Пушкін, Л. Толстой та ін.). Це, звичайно, нонсенс. Матірщина – це негатив, який базується на зневазі людини до людини, розвінчуванні всіх, без винятку, людських гуманістичних цінностей. Він є злаякісною спадщиною «викривленої історії». Поширення його серед народів СРСР, особливо російського – в середовищі військових, робітників та керівників промислових підприємств, комсомольців-добровольців новобудов, освоєння цілини, партійних та радянських працівників, інших категорій населення – є тією знелюдненою «радянщиною», для викорінення якої потрібна мобілізація всіх духовних сил і ресурсів розумної людини.

Звісно, як і всі люди світу, «радянська людина» вмiла посміхатись, хоча обставини життя та праці здебільшого спонукали до терпіння та похмурості. Вона була оптимістом, надіялась, вірила й... посміхалась. Вона любила розповідати анекдоти, висміювати невдачливих товаришів по праці, насміхатися з сусідів. Забороненою із загрозливим наслідком для сміху була тільки одна тема – оцінка діяльності партійної та державної влади. Насміхатися з влади можна було лише перший (і останній) раз. Далі був донос такого ж «сміхотливого» сусіда. А далі – підозра, арешт, засудження, довголітні табори або ж страта. Подібна реальність особливої радості (та сміху) не викликала.

Головним засобом відтворення якісних характеристик «совковості» у минулому була освіта. У російській федерації цю функцію вона виконує і понині, причому ще з більш високою завзятістю. Але не тільки. Сучасна російська освіта за покликком влади готує не просто «совків», а агресивний «людський матеріал» для військово-загарбницької участі, для відновлення імперії, панування над світом. Така освіта виправдовує й поширює наратив насильницького упокорення тих чи інших народів (так зване «присилення до миру»), пограбування й підкорення країн, які вийшли

з-під сфери впливу росії, відродження імперського статусу, повернення до реалій колишнього СРСР, утвердження власного панування над світом. Цілком зрозумілим, що така освіта носить злоякісний, ворожий людині і людству характер.

Не інакше, як негативними наративами російської шкільної та університетської освіти є розтиражовані наскрізь ідеологізовані та фальшовані ідеї «величчя росії» як світової держави; популяризація путіна як єдиного і незмінного «народного лідера», який нібито «захищає» росіян у всіх куточках світу, відновлює величчя росії (колишнього СРСР) в кордонах 1999 року. Її пронизує наскрізь хибна трактовка вітчизняної російської історії, науки та культури як нібито «найпередовіших у світі». Освіта підпорядковується зрощенню людини, головною якістю якої є готовність до завоювання територій інших держав, ідеологічно трактованих як начебто історично російських. Російська освіта зрощує образ ворога, який мовби то намагається знищити росію, її спосіб життя, «російську культуру» і людність загалом. Звісно, у статусі такого «ворога» неодмінно постають представники країн НАТО, особливо США, а з недавніх пір – українські націоналісти-бандерівці. Зазначена ідеологічна брехня охоплює всі, без винятку, навчальні предмети. «Винятком» є хіба що математика, й то тільки до тієї межі, допоки вона не торкається російських державних інтересів.

Радянська влада добре розуміла роль освіти у розвитку держави, підготовки шкільної молоді та студентів до самостійного життя та праці. Здійснивши першочергові кроки щодо реформування старої школи, головним з яких стало ліквідація безграмотності, влада зайнялась проблемою насичення освіти компартійним ідеологічним змістом. Вона відокремила її від церкви, відлучила від школи «старі кадри», встановила над освітою тоталітарний контроль й, незважаючи на протести студентської молоді, послідовно проводила її компартійну ідеологізацію та русифікацію. Цю лінію радянська влада проводила впро-

довж усього періоду свого існування, фактично аж до розпаду СРСР.

Нинішня російська освітня політика вибудовується за таким же змістом і спрямованістю. У відповідь на потребу «повернення до державних реалій 1999 року» та «відродження СРСР», активізації військових дій проти України, російська освіта мілітаризує академічний процес, інтенсивно наросує військове навчання молоді та студентів, а відтак, стала агресивною, а може й злочинною. Вона переписує історію, крок за кроком наповнює освіту військовими сюжетами, видуманою героїкою минулої війни, майстерно сфабрикованими міфами щодо визвольної, миротворчої місії російської армії в Афганістані, Чечні, Грузії, Сирії, інших регіонах світу, використовує її як зброю в гібридній війні проти духовності, культури, людяності.

Нині вістря агресивної російської освіти спрямоване проти українського народу. Мовляв, «його ніколи не було», «Україну створив Ленін», «її історичні землі належать росії», а тому «їх треба повернути, освоїти, заселити росіянами». Варто згадати, що дещо подібне історія вже бачила: людиноненавистницькі наративи домінували у системі освіти нацистської Німеччини. Між тим, «хто сіє вітер – той пожне бурю». Безславний провал нацистського «походу на Схід (*Drang nach Osten*)» відомий: Гаазький трибунал, осудження людством, занепад рейху, припущення народу.

Здається, історія повторюється. І не важко спрогнозувати, що така ж доля очікує росію. Зло, спрямоване проти людяності, має бути викориненим з історії. Освіта, що апелює не до розуму, не до істини і не до справедливості, а сіє зло, розбрат, ненависть і протистояння, роз'їдає душу, зрощує низовинні потреби, не виховує, а спотворює особистість, а відтак не може вважатись справжньою, розумною. Вона наскрізь фальшива, злочинна. На противагу їй, як і всій системі освіти колишнього СРСР, українська освіта вже давно перейшла до іншої – людиноцентристської, деідеологізованої парадигми розвитку,

пропонує її до впровадження в освітній простір об'єднаної Європи XXI століття. Конструктивна робота ще попереду. Викоринення ж залишків «радянськості» залишається для нас, як і для народів, які витримали в свій час радянську військову окупацію, завданням першочергової уваги та значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Геллер, М. Я.** (1985). Машина та гвинтики. Історія формування радянської людини. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 335 с.
2. **Каганов, Ю. О.** (1019). Конструювання «радянської людини» (1953–1991). Запоріжжя: Інтер-М, 432 с.
3. **Плохій, С.** (2019). Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 512 с.
4. **Пінкер, С.** (2019). Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. К., С. 351.
5. **Фукуяма, Ф., & Гантінгтон, С.** (2020). Політичний порядок у мінливих суспільствах. К., 2020. С. 16.

REFERENCES

1. **Hiellier, M. Ya.** (1985). Mashyna ta hvyntyky. Istoriiia formuvannia radianskoi liudyny. [*Machine and cogs. The history of the formation of the Soviet man*]. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 335 s. [in Ukrainain].
2. **Kahanov, Yu. O.** (1019). Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991). [*Construction of the “Soviet man” (1953–1991)*]. Zaporizhzhia: Inter-M, 432 s. [in Ukrainain].
3. **Plokhii, S.** (2019). Ostannia imperiia. Zaneпад i krakh Radianskoho Soiuzu. [*The last empire. Decline and collapse of the Soviet Union*]. Kharkiv : Knyzhkovi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 512 s. [in Ukrainain].
4. **Pinker, S.** (2019). Prosvitnytstvo sohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu. [*Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress*]. K., S. 351 [in Ukrainain].
5. **Fukuizama, F., & Hantinhthon, S.** (2020). Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh. [*Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh*]. K., 2020. S. 16 [in Ukrainain].

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

УДК 130:2

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).02

Роман ВОЛОШИН

аспірант кафедри філософії,

Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

РОЛЬ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОТ: МАЙДАН ЯК «МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ»

Протягом тривалого часу пам'ять підлягала дослідженню виключно як індивідуальна психічна функція, нерідко поряд з іншими пізнавальними процесами на кшталт сприйняття чи мислення. Однак, якщо поглянути на це поняття в ретроспективі розвитку філософської думки, то віднаходимо низку ґрунтовних пояснень даному поняттю, які виходять за межі індивідуалізації. До прикладу, в бергсонівській моделі з'являється певна градація видів пам'яті, яка вже зводиться не лише до пізнавальних функцій людини, але й сягає практичного рівня буття людини.

Відтак, коли ми говоримо про пам'ять групи людей, завдання дати чітке визначення цьому явищу дещо ускладнюється. Поготів, якщо йдеться про великі спільноти або цілі народи. Французький філософ і соціолог Моріс Альбвакс стверджував, що колективна пам'ять – це соціальний конструкт, який формується і підтримується через соціальні взаємодії [11, с. 39]. Науковець вважається одним з перших дослідників проблематики. Він сформував твердження, що колективна пам'ять – це сукупність спогадів, які поділяють члени однієї спільноти. Формування пам'яті не є статичним набором спогадів; натомість це динамічний процес, який постійно оновлюється відповідно до потреб і контекстів сучасності.

Разом з тим те, що називають колективною пам'яттю, є однією з фундаментальних частин функціонування та навіть формування спільнот. У межах одного суспільства одночасно може існувати стільки варіантів колективної пам'яті, скільки це суспільство налічує різних соціальних груп.

У цій статті викладено ідею впливу колективної пам'яті на процес формування спільнот, подано приклади історичних подій, пам'ять про які відіграла значну роль у формуванні ідентичності різних народів. Крім того, представлено концепцію французького філософа П. Нора про «місця пам'яті» та наведено низку їх прикладів.

Ключові слова: пам'ять, колективна пам'ять, історична пам'ять, формування спільнот, символи, міфи, місця пам'яті, ідентичність.

Roman VOLOSHYN

THE ROLE OF COLLECTIVE MEMORY IN THE PROCESS OF COMMUNITY FORMATION: THE SQUARE AS A «PLACE OF MEMORY»

For a considerable period of time, memory was solely examined as an individual's cognitive function, frequently alongside other cognitive processes such as perception or thinking. However,

if we look back at the development of philosophical thought, we find a number of thorough explanations for this concept that go beyond individuation. In the Bergsonian model, for example, a certain gradation of types of memory appears, which is not only reduced to human cognitive functions, but also reaches the practical level of human existence.

Therefore, when we discuss the memory of a group of people, especially when it comes to large communities or whole nations, the task of clearly defining this phenomenon becomes somewhat complicated. Maurice Halbwachs, the French philosopher and sociologist, claimed that collective memory is a social construct, formed and maintained through social interactions [11, p. 39]. The scientist is considered one of the pioneering researchers on the topic. He articulated the assertion that collective memory is a pool of recollections shared by members of the same community. Memory formation is not a static set of recollections; instead, it is a dynamic process that is constantly updated in accordance with the demands and contexts of today.

Collective memory is, however, one of the fundamental components of the functioning and even formation of communities. Within a given society, there can be as many variants of collective memory as there are distinct social groups within that society.

This article outlines the idea of how collective memory impacts the process of community formation and provides examples of historical events, the memory of which played a significant role in the formation of the identities of various nations. In addition, the French philosopher P. Nora's concept of «places of memory» is explained, and a number of their examples are given.

Key words: memory, collective memory, historical memory, community formation, symbols, myths, places of memory, identity.

Спільні уявлення про минуле виконують одразу кілька важливих функцій у житті групи. Передусім, *нерідко слугують інструментом його збереження* у вигляді певного неписаного закону, який усі учасники спільноти – або принаймні їхня більшість – визнають і приймають. Іншою функцією колективної пам'яті є *здатність формувати та підтримувати певну ідентичність спільноти*, патерни поведінки в різних ситуаціях, зокрема в межах взаємодії з іншими групами. Приклади цього можемо спостерігати як на рівні відносно нечисленних груп, так і коли йдеться про держави й нації. Нарешті, спільна пам'ять про минуле може слугувати важливим підґрунтям для проєктування візії майбутнього. Французький історик П'єр Нора стверджував, що *колективна пам'ять – це те, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп, або те, що ці групи роблять із минулим* [6, с. 188].

Нора запропонував концепцію «місця пам'яті» (*lieux de mémoire*) та стверджував, що колективна пам'ять формується через об'єкти, символи та практики, які представляють минуле та відіграють ключову роль у формуванні ідентичності групи [10, с. 7]. Місця пам'яті не обов'язково повинні бути фізичним місцем, в якому чи поблизу

якого можуть гуртуватися групи, як-от монументи чи історичні споруди. У різних суспільствах проявами колективної пам'яті можуть слугувати історії, символи, традиції, міфи та ритуали, які об'єднують людей навколо спільних цінностей і досвіду. При цьому віддаленість сучасності від джерела пам'яті може бути настільки великою, що й історичних джерел може зберегтися вкрай мало. У таких випадках пам'ять може зберігатися в усних переказах, легендах, творах мистецтва. Ці елементи покликані створити певний неперервний взаємозв'язок між минулим і сучасністю, а також породити почуття спільності.

Серед промовистих прикладів, які формують націєтворчий міф за допомогою проєктування пам'яті про далеку подію, – битва на Косовому полі 1389 року, в якій зійшлися війська сербського князя Лазара та османського султана Мурада. У цьому протистоянні серби зазнали поразки. Попри це, подія стала центральним елементом фольклору ледь не одразу після завершення, що допомогло сформувати спільне уявлення про минуле, глорифікацію і міфологізацію постаті князя Лазара та канонізацію його як святого. Проте фінального вигляду міф, заснований на пам'яті про битву, набув у ХІХ столітті, коли він пере-

творився на дієвий механізм для обґрунтування політичних та воєнних рішень. Косівська битва активно використовувалася для мобілізації й консолідації сербів у XIX–XX століттях під час боротьби за незалежність, а також у період Югославських війн 1990-х років. Попри те, що подія стала елементом пам'яті кількох народів, а з 2008 року історичний регіон навіть не підконтрольний Сербії, саме серби перетворили колективну пам'ять про битву на центральний національний міф, який підтверджує «богообраність» і водночас певну «віктимність» народу.

Подія, яка слугує джерелом колективної пам'яті, може мати різні її [колективної пам'яті] прояви. Вони можуть бути як матеріальні, так і символічні. Розгляньмо кілька прикладів.

Велика французька революція – одна з найважливіших подій в історії сучасної Франції. Події 1789–1799 років наочно ілюструють функції колективної пам'яті, зокрема щодо спільного уявлення про минуле, його вплив на формування певної ідентичності спільноти та формування на його основі нових наративів. Сучасна Конституція Французької Республіки використовує одразу кілька символів Великої французької революції, зокрема у розділі 2 йдеться: «Національна емблема – триколірний прапор: синій, білий, червоний. Національний гімн – Марсельеза. Девіз Республіки – Свобода, Рівність, Братерство. Її принцип – правління народу, здійснюване народом для народу» [4]. Французький прапор, що складається з трьох вертикальних смужок синього, білого та червоного кольорів, та гасло «Свобода, рівність, братерство» є символами, що втілюють цінності Французької революції і єднання нації. Національний гімн «Марсельеза» також репрезентує революційні ідеали свободи та братерства, закарбовані в національній свідомості. Власне, сама Французька революція 1789 року слугує одним із проявів колективної пам'яті, що має справжній націєтворчий ефект. Ідеї та символи революції стали підмурком формування республіканських цінностей і прав людини.

Хоча події, про які йдеться, відбулися понад двісті років тому й жоден із сучасних французів чи навіть його діди-прадіди не були очевидцями тих подій, колективна пам'ять про героїчну революцію та соціальну згуртованість закріпила за французами образ одного з найбільш політично активних суспільств у світі. На цю активність почали зважати вже тоді. Масштабна програма перебудови французької столиці 1853–1870 років, яку за прізвиськом префекта департаменту Сени Жоржа-Ежелана Османа називають Османською реконструкцією Парижа, мала на меті розв'язання одразу кількох проблем. Осман перетворив старі та вузькі середньовічні вулички Парижа на широкі проспекти, побудував нову систему водогону, освітлення та багато іншого. Однак одна зі справжніх цілей робіт, що їх проводив Осман, полягала в тому, щоб не допустити в місті громадянської війни. Він хотів назавжди унеможливити спорудження барикад у Парижі. Саме з цією ж метою вже Луї-Філіп запровадив дерев'яне покриття для вулиць. Осман хотів запобігти будівництву барикад у два способи: розширення вулиць мало зробити барикади неможливими, а нові вулиці слід було прокласти як найкоротший шлях від казарм до робітничих кварталів [1, с. 227]. Можливість спорудження барикад на широких центральних вулицях столиці для традиційно революційно-активного французького суспільства значно ускладнювалася. До того ж за потреби на широких проспектах повстання легко могло бути придушене силами війська.

Самі французи регулярно підтверджують цей образ політично активної нації, нерідко організуючи страйки та протести навіть в наші дні. Одним з останніх масових проявів протесту у Франції став так званий рух жовтих жилетів. Акції протесту за участі мітингувальників, вдягнених у світловідбивні жилети, прокотилися державою у 2018 році доволі спонтанно, а причиною масового невдоволення громадян стало зростання цін на паливе внаслідок підвищення акцизного збору. За інформацією Міністерства внутрішніх справ Франції до акції 17 листопада 2018 року долучи-

лося понад 287 тисяч людей, 24 листопада – понад 106 тисяч. Події понад 200-річної давнини втілилися у фізичних та символічних проявах.

З одного боку, ці події сприяють самовизначенню французів як членів однієї великої спільноти, об'єднаної спільним минулим, яке пам'ятають і яким пишаються. З іншого – символи цього минулого активно інтегрують у повсякденне життя в сучасності і будують навколо них плани щодо майбутнього.

Цей приклад ілюструє твердження П'єра Нора про те, що *колективна пам'ять – це спогад або сукупність свідомих чи несвідомих спогадів про досвід, пережитий і/або перетворений на міф живою спільнотою, до ідентичності якої невід'ємно належить відчуття минулого* [6, с. 188].

Подія чи чинник, який був перетворений спільнотою на елемент колективної пам'яті, може містити одночасно кілька «місць пам'яті» як на фізичному рівні, так і на рівні міфів та символів. Разом з тим, можемо прослідкувати, що одне й те саме місце пам'яті може бути елементом кількох епізодів колективної пам'яті. Це твердження можна проілюструвати на прикладі України.

Серед *рис, якими українці ідентифікують себе*, часто можна почути *волелюбність, нескореність*. На підтвердження цього твердження можна навести чимало історичних подій, коли згуртованість і волелюбність виходили на перший план. Саме громадянська активність та кооперація вільних людей часто згадується в контексті козацтва, а пізніше – таємних товариств і спілок, творчих об'єднань, інтелектуальних гуртків. Український філософ та есеїст Віталій Пономарьов апелює до високої громадянської активності та тісної співпраці в межах спільнот. «Цю землю українська людність виплекала впродовж не одного століття, розбудовуючи на ній міста, муруючи храми та фортеці, толокою зводячи хати (...) На цій землі вона розвивала власні та засвоювала запозичені форми громадянської спільності – міське віче, церковний собор, шляхетський сеймик,

козацьке коло, ремісничий цех, інтелектуальний гурток, православне братство. Тут вона закладала підвалини своєї свободи: міське самоуправління, золоті шляхетські вольності, козацькі давні права і вольності, ставропігія церковних братств, автономія університетів, вільнодумство філософів, митців і поетів» [9, с. 46].

За часів незалежності особливого місця у сприйнятті українців набув Майдан Незалежності в Києві. З місця урочистих подій і центральної площі держави він перетворився на сакральне місце гідності, боротьби, згуртованості й народовладдя. Причиною цьому стали події, які в Україні охрестили трьома революціями: 1990 рік – Революція на граніті; 2004 – Помаранчева революція; 2013–2014 – Революція гідності.

У жовтні 1990 року група студентів з київських та львівських закладів вищої освіти розгорнули на Майдані (тоді – Площа Жовтневої революції) наметове містечко та оголосили голодування. Головними вимогами мітингувальників були: дострокове припинення повноваження Верховної Ради України та призначення нових виборів на багатопартійній основі восени 1991 року; відставка голови Ради Міністрів України Віталія Масола; прийняття закону про націоналізацію майна Комуністичної партії України і Ленінської комуністичної спілки молоді України; недопущення підписання нового Союзного договору; повернення в Україну солдатів, які проходять строкову службу за межами держави, і забезпечення проходження служби на території республіки юнакам подальших призовів [7]. Усе було організовано дуже швидко, мітингувальники зайняли позиції і стали в кордон на випадок силових дій з боку правоохоронних органів. Міліція не вдалася до розгонів протестувальників.

15 жовтня на Майдані вже зібралося кілька десятків тисяч українців. До студентів доєдналися трудові колективи фабрик і заводів, інститутів, шахтарі та просто небайдужі українці. Голодування та локальні акції оголошували в різних містах України. Мітингувальники з національними прапо-

рами та плакатами прорвали міліцейський кордон біля Верховної Ради та організували на площі перед нею ще одне наметове містечко. Було організовано виступ студентів у Верховній Раді та на телебаченні. 17 жовтня Верховна Рада ухвалила рішення задовольнити частину вимог демонстрантів (314 голосів «за») [7].

Уперше в новітній історії України Майдан став місцем масової успішної акції, яка об'єднала українців різних регіонів, професій та соціальних груп на центральній площі столиці, продемонструвала позитивний результат згаджених дій громадян та стала елементом колективної пам'яті великої групи українців. Не можна стверджувати, що події 1990 року мали великий націєтворчий ефект, але вони точно перетворили Майдан Незалежності на місце, де українці в разі замаху на їхні цінності можуть відстоювати свої права. Крім того, акція, спрямована проти комуністичної влади в Україні, заклала традиції демократичних форм протесту, змінила вектор розвитку тодішньої України та стала каталізатором розпаду СРСР [3].

Наступного разу Майдан знову перетворився на місце зібрання сотень тисяч українців вже після здобуття Україною незалежності, у 2004 році. Перший тур президентських виборів, що відбувалися восени того року, не дозволив виявити переможця. 21 листопада 2004-го у другому турі за президентський пост змагалися прем'єр-міністр Віктор Янукович та опозиційний кандидат Віктор Ющенко. За повідомленням Центральної виборчої комісії Віктор Янукович здобув трохи понад 15 мільйонів голосів виборців (49,46%), тоді як його опонент Віктор Ющенко – близько 14,2 мільйона голосів (46,61%) [8]. Водночас стало відомо, що у порівнянні з першим туром аномально зростає явка виборців у Донецькій та Луганській областях, до 96,7% та 89,5% відповідно. Саме ці голоси мали забезпечити провладному кандидату перемогу.

Незгодні з масовими фальсифікаціями із залученням адміністративного ресурсу, близько 30 тисяч прихильників кандида-

та від опозиції почали встановлювати на Майдані наметове містечко. Переважна більшість людей для демонстрації своєї участі в акціях використовувала у своєму одязі помаранчевий колір – колір політичної сили «Наша Україна» Віктора Ющенка. У багатьох містах України прихильники кандидата також виходили на локальні «майдани». 22 листопада 2004-го кількість протестувальників зростає до 100 тисяч, і до них почали приєднуватися виборці з усіх регіонів країни. 23 листопада 400 наметів було встановлено майже на всю довжину Хрещатика [3]. Загалом за різними оцінками соціологів у Помаранчевій революції взяло участь від п'яти до шести мільйонів громадян.

Майдан знову перетворився на місце сили для українців. Цього разу акції на центральній площі столиці були значно масштабнішими, а символіка, гасла та пісні того Майдану перетворилися на елемент колективної пам'яті про консолідацію та відстоювання спільних цінностей. Український громадський діяч, проректор Українського католицького університету Мирослав Маринович відзначає силу Майдану: «Майдан вирує і дивується: звідки раптом у людей стільки сили? Щось там варнякає у Кремлі Владімір Владімірович, вздовж українсько-білоруського кордону гасає Патріарх Московський... А Майдан сміється. А Майдан – сильний. Нікому й на гадку не спадає покоритись і визнати геополітичну велич Росії. Бо сильним був наш дух. Бо Правда була за нами. Бо сила твоя, як і Царство Боже, – в тобі, а не поза тобою» [9, с. 78].

Помаранчева революція завершилася політичним вирішенням. 6 грудня в Києві за участі тодішнього президента Леоніда Кучми, двох кандидатів у президенти, а також міжнародних посередників, серед яких були президент Польщі Александр Квасневський і Верховний представник Європейського Союзу Хав'єр Солана, розпочався третій раунд переговорів щодо урегулювання ситуації. Серед основних питань: зміни до виборчого законодавства, реформа Центральної виборчої комісії,

а також політична реформа, спрямована на подолання поствиборчої кризи. А вже 8 грудня Верховна Рада ухвалила ці зміни, що трансформували Україну на парламентсько-президентську республіку. У третьому турі виборів, призначених Верховним судом, 26 грудня 2004 року перемогу здобув Віктор Ющенко з результатом 51,99% голосів, тоді як його опонент отримав 44,2%. Майдан переміг.

Революційні події в Україні 2004 року стали демонстративним прикладом «місця пам'яті» згідно з концепцією П'єра Нора. Майдан Незалежності остаточно сформувався як символ не лише політичних протестів, а і всенародного прагнення до свободи, справедливості та демократичних змін.

У його ролі як місця пам'яті можна виділити кілька аспектів. Майдан як географічна локація в центрі столиці України став точкою концентрації протестувальників. Це конкретне фізичне місце, де збиралися люди з усієї країни, уособлювало не просто протест проти фальсифікації виборів, а й народне єднання заради змін. Це місце набуло особливого значення завдяки подіям, які там відбувалися.

Майдан також став символом боротьби за справедливість і демократію. Події 2004 року залишилися у колективній пам'яті українців як місце, де кожна людина могла вплинути на політичні процеси у своїй державі.

Події 2004 року відіграли важливу роль у формуванні відчуття спільних цінностей та ідентичності. Для великої кількості людей Помаранчева революція стала спільним досвідом, який об'єднував навколо ідеї свободи та справедливості представників різних регіонів та верств суспільства. До подій на Майдані приєднувалися люди з різних населених пунктів, ще більше — спостерігали за подіями. Саме завдяки спільному досвіду Майдан закріпився як важливий елемент національної колективної пам'яті.

Особливу роль Майдан також відіграв у формуванні політичної та соціальної пам'яті українців. Він заклав початок про-

цесу подальших демократичних зрушень в Україні та не дозволив молодій демократії піти за сценарієм деяких колишніх радянських республік, у яких за допомогою адміністрації та контролю над силовими структурами влада змогла встановити режим повного контролю над суспільством. Центральна площа України стала символом мирного опору і в колективну пам'ять українців вкарбувалася як місце, де пасивне громадянське суспільство змогло досягти успіху у відстоюванні своїх прав.

Громадяни України відчули свою причетність до подій державного значення. Майдан 2004 року став важливим елементом колективної пам'яті, що відповідає концепції «місць пам'яті» П'єра Нора — це місце, яке стало потужним носієм національних ідей і колективних цінностей.

Вчоргове Майдан Незалежності відіграв роль місця консолідації активного громадянського суспільства під час подій, які отримали назву «Революція гідності». Події кінця 2013 — початку 2014 року ознаменувалися як своєю масштабністю, так і трагічністю.

Перші протестувальники й намети з'явилися на центральній площі столиці ввечері 21 листопада 2013 року — після того, як влада оголосила про призупинення процесу підготовки до підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. В наступні дні у центрі Києва сформувалися два паралельних центри протестів. Перший — наметовий табір без політичної символіки з прапорами України та ЄС на Майдані Незалежності. Другий — акція протесту опозиційних партій на Європейській площі [2]. Трохи пізніше акції об'єднали. 29 листопада стало зрозуміло, що тодішній президент Віктор Янукович виступив проти підписання угод з ЄС. На Майдані в цей час залишалося кілька сотень переважно молодих людей. Однак в ніч з 29 на 30 листопада загонами міліції здійснили спробу розігнати Майдан, жорстоко били та затримували активістів. Того ж дня на Михайлівській площі зібрався мітинг, у якому взяло участь близько 15 тисяч людей. Його очолили лідери опозиційних парламентських фракцій.

Вже 1 грудня Майдан Незалежності знову перетворився на місце масштабної громадянської акції. За різними оцінками на центральній площі країни зібралося понад 500 тисяч людей. Учасники протестів встановили повний контроль над Майданом, споруджували барикади, встановлювали намети, було сформовано «Самооборону» Майдану для підтримки порядку і протидії повторним спробам розгону з боку силовиків. Активісти також зайняли кілька адмінбудівель. Протягом грудня 2013 року між лідерами опозиції та владою тривали переговори, однак вони не призвели до серйозних результатів.

Січень та лютий 2014 року стали найгострішими етапами протестів. Після ухвалення Верховною Радою законів 16 січня, які забороняли право на протест (їх охрестили «диктаторськими»), ситуація загострилася. 19 січня почалися зіткнення активістів із силовиками на вулиці Грушевського. У цих масових сутичках серед майданівців з'явилися перші загиблі.

Кульмінація подій Революції гідності настала у лютому 2014 року. 18 лютого активісти Майдану попрямували до Верховної Ради з вимогами обмежити повноваження президента, однак зіштовхнулися з насильницьким розгоном з боку силових загонів. 18–20 лютого снайпери та силовики відкрили вогонь по демонстрантах, внаслідок чого загинуло понад сто людей. Герої Майдану увійшли в історію як «Небесна Сотня». Розстріли активістів та масштабні насильницькі дії викликали неабиякий шок та обурення в українському суспільстві, а також посилили тиск на ре-

жим Януковича з боку міжнародної спільноти.

Насильницькі дії для придушення народного повстання не розігнали громадян, а тільки загострили ситуацію. «Майдани» відбувалися в усіх куточках країни. Вночі 22 лютого Віктор Янукович під тиском ситуації, втрати підтримки серед силовиків та деяких регіональних еліт втік з Києва і зрештою опинився в Росії.

Висновки. Історичну роль Майдану як місця боротьби за гідність і волю в колективній пам'яті українців важко переоцінити. Пам'ять про ненасильницький протест громадян проти авторитарних дій влади було сформовано під час Помаранчевої революції. Події 2013–2014 років знову вивели людей на центральну площу Києва для відстоювання демократичних цінностей і національної ідентичності. Однак події Революції гідності надали Майдану сакрального значення у пам'яті мільйонів людей по всій державі, стали частиною національного міфу про криваву боротьбу за свободу і незалежність, право на власну ідентичність та гідність, можливість обирати геополітичний вектор розвитку. Цей образ став фундаментальною частиною колективної пам'яті української нації. Жертви Майдану показали високу ціну, яку українці платять, відстоюючи свої цінності.

Тож Майдан як місце пам'яті не лише закріпив символічне значення центральної площі столиці, натомість розширив його до рівня національного міфу, який має довготривалий вплив на формування української ідентичності та геополітичного самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бодлер, Ш., Беньямін, В.** (2023). Паризький сплін. Есе. Київ: Комубук, 368 с.
2. **Головко, В.В.** (2021). Революція гідності 2013–2014. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/4fb6XZa>
3. Енциклопедія історії України Т 1. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/408mZyA>
4. Конституція Французької Республіки (2018). Центр політико-правових реформ. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/404liIQ>
5. Національний меморіальний комплекс героїв небесної сотні – Музей Революції гідності. (2021). URL: <https://bit.ly/4dRBLNm>

6. **Нора, П.** (2014). Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: Кліо, 272 с.
7. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://bit.ly/4dSmjRf>
8. Центральна виборча комісія. Результати голосування по Україні. URL: <https://bit.ly/4eNWhQp>
9. Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему Українського ПЕН 2019/2020 / Упор. Тетяна Терен (2020). Київ: Дух і Літера. 208 с.
10. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. (*Pierre Nora Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (Spring, 1989)
11. **Halbwachs, M.** (1992). On Collective Memory. Chicago and London: The University of Chicago Press. P. 244

REFERENCES

1. **Bodler, Sh., Benjamin, V.** (2023). Paryzkyi splin. Ese. [*Paris spleen. Essay*]. Kyiv: Komubuk, 368 s. [in Ukrainian].
2. **Holovko, V.V.** (2021). Revoliutsiia hidnosti 2013–2014. [*Revolution of dignity 2013–2014*]. URL: <https://bit.ly/4fb6XZa> [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia istorii Ukrainy. [*Encyclopedia of the history of Ukraine*]. Т 1. URL: <https://bit.ly/408mZyA> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliki. [*Constitution of the French Republic*]. Tsentralna polityko-pravovykh reform. URL: <https://bit.ly/404lilQ> [in Ukrainian].
5. Shcho dast nam sylu? Esei ukrainskikh intelektualiv na focus-temu Ukrainykogo PEN 2019/202 / Upor. Tetiana Teren (2020). Kyiv: Duh i Litera (208 p.). [in Ukrainian].
6. Natsionalnyi memorialnyi kompleks heroiv nebesnoi sotni – Muzei Revoliutsii hidnosti. (2021). [*National Memorial Complex of Heroes of the Heavenly Hundred – Museum of the Revolution of Dignity*]. URL: <https://bit.ly/4dRBLNm> [in Ukrainian].
7. **Nora, P.** (2014) Teperishnie, natsiia, pam'iat. [*The present, nation, memory*]. Kyiv: Klio, S. 188. (272 s.). [in Ukrainian].
8. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty. [*Ukrainian Institute of National Memory*]. URL: <https://bit.ly/4dSmjRf> [in Ukrainian].
9. Tsentralna vyborcha komisiia. Rezultaty holosuvannia po Ukraini. [*Central Election Commission. Voting results for Ukraine*]. URL: <https://bit.ly/4eNWhQp> [in Ukrainian].
10. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. (*Pierre Nora Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (Spring, 1989), pp. 7–24 [in Ukrainian].
11. **Halbwachs, M.** (1992). On Collective Memory. Chicago and London: The University of Chicago Press. P. 244 [in English].

Олексій КИЙКОВ

кандидат філософських наук,
директор дирекції «Дипсервіс»
<https://orcid.org/0000-0001-8368-6367>

ГІБРИДНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується гібридний менеджмент у системі вищої освіти, акцентуючи увагу на філософсько-управлінських аспектах в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. Аналізуються підходи до поєднання традиційних методів управління з інноваційними технологіями, зокрема штучним інтелектом, для підвищення ефективності управління університетами. Особлива увага приділяється ролі лідерства у забезпеченні якості освіти та розвитку університетської освіти, враховуючи виклики глобалізації та інтернаціоналізації (В. Андрущенко, М. Бойченко). Розглядаються філософські основи управління складними соціальними системами та значення інформаційних комунікацій у сучасному освітньому просторі (Ю. Бех, О. Дзьобань). Досліджуються питання цифрової та інформаційної нерівності у мережевій комунікації та їх вплив на освітній процес (Л. Городенко). Стаття також аналізує стратегічні настанови розвитку університетів в інформаційно-знанневому контексті (О. Востряков, О. Гребешкова). Автор підкреслює важливість збереження етичних та соціальних цінностей у процесі впровадження гібридного менеджменту. Робота сприяє розумінню того, як гібридний менеджмент може стати ефективним інструментом для розвитку вищої освіти в інформаційному суспільстві, забезпечуючи відповідь на сучасні виклики та зберігаючи філософські основи управління.

Ключові слова: гібридний менеджмент, вища освіта, філософія освіти, глобалізація, інформаційне суспільство.

Oleksiy KIYKOV

HYBRID MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION: PHILOSOPHICAL AND MANAGERIAL ASPECTS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND INFORMATION SOCIETY

The article examines hybrid management in the higher education system, focusing on philosophical and managerial aspects in the conditions of globalization and the information society. It analyzes approaches to combining traditional management methods with innovative technologies, particularly artificial intelligence, to increase university management's efficiency. However, it's the role of leadership that shines through, inspiring and motivating the audience with its crucial part in ensuring the quality of education and the development of university education, even in the face of challenges posed by globalization and internationalization (V. Andrushchenko, M. Boychenko). The philosophical foundations of managing complex social systems and the importance of information communications in modern education are considered (Yu. Beh, O. Dzoban). The

article also investigates the issues of digital and information inequality in network communication and their influence on the educational process (L. Horodenko). It analyzes strategic guidelines for developing universities in the information and knowledge context (O. Vostryakov, O. Grebeshkova). The author emphasizes preserving ethical and social values in implementing hybrid management. The work contributes to understanding how hybrid management can become an effective tool for the development of higher education in the information society, responding to modern challenges and preserving the philosophical foundations of management.

Key words: hybrid management, higher education, philosophy of education, globalization, information society.

Вступ. У сучасному світі, який характеризується глибокими та всеосяжними процесами глобалізації, а також непинним розвитком інформаційного суспільства, система вищої освіти постає перед необхідністю фундаментального переосмислення своїх управлінських парадигм та методологічних підходів. Гібридний менеджмент, як синтез традиційних управлінських практик і новітніх технологічних інновацій, стає ключовим інструментом для забезпечення адаптивності та стійкості освітніх інституцій у цьому контексті. Звертаючись до філософсько-управлінських аспектів, ми маємо можливість глибше зрозуміти онтологічні та епістемологічні підвалини, на яких базується сучасне управління вищою освітою, особливо враховуючи роботи таких дослідників, як В. Андрущенко та Ю. Бех, які досліджували перспективи розвитку освіти у пост-Болонському просторі та філософію управління соціальними системами відповідно.

Водночас, інформаційне суспільство диктує нові умови та виклики для управління, де інформація та знання стають основними ресурсами, а технологічні інновації – каталізаторами соціальних змін. У цьому контексті, гібридний менеджмент виступає як діалектична єдність традиційного та інноваційного, що вимагає від управлінців не лише технічних знань, але й глибокого філософського осмислення своєї діяльності. Це особливо актуально в умовах цифрової та інформаційної нерівності, що підкреслює необхідність розробки стратегій, спрямованих на подолання цих диспропорцій у доступі до освітніх ресурсів.

Глобалізаційні процеси, описані І. Валлерстайном у його світ-системному аналізі,

впливають на інтернаціоналізацію вищої освіти, що досліджували М. Бойченко та Д. Свириденко, і ставлять нові вимоги до якості освіти та управлінських практик. У цьому аспекті, стратегічні настанови розвитку університетів в інформаційно-знанневому контексті, розглянуті О. Востряковим та О. Гребешковою, набувають особливого значення. Гібридний менеджмент, як інтегративний підхід, може стати тим методологічним інструментом, який дозволить поєднати кращі традиції освітнього менеджменту з можливостями, що надають сучасні інформаційні технології.

Мета статті – дослідження гібридного менеджменту в системі вищої освіти, з акцентом на його філософсько-управлінські аспекти в умовах глобалізації та інформаційного суспільства.

Огляд джерельної бази. У сучасному дискурсі філософії освіти та управління соціальними системами спостерігається зростаючий інтерес до концепту гібридного менеджменту як відповіді на складні виклики глобалізації та інформаційного суспільства. Значний внесок у формування теоретичних основ цього підходу зробили дослідники, які аналізували трансформації вищої освіти в контексті глобальних змін та інтернаціоналізації. В. Андрущенко у своїй праці «Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу» [1] пропонує глибокий аналіз перспектив розвитку вищої освіти після Болонського процесу, підкреслюючи необхідність переосмислення освітніх політик з урахуванням нових соціокультурних реалій. У подальшій роботі спільно з В. Савельєвим «Освітня політика (огляд порядку денного)» [2], автори детально розглядають стратегічні напрями освітньої політи-

ки, наголошуючи на важливості інтеграції інноваційних підходів в управлінні освітніми системами.

Ю. Бех у монографії «Філософія управління соціальними системами» [3] розкриває фундаментальні філософські засади управління складними соціальними системами, акцентуючи увагу на діалектичному поєднанні традицій та інновацій в управлінській практиці. Це створює теоретичне підґрунтя для розуміння гібридного менеджменту як синтезу різних управлінських парадигм. Проблематика інформаційного суспільства та його впливу на освітні процеси детально аналізується у роботах Н. Білана «Інформаційне суспільство в сучасному науковому просторі» [4] та О. Дзьобаня «Філософія інформаційних комунікацій» [11]. Автори досліджують трансформацію суспільних відносин під впливом інформаційних технологій, підкреслюючи значення інформації та знань як ключових ресурсів сучасності.

М. Бойченко у статті «Вплив інтернаціоналізації на розвиток інноваційних процесів в управлінні європейською вищою освітою» [5] досліджує взаємозв'язок між інтернаціоналізацією освіти та інноваційними процесами в управлінні університетами, що є важливим аспектом для розуміння механізмів гібридного менеджменту в освітньому середовищі.

Дослідження Л. Городенко «Цифрова та інформаційна нерівність у мережевій комунікації» [10] акцентує увагу на проблемах нерівності в доступі до інформаційних ресурсів, що стає критичним у контексті впровадження інформаційних технологій в освіті. Це підкреслює необхідність розробки управлінських стратегій, спрямованих на подолання цих диспропорцій.

О. Востряков та О. Гребешкова у роботі «Стратегічні настанови розвитку університету: інформаційно-знанневий контекст» [9] аналізують стратегічні напрями розвитку університетів в умовах інформаційного суспільства, наголошуючи на важливості використання інформаційних технологій для підвищення ефективності управління та освітнього процесу.

Т. Жижко у дослідженні «Теоретичні засади розвитку університетської освіти: європейський контекст» [12] розглядає теоретичні основи розвитку університетської освіти в Європі, підкреслюючи роль інтернаціоналізації та глобалізації в трансформації освітніх систем. Це дозволяє зрозуміти, як гібридний менеджмент може бути застосований у міжнародному контексті. Д. Свириденко у монографії «Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації» [14] досліджує феномен академічної мобільності як механізм адаптації вищої освіти до глобалізаційних викликів, що є важливим компонентом сучасного управління освітніми інституціями.

Л. Осипенко у статті «Філософія управління як нова парадигма керування складними соціально-економічними системами» [13] пропонує новий підхід до управління складними системами, що базується на філософських принципах та сприяє розвитку інноваційних управлінських практик. В. Вашкевич та О. Кивлюк у роботі «Екстерналізація освітніх послуг як шлях до розвитку освіти» [7] розглядають процес екстерналізації освітніх послуг як механізм розширення доступу до освіти та підвищення її якості, що може бути інтегровано в концепцію гібридного менеджменту.

С. Вербицька у статті «Забезпечення якості вищої освіти в умовах інтернаціоналізації глобального освітнього простору» [8] аналізує питання якості освіти в контексті глобалізації, наголошуючи на необхідності впровадження міжнародних стандартів та інноваційних управлінських підходів. Ю. Ямполь у дослідженні «Менеджмент якості освіти: філософсько-педагогічні аспекти становлення» [16] підкреслює важливість філософських та педагогічних аспектів у формуванні системи менеджменту якості освіти, що є ключовим для успішного впровадження гібридного менеджменту.

Дослідження С. Терпищого «Сучасні освітні ландшафти» [15] є важливим внеском у розуміння трансформацій, які відбуваються в системі освіти під впли-

вом глобалізаційних процесів та розвитку інформаційного суспільства. У своїй праці автор детально аналізує зміни в освітньому просторі, розглядаючи освіту як складний, багатовимірний феномен, що формується під впливом різноманітних соціокультурних, економічних та технологічних чинників.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про багатовимірність та складність проблематики гібридного менеджменту в системі вищої освіти. Інтеграція філософських, соціологічних та управлінських підходів дозволяє глибше зрозуміти сутність цього явища та його потенціал у відповіді на сучасні виклики глобалізації та інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. І. Валлерстайн [6], пропонує світ-системний підхід до розуміння глобалізаційних процесів, що впливають на всі сфери суспільного життя, включаючи освіту. Його теорія світ-системи дозволяє розглядати вищу освіту як частину глобальної соціальної системи, в якій відбувається взаємодія центрів та периферій. Це має суттєві наслідки для освітнього менеджменту, оскільки вимагає врахування глобальних нерівностей та асиметрій у доступі до ресурсів та знань. Гібридний менеджмент може слугувати інструментом подолання цих диспропорцій, оскільки він передбачає адаптацію глобальних управлінських практик до локальних умов, забезпечуючи більш справедливий та ефективний розподіл освітніх ресурсів. Таким чином, миросистемний аналіз надає теоретичні рамки для розуміння ролі гібридного менеджменту в контексті глобалізації та його потенціалу для трансформації вищої освіти.

У сучасних умовах інтенсивної глобалізації та стрімкого розвитку інформаційного суспільства, система вищої освіти потребує радикального переосмислення своїх управлінських парадигм, що зумовлює необхідність впровадження гібридного менеджменту як інтегративної моделі управління. Ця модель передбачає синтез традиційних освітніх цінностей та інноваційних технологічних підходів, що дозво-

ляє забезпечити адаптивність та стійкість освітніх інституцій у мінливому соціокультурному середовищі. Гібридний менеджмент виступає як діалектична єдність протилежностей, поєднуючи консервативні та прогресивні елементи управління для досягнення оптимального балансу між якістю освіти та ефективністю управлінських процесів.

Філософське осмислення управління вищою освітою набуває особливої актуальності в контексті глобалізаційних процесів, які трансформують не лише економічні та політичні системи, але й культурні та освітні сфери. В. Андрущенко у згаданій раніше праці «Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу» [1] підкреслює, що сучасна вища освіта повинна стати інструментом не лише передачі знань, але й формування критичного мислення та глобальної свідомості у студентів. Він стверджує, що управління освітою має базуватися на принципах відкритості, інтернаціоналізації та міждисциплінарності, що вимагає переосмислення традиційних філософських засад освітньої діяльності.

У дослідженні «Освітня політика (огляд порядку денного)» [2] В. Андрущенко та В. Савельєв проводять глибокий аналіз сучасних тенденцій у сфері освітньої політики, акцентуючи увагу на необхідності адаптації управлінських стратегій до нових глобальних викликів. Вони вказують на те, що пост-Болонський простір створює унікальні можливості для інтеграції національних освітніх систем у єдиний європейський освітній простір, проте це вимагає від управлінців високого рівня компетентності та гнучкості. Автори підкреслюють, що ефективна освітня політика повинна враховувати як глобальні тренди, так і національні особливості, забезпечуючи при цьому збереження культурної ідентичності та академічних традицій. Це потребує розробки нових філософсько-управлінських підходів, які б дозволили гармонійно поєднати інноваційні технології з фундаментальними освітніми цінностями.

У контексті розвитку гібридного менеджменту особливої значущості набуває філософія управління соціальними системами, розроблена Ю. Бех [3], яка пропонує глибоке методологічне підґрунтя для розуміння складних динамік сучасних освітніх інституцій. Бех стверджує, що управління соціальними системами повинно базуватися на холістичному та синергетичному підходах, враховуючи багатомірність соціальних процесів та взаємодій. Це передбачає інтеграцію різних управлінських парадигм та методологій, що є характерним для гібридного менеджменту. Такий підхід дозволяє ефективно реагувати на виклики, пов'язані з глобалізацією та інформаційним суспільством, забезпечуючи стійкість та адаптивність освітніх систем у мінливому середовищі.

Н. Білан у своїй праці «Інформаційне суспільство в сучасному науковому просторі» [4] акцентує увагу на тому, що інформаційне суспільство створює нові умови та виклики для управління вищою освітою. Вона підкреслює, що інформація та знання стають ключовими ресурсами, а отже, управління освітою повинно враховувати специфіку інформаційних процесів та технологій. Це вимагає від управлінців нових компетенцій та стратегій, спрямованих на інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у освітній процес та управлінські практики. Гібридний менеджмент, поєднуючи традиційні освітні цінності з інноваційними технологічними інструментами, сприяє формуванню нових моделей управління, які відповідають вимогам інформаційного суспільства.

М. Бойченко у своєму дослідженні «Вплив інтернаціоналізації на розвиток інноваційних процесів в управлінні європейською вищою освітою» [5] аналізує, як процеси інтернаціоналізації стимулюють впровадження інноваційних управлінських практик у європейських університетах. Автор зазначає, що інтернаціоналізація не лише розширює географічні та культурні горизонти освіти, але й сприяє трансферу управлінських технологій та моделей, які відповідають глобальним стандартам

якості. Це створює умови для розвитку гібридного менеджменту, який здатний інтегрувати кращі практики різних освітніх систем, адаптуючи їх до національних контекстів. Таким чином, інтернаціоналізація виступає каталізатором інновацій та реформ у сфері управління вищою освітою.

У світлі постмодерністської деконструкції традиційних освітніх інституцій, концепція екстерналізації освітніх послуг, запропонована В. Вашкевичем та О. Кивлюк [7], набуває особливої значущості. Вони аргументують, що екстерналізація, як процес виведення певних освітніх функцій за межі університету, сприяє більшій гнучкості та адаптивності освітніх систем у відповіді на глобальні виклики. Це відповідає постмодерністському підходу до освіти як до відкритого, фрагментарного та динамічного процесу, що постійно перебуває у стані становлення та трансформації. Гібридний менеджмент, інтегруючи екстерналізацію, дозволяє поєднувати внутрішні ресурси з зовнішніми, створюючи мережеві структури співпраці та обміну знаннями, що відповідає логіці ризоматичних структур постмодернізму.

С. Вербицька [8] аналізує проблематику забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації глобального освітнього простору. Вона підкреслює, що стандарти якості повинні бути не лише уніфікованими, але й чутливими до культурних та контекстуальних відмінностей, що відповідає постмодерністському запереченню метанаративів та універсалій. Гібридний менеджмент, з його здатністю інтегрувати різноманітні підходи та практики, може слугувати ефективним інструментом для забезпечення якості освіти в умовах плюралізму та множинності. Це передбачає створення адаптивних систем оцінювання та акредитації, які враховують локальні особливості та глобальні тенденції, сприяючи розвитку освіти як полілогу між різними культурними та науковими традиціями.

О. Востряков та О. Гребешкова [9] досліджують стратегічні напрями розвитку університетів в умовах інформацій-

но-знаннєвого суспільства, де інформація та знання стають основними ресурсами. Вони стверджують, що університети повинні переосмислити свої місії та функції, переходячи від традиційних моделей до інноваційних, які відповідають вимогам мережевого суспільства. Це співзвучно з постмодерністським розумінням суспільства як децентралізованої мережі, де влада та знання розподілені між численними агентами. Гібридний менеджмент, інтегруючи інформаційно-комунікаційні технології та нові форми організації, дозволяє університетам стати активними учасниками глобальних знанневих мереж, сприяючи відкритості та інноваціям.

Л. Городенко [10] звертає увагу на проблему цифрової та інформаційної нерівності, яка постає як нова форма соціальної стратифікації в інформаційному суспільстві. У постмодерністському контексті, де істина та знання розглядаються як соціально конструйовані та контекстуальні, доступ до інформації стає питанням влади та соціальної справедливості. Гібридний менеджмент повинен враховувати ці аспекти, розробляючи стратегії подолання цифрового розриву та забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів. Це передбачає впровадження інклюзивних технологій, розвиток цифрової грамотності та створення відкритих освітніх платформ, що сприяють демократизації знань та подоланню ієрархічних структур.

О. Дзьобань у монографії «Філософія інформаційних комунікацій» [11] пропонує глибоке осмислення ролі комунікацій у формуванні соціальної реальності в інформаційному суспільстві. Він підкреслює, що інформаційні комунікації стають ключовим чинником трансформації соціальних структур та відносин. У цьому контексті, гібридний менеджмент, заснований на принципах відкритості, взаємодії та мережовості, відповідає постмодерністському баченню суспільства як децентралізованої системи комунікаційних потоків. Це дозволяє створювати нові форми організації та управління, які є більш гнучкими та адаптивними до швидких змін та невизна-

ченості, характерних для постмодерного стану.

Сукупність розглянутих джерел свідчить про те, що глобалізація та інформаційне суспільство глибоко впливають на трансформацію управління вищою освітою. Гібридний менеджмент, інтегруючи філософські, соціальні та технологічні аспекти, виступає як адекватна відповідь на ці виклики. Він дозволяє поєднувати глобальні тенденції з локальними особливостями, традиції з інноваціями, створюючи динамічні та стійкі освітні системи. У цьому контексті, постмодерністська філософія надає методологічні рамки для осмислення цих процесів, підкреслюючи важливість відкритості, множинності та децентралізації в управлінні освітою.

Інтеграція філософських концепцій постмодернізму в управління вищою освітою відкриває нові можливості для осмислення та практичного застосування гібридного менеджменту. Постмодернізм, з його критикою універсальних істин та акцентом на множинності, фрагментарності та децентралізації, пропонує методологічні інструменти для переосмислення традиційних управлінських парадигм. Гібридний менеджмент, поєднуючи різні підходи та практики, відповідає цим принципам, дозволяючи створювати адаптивні та інноваційні моделі управління, які враховують складність та неоднозначність сучасного освітнього середовища. Це сприяє розвитку вищої освіти як відкритого простору для експериментів, інновацій та міждисциплінарного співробітництва.

У світлі сучасних соціокультурних трансформацій, зумовлених глобалізацією та становленням інформаційного суспільства, постає необхідність у розробці *нової моделі гібридного менеджменту* в системі вищої освіти, яка б відповідала викликам часу та сприяла ефективному розвитку освітніх інституцій. Пропонована модель базується на інтеграції філософських концептів постмодернізму, холістичного підходу до управління та синергетичного поєднання традиційних освітніх цінностей з інноваційними технологічними практиками.

1. *Децентралізація та мережевість управління.* Відповідно до постмодерністської критики централізованих структур влади та знання, модель передбачає децентралізацію управлінських процесів та перехід до мережевих форм організації. Це означає, що управління освітою повинно здійснюватися як горизонтальна взаємодія між різними суб'єктами освітнього процесу – викладачами, студентами, адміністрацією та зовнішніми стейкхолдерами. Такий підхід сприяє підвищенню гнучкості та адаптивності освітніх інституцій, дозволяючи їм швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі та внутрішні потреби.

2. *Плюралізм та мультикультуралізм освітнього середовища.* Модель наголошує на важливості визнання та інтеграції культурного, інтелектуального та методологічного різноманіття. Це передбачає створення освітнього середовища, в якому різні підходи до знання та навчання співіснують та взаємозбагачуються.

3. *Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій.* Відповідаючи на виклики інформаційного суспільства, модель передбачає активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі аспекти освітньої діяльності.

4. *Гуманізація управління та етична відповідальність.* Модель підкреслює важливість гуманістичних цінностей у процесі управління освітою, орієнтуючись на розвиток особистості та соціальну справедливість. Управління освітою має бути спрямоване на створення умов для самореалізації кожного учасника освітнього процесу, забезпечуючи рівні можливості та доступ до ресурсів.

Висновок. Пропонована модель гібридного менеджменту в освіті представляє собою комплексний та інтегративний підхід, що поєднує філософські, соціальні та технологічні аспекти управління. Вона спрямована на створення адаптивних та інноваційних освітніх інституцій, здатних ефективно відповідати на виклики глобалізації та інформаційного суспільства. Модель підкреслює важливість гуманістичних цінностей, етичної відповідальності та соціальної справедливості, сприяючи розвитку освіти як простору для творчості, співпраці та самореалізації. Це філософське бачення гібридного менеджменту може стати основою для практичних перетворень у системі вищої освіти, спрямованих на побудову більш справедливого та сталого майбутнього.

У підсумку, гібридний менеджмент в системі вищої освіти постає як багатовимірний та динамічний феномен, який відповідає на складні виклики сучасності, інтегруючи філософські, соціальні та технологічні аспекти управління. Він втілює постмодерністські принципи децентралізації, плюралізму та мережевості, сприяючи формуванню адаптивних, інноваційних та інклюзивних освітніх інституцій. Така модель управління дозволяє гармонійно поєднати традиційні освітні цінності з новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, забезпечуючи стійкий розвиток освіти в умовах глобалізації та інформаційного суспільства.

Гуманістичний підхід, закладений у цій моделі, підкреслює важливість етичної відповідальності, соціальної справедливості та розвитку особистості, що є фундаментальними принципами сучасної філософії управління. Гібридний менеджмент, таким чином, не лише відповідає на технічні та організаційні виклики, але й сприяє формуванню нового типу освітніх лідерів, здатних мислити критично, діяти рефлексивно та приймати зважені рішення в умовах невизначеності.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі є широкими та багатогранними. Необхідно розробити конкретні методологічні підходи та інструменти для впровадження гібридного менеджменту в практику освітніх інституцій, враховуючи національні особливості та культурний контекст. Варто дослідити вплив цієї моделі на якість освіти, академічну успішність та соціальну мобільність студентів, а також на професійний розвиток викладачів та адміністративного персоналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко, В.** (2005). Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу. *Філософія освіти*, № 2, С. 6–19.
2. **Андрущенко, В. П., & Савельєв, В. Л.** (2010). *Освітня політика (огляд порядку денного)*. Київ: МП Леся. 368 с.
3. **Бех, Ю. В.** (2012). *Філософія управління соціальними системами: монографія*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 623 с.
4. **Білан, Н. І.** (2014). Інформаційне суспільство в сучасному науковому просторі. *Інформаційне суспільство*, № 20, С. 100–104.
5. **Бойченко, М.** (2011). Вплив інтернаціоналізації на розвиток інноваційних процесів в управлінні європейською вищою освітою. *Порівняльно-педагогічні студії*, № 2(8), URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2306-5532/article/viewFile/18608/16351>
6. **Валлерстайн, І.** (2015) *Світ-системний підхід*. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право.
7. **Вашкевич, В. М., & Кивлюк, О. П.** (2019). *Екстерналізація освітніх послуг як шлях до розвитку освіти*. У Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Концептуальні, методологічні та практичні проблеми соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики» (С. 16–19). Київ.
8. **Вербицька, С.** (2010). Забезпечення якості вищої освіти в умовах інтернаціоналізації глобального освітнього простору. *Порівняльно-педагогічні студії*, № 3–4, С. 78–86.
9. **Востряков, О. В., & Гребешкова, О. М.** (2011). *Стратегічні настанови розвитку університету: інформаційно-знанневий контекст*. URL: <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1581/1/Vostryakov.pdf>
10. **Городенко, Л. М.** (2012). Цифрова та інформаційна нерівність у мережевій комунікації. *Інформаційне суспільство*, № 16, С. 56–59.
11. **Дзьобань, О. П.** (2012). *Філософія інформаційних комунікацій*. Харків: Майдан. 224 с.
12. **Жижко, Т. А.** (2011). *Теоретичні засади розвитку університетської освіти: європейський контекст*. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4755/1/Zhyzhko.pdf>
13. **Осипенко, Л. О.** (2013). Філософія управління як нова парадигма керування складними соціально-економічними системами. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, № 52, С. 189–199.
14. **Свириденко, Д. Б.** (2014). *Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 279 с.
15. **Терепищій С. О.** (2016). *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.
16. **Ямполь, Ю. В.** (2023). Менеджмент якості освіти: філософсько-педагогічні аспекти становлення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, № 34, С. 98–108.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V.** (2005). Vyscha osvita u post-Bolonskomu prostori: sproba prohnostychnoho analizu [Higher Education in the Post-Bologna Space: An Attempt of Prognostic Analysis]. *Filosofiiia osvity*, No 2, 6–19. [in Ukrainian].
2. **Andrushchenko, V. P., & Saveliev, V. L.** (2010). *Osvitnia polityka (ohliad poriadku dennoho)* [Educational Policy (Agenda Overview)]. Kyiv: MP Lesia. 368 p. [in Ukrainian].

3. **Bekh, Yu. V.** (2012). *Filosofiiia upravlinnia sotsialnymy systemamy: monohrafiia* [Philosophy of Social Systems Management: Monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 623 p. [in Ukrainian].

4. **Bilan, N. I.** (2014). Informatsiine suspilstvo v suchasnomu naukovomu prostori [Information Society in the Modern Scientific Space]. *Informatsiine suspilstvo*, No 20, 100–104. [in Ukrainian].

5. **Boichenko, M.** (2011). Vplyv internatsionalizatsii na rozvytok innovatsiinykh protsesiv v upravlinni yevropeiskoiu vyshchoiu osvitoiu [Impact of Internationalization on the Development of Innovative Processes in European Higher Education Management]. *Porivnialno-pedahohichni studii*, No 2(8). Retrieved from <http://journals.urau.ua/index.php/2306-5532/article/viewFile/18608/16351> [in Ukrainian].

6. **Wallerstein, I.** (2015). Svit-systemnyi pidkhid [World-Systems Approach]. In *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* [Political Science Encyclopedic Dictionary] / compiled by L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk et al.; edited by M. P. Trebin. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

7. **Vashkevych, V. M., & Kivliuk, O. P.** (2019). Eksternalizatsiia osvitnikh posluh yak shliakh do rozvytku osvity [Externalization of Educational Services as a Way to Develop Education]. In *Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kontseptualni, metodolohichni ta praktychni problemy sotsialnoi filosofii, filosofii osvity ta osvitnoi polityky»* (pp. 16–19). Kyiv. [in Ukrainian].

8. **Verbytska, S.** (2010). Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v umovakh internatsionalizatsii hlobalnoho osvitnoho prostoru [Ensuring the Quality of Higher Education in the Conditions of Internationalization of the Global Educational Space]. *Porivnialno-pedahohichni studii*, No 3–4, 78–86. [in Ukrainian].

9. **Vostriakov, O. V., & Grebeshkova, O. M.** (2011). *Stratehichni nastanovy rozvytku universytetu: informatsiino-znannevyi kontekst* [Strategic Guidelines for University Development: Information and Knowledge Context]. Retrieved from <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1581/1/Vostriakov.pdf> [in Ukrainian].

10. **Horodenko, L. M.** (2012). Tsyfrova ta informatsiina nerivnist u merezhveii komunikatsii [Digital and Information Inequality in Network Communication]. *Informatsiine suspilstvo*, No 16, 56–59. [in Ukrainian].

11. **Dzioban, O. P.** (2012). *Filosofiiia informatsiinykh komunikatsii* [Philosophy of Information Communications]. Kharkiv: Maidan. 224 p. [in Ukrainian].

12. **Zhizhko, T. A.** (2011). Teoretychni zasady rozvytku universytetskoi osvity: yevropeiskyi kontekst [Theoretical Foundations of University Education Development: European Context]. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4755/1/Zhyzhko.pdf> [in Ukrainian].

13. **Osypenko, L. O.** (2013). Filosofiiia upravlinnia yak nova paradyhma keruvannia skladnymy sotsialno-ekonomichnymy systemamy [Philosophy of Management as a New Paradigm for Managing Complex Socio-Economic Systems]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, No 52, 189–199. [in Ukrainian].

14. **Svyrydenko, D. B.** (2014). *Akademichna mobilnist: vidpovid na vyklyky hlobalizatsii: monohrafiia* [Academic Mobility: Response to the Challenges of Globalization: Monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 279 p. [in Ukrainian].

15. **Terepyschyi, S. O.** (2016). *Suchasni osvitni landshafty* [Modern Educational Landscapes]. Kyiv: Feniks. 309 p. [in Ukrainian].

16. **Yampol, Yu. V.** (2023). Menedzhment yakosti osvity: filosofsko-pedahohichni aspekty stanovlennia [Management of Education Quality: Philosophical and Pedagogical Aspects of Formation]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, No 34, 98–108. [in Ukrainian].

Сергій ТЕРЕПИЩИЙ
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0001-5506-0914>

ДОКУМЕНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Ця стаття представляє феноменологічне дослідження соціальної креативності в українських освітніх установах під час війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Залучаючи 153 учасників з десяти регіонів, дослідження вивчає, як викладачі та студенти трансформували екзистенціальну кризу війни в можливість для інноваційного переосмислення освітнього процесу. Спираючись на філософські концепції Гусерля, Гайдеггера та Мерло-Понті, дослідження ідентифікує ключові теми стійкості, солідарності спільноти та інновацій, народжених з необхідності. Результати свідчать, що соціальна креативність виступила як інтенціональна дія свідомості, спрямована на конституювання нових смислів та практик в умовах радикальної непевності. Через креативні практики освітяни та студенти здійснювали трансценденцію обмежень, відновлюючи автентичність буття та зміцнюючи спільноту. Дослідження підкреслює критичну роль креативності як фундаментальної характеристики людського буття, яка дозволяє не лише адаптуватися до кризи, але й переосмислити та трансформувати освітню систему. Отримані інсайти мають важливе значення для розвитку освіти в умовах нестабільності та надають цінні уроки для суспільств, що стикаються з подібними викликами.

Ключові слова: соціальна креативність, феноменологія, освіта в умовах війни, екзистенціальна криза, інноваційні практики, солідарність спільноти.

Serhii TEREPYSHCHYI

DOCUMENTING SOCIAL CREATIVITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING THE WAR IN UKRAINE

This article presents a phenomenological study of social creativity in Ukrainian educational institutions during the war that began on February 24, 2022. Involving 153 participants from ten regions, the study examines how teachers and students transformed the existential crisis of war into an opportunity for innovative reimagining of the educational process. Drawing on the philosophical concepts of Husserl, Heidegger, and Merleau-Ponty, the study identifies key themes of sustainability and innovation born of necessity, but most importantly, it underscores the crucial role of community solidarity in these transformative practices. The results show that social creativity appeared as an intentional act of consciousness aimed at constituting new meanings and practices under radical uncertainty. Through creative practices, educators and students have transcended limitations, reclaiming the authenticity of being and strengthening the community. The study emphasizes the critical role of creativity as a fundamental characteristic of human existence, which allows not only to adapt to the crisis, but also to rethink and transform the educational system. The insights gained are important for the development of education in fragility and provide valuable lessons for societies facing similar challenges.

Key words: social creativity, phenomenology, education in war conditions, existential crisis, innovative practices, community solidarity.

Вступ. 24 лютого 2022 року Україна зіткнулася з повномасштабною війною, яка спричинила глибокі соціальні та освітні потрясіння. Освітні установи опинилися перед безпрецедентними викликами, які вимагали негайних та інноваційних рішень для забезпечення безперервності навчального процесу. У цих умовах соціальна креативність стала ключовим інструментом адаптації та виживання. Як слушно зазначає В. Андрущенко, «Розумна освіта» є освітою науковою як у розумінні того, що вибудовує своє ество на основі науково здобутого знання, так і в розумінні органічного поєднання пізнавального процесу з науковими дослідженнями. У цьому розумінні найбільш перспективним напрямом розвитку сучасної освіти є її легітимація як наукової, дослідницької, а їх головними осередками є «дослідницькі університети» [1, с. 8]. Ця концепція розумної освіти особливо актуальна в умовах війни, коли необхідно переосмислити освітні практики та структури, інтегруючи наукове знання з креативними підходами для подолання викликів та забезпечення безперервності навчального процесу.

Метою цього дослідження є документування та аналіз проявів соціальної креативності в українських освітніх установах під час війни. Спираючись на феноменологічний підхід та філософські концепції Гуссерля, Гайдеггера та Мерло-Понті, ми прагнемо зрозуміти, як освітяни та студенти трансформували виклики війни в можливості для інновацій та зміцнення спільноти.

Актуальність цього дослідження визначається нагальною потребою в глибокому розумінні того, як соціальна креативність проявляється та функціонує в умовах екзистенційної загрози, яку представляє війна. Феномен соціальної креативності в освітніх установах під час конфлікту є мало дослідженим, проте він має ключове значення для формування стратегії розвитку освіти та суспільства в цілому. У сучасному світі, де нестабільність та непередбачуваність стають нормою, вивчення механізмів адаптації через креативність стає імперативом.

З філософської точки зору, дослідження соціальної креативності в умовах війни відкриває можливості для переосмислення фундаментальних понять людського існування, таких як свобода, автентичність та відповідальність. Спираючись на ідеї Гуссерля про інтенціональність свідомості, ми можемо розглядати креативність як спосіб конституювання нових смислів в умовах кризи. Гайдеггерівське розуміння буття-в-світі та турботи дозволяє інтерпретувати креативні дії як вираження екзистенційної турботи про себе та інших. Концепція Мерло-Понті про тілесність та сприйняття додає глибини розумінню того, як матеріальні та тілесні аспекти досвіду впливають на формування нових практик.

Методологія. Феноменологія як методологія дозволяє виявити сутнісні структури досвіду соціальної креативності, відкидаючи попередні теоретичні припущення та зосереджуючись на описі феноменів так, як вони являються в свідомості індивідів. Дослідження було сплановано як якісне, з використанням феноменологічного аналізу даних. Було залучено 153 учасники з 10 регіонів України, включаючи викладачів, студентів та адміністративний персонал освітніх установ різних рівнів. Така вибірка дозволяє охопити різноманітність досвіду та забезпечити глибину аналізу.

Збір даних проводився через напівструктуровані інтерв'ю, фокус-групи та спостереження. Інтерв'ю та фокус-групи були спрямовані на виявлення особистих переживань, рефлексій та значень, які учасники приписують своїм діям та досвіду. Спостереження дозволили додатково зафіксувати контекстуальні особливості та невербальні аспекти комунікації.

Аналіз даних здійснювався за допомогою феноменологічного методу, описаного М. ван Маненом, який передбачає чотири етапи: епохе (відкладення попередніх суджень), феноменологічний опис, тематичний аналіз та синтез значень. Спочатку дослідники занурювалися в дані, читаючи транскрипти інтерв'ю та спостережень кілька разів, щоб осягнути цілісний зміст. Потім було здійснено виділення значущих

висловлювань та їх кодування. Тематичний аналіз полягав у виявленні ключових тем та сутностей, які відображають досвід соціальної креативності. На завершальному етапі було здійснено синтез значень, що дозволило сформулювати узагальнені структури досвіду.

Дослідження проводилося з дотриманням етичних принципів конфіденційності, інформованої згоди та поваги до учасників. Усі імена та ідентифікуюча інформація були змінені або видалені для забезпечення анонімності. Етична рефлексія була невід'ємною частиною дослідницького процесу, оскільки робота з темами, пов'язаними з війною та особистими переживаннями, вимагає підвищеної чутливості та відповідальності.

Теоретична рамка дослідження. У контексті дослідження соціальної креативності в освітніх установах під час війни в Україні, теоретична рамка базується на феноменологічному підході, який корениться в роботах Едмунда Гусерля, Мартіна Гайдеггера та Моріса Мерло-Понті. Феноменологія, як філософський метод, спрямований на повернення «до самих речей» [2], дозволяє дослідити сутнісні структури свідомості та досвіду, що є особливо актуальним в умовах кризи та радикальної непевності. Гусерль наголошував на інтенціональності свідомості та її здатності конституювати смисли, що є фундаментальним для розуміння того, як освітяни та студенти переосмислюють свою роль та діяльність у воєнний час [2].

Мартін Гайдеггер, у своїй праці «Буття і час» [7], вводить поняття «буття-в-світі» та «турботи» як екзистенціальні структури людського існування. У контексті війни, освітні практики можуть розглядатися як прояв турботи про себе та інших, де соціальна креативність стає способом збереження автентичності та відповідальності перед спільнотою. Гайдеггерівське розуміння екзистенціальної автентичності допомагає інтерпретувати креативні дії освітян як спосіб подолання екзистенціальної провини та занепокоєння, що виникають в умовах кризи [7].

Моріс Мерло-Понті, розвиваючи ідеї феноменології, акцентує увагу на тілесності та перцептивному досвіді як основі конституювання смислів [10]. Умови війни радикально змінюють тілесний досвід індивідів, що впливає на способи взаємодії та навчання. Тілесність та сприйняття стають ключовими елементами в розумінні того, як освітяни та студенти адаптуються до нових реалій, використовуючи креативність як засіб інтеграції досвіду та створення нових практик [10].

Соціальна креативність, як феномен, також може бути розглянута через призму соціально-психологічних теорій. Тереза Амабіле підкреслює, що креативність формується в конкретному контексті та залежить від соціальних факторів [3]. Умови конфлікту та обмежені ресурси можуть стимулювати креативність, оскільки індивіди змушені знаходити нові рішення для подолання труднощів. Цей підхід дозволяє поєднати феноменологічне розуміння досвіду з соціально-психологічними механізмами формування креативних практик.

Педагогічні аспекти дослідження соціальної креативності в умовах війни можуть бути доповнені ідеями Пауло Фрейре про освіту як практику свободи [6]. Фрейре наголошував на необхідності діалогу та критичної свідомості, що є особливо актуальним в умовах, коли освітні процеси піддаються викликам з боку зовнішніх обставин. Освіта стає не лише засобом передачі знань, але й простором для розвитку критичного мислення та креативності, що сприяє емансипації та зміцненню спільноти [6].

Результати. Аналіз зібраних даних виявив глибину та багатогранність досвіду соціальної креативності серед учасників дослідження. Однією з найпомітніших тем є стійкість та адаптація, яка проявлялася у здатності учасників швидко пристосовуватися до нових, часто екстремальних умов. Викладачі та студенти, зіткнувшись з руйнуванням інфраструктури та перервами в навчальному процесі, знаходили способи продовжувати освіту. Наприклад, викладач з Харківської області розповів:

«Ми були змушені перенести заняття в підвали та бомбосховища, але це не зупинило нас від навчання» (Учасник 23). Цей досвід показує, як адаптація стає невід'ємною частиною освітньої практики в умовах кризи. Студентка з Київської області зазначила: «Перехід на онлайн-навчання був складним, але ми швидко освоїли нові платформи та продовжили навчання» (Учасник 58).

Солідарність спільноти стала ще однією ключовою темою, яка відображає посилення зв'язків між членами освітніх колективів. Учасники описували численні випадки, коли підтримка одне одного ставала вирішальною для подолання труднощів. Студентка з Київської області поділилася своїм досвідом: «Ми організували групу в месенджері, де підтримували один одного та ділилися корисними ресурсами» (Учасник 102). Викладач з Донецької області зазначив: «Колеги з інших регіонів пропонували допомогу з матеріалами та технологіями, що було надзвичайно цінним» (Учасник 37).

Інновації, народжені з необхідності, проявлялися в різних формах креативних рішень, які викладачі та студенти впроваджували для забезпечення безперервності освіти. Викладач з Одеської області розповів про свій досвід: «Я почав використовувати ігрові елементи в онлайн-уроках, щоб підвищити зацікавленість студентів» (Учасник 76). Студенти активно брали участь у створенні контенту, що підвищувало їхню залученість та мотивацію. Аспірант з Києва зазначив: «Ми з однієї групи створили навчальний подкаст, де обговорювали складні теми» (Учасник 89).

Деякі учасники відзначали, що криза стала каталізатором для переосмислення ролі освіти та її цілей. Викладач з Дніпропетровської області поділився своїми роздумами: «Війна змусила мене переглянути пріоритети в навчанні, зосередитися на навичках, які дійсно потрібні студентам у житті» (Учасник 54). Він впроваджував методи, що сприяли відкритому обговоренню складних тем та підтримували студентів у вираженні своїх переживань.

Студенти також демонстрували високий рівень креативності та ініціативності. Група студентів з Львівської області створила онлайн-платформу для обміну навчальними матеріалами та взаємної підтримки. Один з них зазначив: «Ми зрозуміли, що разом можемо більше, тому об'єднали зусилля для спільного навчання» (Учасник 91). Це сприяло не лише продовженню навчання, але й розширенню соціальних мереж та міжрегіональної співпраці.

Учасники з різних регіонів відзначали важливість технологій у підтримці освітнього процесу. Використання соціальних мереж, месенджерів та інших цифрових інструментів стало невід'ємною частиною навчання. Викладач з Чернівецької області розповів: «Ми почали використовувати інтерактивні онлайн-дошки, що дозволило студентам спільно працювати над завданнями в реальному часі» (Учасник 68). Проте деякі викладачі та студенти стикалися з технічними проблемами та обмеженням доступом до інтернету, що вимагало додаткових зусиль та креативних підходів. Студентка з Запорізької області зазначила: «Коли не було зв'язку, ми обмінювалися завданнями через SMS та телефонні дзвінки» (Учасник 110).

Аналізуючи досвід учасників, можна відзначити, що соціальна креативність проявлялася як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Викладач з Полтавської області поділився: «Ми з колегами розробили міждисциплінарний курс, який поєднує елементи історії, культури та технологій» (Учасник 82). Це стало можливим завдяки співпраці та обміну досвідом. Студент з Херсонської області розповів: «Я почав проводити онлайн-уроки для молодших школярів, щоб допомогти їм з навчанням» (Учасник 99). Цей досвід не лише допоміг іншим, але й сприяв особистісному зростанню студента.

Через креативні дії та співпрацю учасники відновлювали відчуття контролю над своїм життям та робили внесок у спільне благо. Викладач з Сумської області зазначив: «Незважаючи на труднощі, ми відчу-

ли, що наша праця має сенс і може змінити життя студентів на краще» (Учасник 29). Студентка з Івано-Франківської області поділилася: «Волонтерство та участь у громадських проєктах допомогли мені зрозуміти, наскільки важливо бути активною частиною суспільства» (Учасник 115).

Загалом, результати дослідження свідчать про те, що соціальна креативність є потужним ресурсом для стійкості та адаптації в освіті під час кризи. Вона сприяє розвитку нових практик, зміцненню спільноти та наданню сенсу діяльності викладачів та студентів. Викладач з Черкаської області підсумував: «Креативність стала нашим ключем до подолання перешкод та створення нових можливостей» (Учасник 47). Цей досвід має важливе значення не лише для України, але й для інших країн, що стикаються з подібними викликами, демонструючи, як креативність може стати ключем до подолання труднощів та побудови кращого майбутнього.

Синтез значень дозволив сформулювати *узагальнені структури досвіду* соціальної креативності:

По-перше, соціальна креативність як засіб трансценденції. Інноваційні практики дозволили учасникам вийти за межі обмежень, нав'язаних війною, та знайти нові сенси в освітньому процесі.

По-друге, креативність як екзистенціальна відповідь на кризу. Креативні дії стали способом подолання екзистенціальної тривоги та відновлення контролю над власним буттям.

По-третє, спільнота як джерело сили та підтримки. Солідарність та взаємодопомога сприяли зміцненню спільноти та створенню безпечного простору для розвитку та навчання.

Обговорення. Результати дослідження виявляють глибокі екзистенціальні виміри соціальної креативності, яка проявляється в освітніх установах України під час війни. Спираючись на феноменологічну методологію, ми можемо інтерпретувати ці прояви як феномени, що конститууються через свідомість суб'єктів у їхньому бутті-в-світі. Екзистенціальний аналіз досвіду учасни-

ків дослідження розкриває, як криза стає не лише викликом, але й можливістю для трансценденції та самовизначення. Згідно з ідеями Гусерля [2], свідомість завжди є інтенціональною, тобто спрямованою на об'єкт, і в цьому контексті соціальна креативність може розглядатися як інтенціональна дія, спрямована на переосмислення та реконституцію освітнього процесу в умовах війни. Учасники дослідження демонструють здатність до «епохе» – вони відклали попередні припущення про те, якою має бути освіта, і відкривалися до нових можливостей та смислів. Це дозволяло їм конституувати нові освітні реалії, де креативність стає центральною складовою.

Гайдеггерівське поняття «буття-в-світі» [7] дозволяє глибше зрозуміти, як освітня та студентська перебувають у світі, який радикально змінився через війну. Їхні дії можна інтерпретувати як прояв «турботи» (Sorge), що є фундаментальною структурою буття. Через креативні практики вони здійснюють «буття-з-іншими» (Mitsein), формуючи автентичні спільноти, які спільно протистоять викликам кризи. Таким чином, соціальна креативність стає способом автентичного буття, де індивіди не просто реагують на обставини, але активно формують своє буття та буття спільноти.

Мерло-Понті [10], акцентуючи увагу на первинності перцепції та тілесності, дозволяє розглянути, як фізичні та сенсорні аспекти досвіду впливають на конститування смислів. В умовах війни тілесний досвід набуває особливої гостроти – загроза життю, фізичні переміщення, зміна середовища. Освітні практики, що виникають в таких умовах, відображають інтеграцію тілесного та духовного досвіду. Наприклад, проведення занять у бомбосховищах або на відкритому повітрі стає не лише необхідністю, але й новим способом переживання освіти, де простір та тіло набувають нових смислів.

Соціальна креативність, яка проявляється в інноваціях, народжених з необхідності, може бути інтерпретована як діалектичний процес, де криза виступає одночасно як заперечення попереднього

стану та як можливість для синтезу нового. Цей процес відповідає гегелівській діалектиці та знаходить відображення у конкретних практиках учасників дослідження. Вони не просто адаптуються до нових умов, але й перевершують їх, створюючи нові форми освітнього буття.

Ідеї Пауло Фрейре [6] про освіту як практику свободи також резонують з отриманими результатами. Учасники дослідження, стикаючись з обмеженнями та утисками, використовують освіту як засіб емансипації та самореалізації. Через діалогічні та креативні практики вони долають «культуру мовчання» та активно формують своє розуміння світу та місця в ньому. Це свідчить про трансформаційний потенціал освіти в умовах кризи.

Соціально-психологічні аспекти соціальної креативності, розглянуті Терезою Амабіле [3], підтверджуються в досвіді учасників. Креативність стимулюється соціальним контекстом, взаємодією та спільною метою. Війна, попри свою руйнівну природу, створює умови для посилення соціальних зв'язків та колективної креативності. Це відображається в солідарності спільноти та спільних проектах, які сприяють не лише освітньому процесу, але й соціальній когезії.

Крім того, результати дослідження співзвучні з роботами щодо освіти в умовах конфлікту [4, 8]. Вони підкреслюють важливість визнання та підтримки навчальних досягнень студентів, які опинилися в складних обставинах. Освітні інновації, які виникають в таких контекстах, можуть стати основою для реформ та розвитку освітніх систем у мирний час. Є підстави стверджувати, що соціальна креативність є не просто реакцією на кризу, але фундаментальною характеристикою людського буття, яка проявляється особливо яскраво в екстремальних умовах. Вона поєднує індивідуальний та колективний виміри, тілесне та духовне, практичне та теоретичне. Через соціальну креативність освітяни та студенти не лише зберігають освіту, але й переосмислюють її, відкриваючи нові горизонти для розвитку.

Висновки. Дослідження соціальної креативності в освітніх установах України під час війни виявило багатогранність та глибину цього феномену, який виявляється не лише як адаптивна реакція на екстремальні умови, але й як фундаментальний спосіб буття, що дозволяє індивідам та спільнотам конституювати нові смисли та практики. Використовуючи феноменологічний підхід, ми змогли проникнути в сутність досвіду викладачів та студентів, які перетворювали кризу на можливість для трансформації освітнього процесу.

Соціальна креативність, як було виявлено, виступає як інтенціональна дія свідомості, спрямована на подолання розриву між колишньою нормальністю та новою реальністю, що виникла внаслідок війни. Через креативні практики, такі як впровадження інноваційних методів навчання, створення нових форм співпраці та підтримки, учасники дослідження здійснювали акт трансценденції, виходячи за межі обмежень, нав'язаних обставинами.

Екзистенціальна криза, викликана війною, стимулювала переосмислення фундаментальних питань буття, свободи та відповідальності. Освітяни та студенти, зіткнувшись з радикальною непевністю, віднайшли в собі сили та ресурси для створення автентичного буття-в-світі, де освіта набуває нових вимірів та значень. Солідарність спільноти стала не лише засобом виживання, але й простором для колективної креативності та самореалізації.

Отримані результати мають важливі теоретичні та практичні імплікації. Вони підтверджують ідеї про те, що криза може бути каталізатором для інновацій та розвитку, якщо індивіди та спільноти здатні мобілізувати свою креативність та інтенціональність свідомості. Це відкриває нові перспективи для розуміння ролі освіти в умовах нестабільності та підкреслює необхідність інтеграції креативності в навчальні плани як фундаментальної компетенції.

Практичні наслідки дослідження полягають у тому, що освітні політики та практики повинні враховувати потенціал соціальної креативності як ресурсу для стійкості та

розвитку. Підтримка інноваційних підходів, стимулювання співпраці та солідарності, створення умов для експериментування та самовираження можуть стати ключовими факторами успішної адаптації освіти до викликів сучасного світу.

Крім того, досвід українських освітніх установ може бути цінним для інших країн та спільнот, що стикаються з подібними викликами. Він демонструє, що навіть в умовах екзистенціальної загрози можливо не лише зберегти, але й переосмислити та покращити освітню систему, якщо опиратися на фундаментальні характеристики людського буття – креативність, свободу та солідарність.

У світлі цього, майбутні дослідження можуть зосередитися на глибшому ви-

вченні механізмів та умов, що сприяють розвитку соціальної креативності в освіті, а також на розробці практичних рекомендацій для її підтримки та інтеграції в освітні системи. Це сприятиме не лише адаптації до криз, але й загальному розвитку освіти як простору для самореалізації та емансипації.

Фінансування. Дослідження фінансоване в рамках проєкту «Демократичні цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року», що здійснювався за підтримки Міністерства освіти і науки України, державний реєстраційний номер: 0124U001490, період виконання проєкту 2024–2026 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко, В.** (2024). Безальтернативна матриця освіти: «розумна освіта» як потреба і реальність XXI століття. *Вища освіта України*, № 1, С. 5–10. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).01
2. **Гусерль, Е.** (2021). Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. Андрій Вахтель. К.: Темпора. 304 с.
3. **Amabile, T.** (1996). *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Westview Press, Boulder, CO.
4. **Burde, D.** (2014). *Schools for Conflict or for Peace in Afghanistan*. Columbia University Press, New York.
5. **Federowicz, M., & Terepyshchyi, S.** (2023). Democratic Values in Education: A Theoretical Examination of Ukrainian Children and Youth in Polish Schools Post-February 2022. *Studia Warmińskie*, 60, pp. 45–60. <https://doi.org/10.31648/sw.9562>
6. **Freire, P.** (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Herder and Herder, New York.
7. **Heidegger, M.** (1962). *Being and Time*. Harper & Row, New York.
8. **Kirk, J.** (2009). *Certification Counts: Recognizing the Learning Attainments of Displaced and Refugee Students*. International Institute for Educational Planning, UNESCO, Paris.
9. **Mbanaso, U. M., Abrahams, L., & Okafor, K. C.** (2023). Research Philosophy, Design and Methodology. In: *Research Techniques for Computer Science, Information Systems and Cybersecurity*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30031-8_6
10. **Merleau-Ponty, M.** (1964). *The Primary of Perception and Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics*. Ed. James M. Edie. Evanston: Northwestern University Press.
11. **Mizrahi, M.** (2020). The Case Study Method in Philosophy of Science: An Empirical Study. *Perspectives on Science*, 28(1), pp. 63–88. URL: https://doi.org/10.1162/posc_a_00333
12. **Oleksiyenko, A., & Terepyshchyi, S.** (2024). 'Hope despite all odds': academic precarity in embattled Ukraine. *Teaching in Higher Education*, 29(3), pp. 741–755.
13. **Oleksiyenko, A., Terepyshchyi, S., Gomilko, O., & Svyrydenko, D.** (2021). 'What do you mean, you are a refugee in your own country?': Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 11(2), pp. 101–118.
14. **Robinson, K.** (2006). *Out of Our Minds: Learning to be Creative*. Capstone, Oxford.

15. **Van Manen, M.** (2016). *Phenomenology of Practice: Meaning-Giving Methods in Phenomenological Research and Writing*. Routledge, New York.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V.** (2024). Bezalternatyvna matrytsia osvity: «rozumna osvita» yak potreba i realnist XXI stolittia [No-Alternative Matrix of Education: «Smart Education» as a Need and Reality of the 21st Century]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, No 1, 5–10. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).01 [in Ukrainian].
2. **Husserl, E.** (2021). *Kartezianski medytatsii. Vstup do fenomenolohii* [Cartesian Meditations. Introduction to Phenomenology] (A. Vakhtel, Trans.). Kyiv: Tempora. 304 p. [in Ukrainian].
3. **Amabile, T.** (1996). *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Westview Press, Boulder, CO.
4. **Burde, D.** (2014). *Schools for Conflict or for Peace in Afghanistan*. Columbia University Press, New York.
5. **Federowicz, M., & Terepyschyi, S.** (2023). Democratic Values in Education: A Theoretical Examination of Ukrainian Children and Youth in Polish Schools Post-February 2022. *Studia Warmińskie*, 60, pp. 45–60. <https://doi.org/10.31648/sw.9562>
6. **Freire, P.** (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Herder and Herder, New York.
7. **Heidegger, M.** (1962). *Being and Time*. Harper & Row, New York.
8. **Kirk, J.** (2009). *Certification Counts: Recognizing the Learning Attainments of Displaced and Refugee Students*. International Institute for Educational Planning, UNESCO, Paris.
9. **Mbanaso, U. M., Abrahams, L., & Okafor, K. C.** (2023). Research Philosophy, Design and Methodology. In: *Research Techniques for Computer Science, Information Systems and Cybersecurity*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30031-8_6
10. **Merleau-Ponty, M.** (1964). *The Primary of Perception and Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics*. Ed. James M. Edie. Evanston: Northwestern University Press.
11. **Mizrahi, M.** (2020). The Case Study Method in Philosophy of Science: An Empirical Study. *Perspectives on Science*, 28(1), pp. 63–88. URL: https://doi.org/10.1162/posc_a_00333
12. **Oleksiyenko, A., & Terepyschyi, S.** (2024). ‘Hope despite all odds’: academic precarity in embattled Ukraine. *Teaching in Higher Education*, 29(3), pp. 741–755.
13. **Oleksiyenko, A., Terepyschyi, S., Gomilko, O., & Svyrydenko, D.** (2021). ‘What do you mean, you are a refugee in your own country?’: Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 11(2), pp. 101–118.
14. **Robinson, K.** (2006). *Out of Our Minds: Learning to be Creative*. Capstone, Oxford.
15. **Van Manen, M.** (2016). *Phenomenology of Practice: Meaning-Giving Methods in Phenomenological Research and Writing*. Routledge, New York.

УДК 378.091.12:615.825]:[37.017:613
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).05

Тетяна БЄЛКОВА

кандидат педагогічних наук, докторант
кафедри педагогіки, педагогічного факультету
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0001-9357-8941>

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті окреслено передумови створення концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища: сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток засад громадянського суспільства, інтеграції України до Європейського співтовариства, реалізації освітньої реформи; спрямованість сучасної політики нашої держави у сфері реабілітації на збереження та оздоровлення нації.

Метою створення концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища є задоволення індивідуальних потреб здобувачів закладу вищої освіти щодо особистісного та професійного зростання за фахом, а також задоволення потреб держави у кваліфікованих спеціалістах з високим рівнем професіоналізму, здатних грамотно та відповідально проводити оздоровчу та реабілітаційну роботу з різним контингентом населення, впроваджувати в освітній процес здоров'язбережувальні та інтерактивні технології, сприяти гармонійному розвитку особистості, формуванню життєво необхідних навичок, розвитку фізичних якостей, зміцненню здоров'я та підготовці людини з обмеженими можливостями до активної трудової діяльності.

Розкрито структуру та зміст професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, передбачено організаційні заходи щодо підвищення якості життя особистості шляхом максимального відновлення функціональних рухових можливостей. Запропоновано шляхи та наведено очікувані результати реалізації Концепції. Реалізація Концепції сприятиме створенню єдиного освітнього простору, спрямованого на забезпечення процесу професійної підготовки компетентного фахівця сфері реабілітації нового покоління, підготовленого до здійснення здоров'язбережувальної діяльності та конкурентоспроможного на ринку оздоровчо-реабілітаційних послуг.

Ключові слова: концепція, професійна підготовка, майбутній фахівець, фізична реабілітація, здоров'язбережувальне освітнє середовище, здоров'язбережувальні технології.

CONCEPT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN PHYSICAL REHABILITATION TO FORMATION OF A HEALTH- PRESERVING EDUCATIONAL ENVIRONMENT

This article outlines the prerequisites for the creation of the concept of professional training of future physical rehabilitation specialists to formation of a health-preserving educational environment: modern processes of the formation of a democratic, legal, social state, the development of the foundations of civil society, the integration of Ukraine into the European Community, the implementation of educational reform; the focus of the modern policy of our state in the field of rehabilitation on health preservation and improvement of the nation.

The purpose of the creation of the concept of professional training of future specialists in physical rehabilitation to formation of a health-preserving educational environment is to satisfy the individual needs of the applicants of the institution of higher education regarding personal and professional growth by profession, as well as to satisfy the needs of the state for qualified specialists with a high level of professionalism, who are able to competently and responsibly to carry out health and rehabilitation work with different contingents of the population, to introduce health-preserving and interactive technologies into the educational process, to promote the harmonious development of the personality, the formation of vital skills, the development of physical qualities, strengthening health and preparing people with disabilities for active work.

The structure and content of professional training of future specialists in physical rehabilitation are disclosed, organizational measures are provided to improve the quality of life of the individual through the maximum restoration of functional motor capabilities. The ways are proposed and the expected results of the implementation of the Concept are provided. The implementation of the Concept will contribute to the creation of a single educational space aimed at ensuring the process of professional training of a competent specialist in the field of rehabilitation of a new generation, prepared to carry out health-preserving activities and competitive in the market of health and rehabilitation services.

Key words: concept, professional training, future specialist, physical rehabilitation, health-preserving educational environment, health-preserving technologies.

Постановка проблеми. Визначальною тенденцією концепції вищої освіти на сучасному етапі, враховуючи різноманітні парадигмальні пошуки, освітні реформи та педагогічні інновації, що охопили світовий освітній простір є підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня й профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, який вільно володіє своєю професією й орієнтується в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності [1, с. 55; 12, с. 256].

Тому з позицій сьогодення вища освіта у світі розглядається, як соціальний інсти-

тут, який покликаний не стільки забезпечити суспільство соціальними суб'єктами, що відповідають своєю «якістю» соціальним потребам, здатним брати участь у соціально-економічних процесах і виконувати різні соціально необхідні функції, скільки створювати умови для їх успішної соціалізації, соціальної адаптації та самореалізації [9, с. 147].

У зв'язку з цим зміна освітніх парадигм – перехід від репродуктивно-педагогічної цивілізації до творчо-педагогічної цивілізації – пов'язує цілі освіти зі зміною якості особистості, яка в реальному майбутньому має втілювати ідеал справжньої єдності її сутнісних сил, духовної і фізичної досконалості. Це зумовлено інтеграцією вітчизняної системи вищої освіти до єдиного

європейського освітнього простору. Цей процес потребує залучення суспільства до фундаментальних культурних цінностей, до яких належать і цінності сфери охорони здоров'я, фізичної реабілітації (фізичної терапії та ерготерапії) [16, с. 136].

В умовах значного погіршення стану здоров'я нації, а також, насамперед, з реабілітацією значної кількості поранених та інвалідів, які постраждали під час збройного конфлікту на сході України та війни між Україною та Російською Федерацією, особливої актуальності набувають питання оптимізації професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, діяльність яких спрямована на покращення здоров'я та якості життя населення [15, с. 350].

Саме тому не менш важливим є питання якісної професійної підготовки майбутніх фахівців із фізичної реабілітації у закладі вищої освіти, здатних володіти фаховими знаннями, вміннями та навичками, готових до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності, ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів і творчо підходити до вирішення неординарних питань, тобто компетентних фахівців, які глибоко розуміють і знають свою роль у суспільстві, вміють творчо використовувати набуті знання на практиці. Реалізація цієї проблеми, на нашу думку, можлива на основі створення концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з планом науково-дослідних робіт Українського державного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова та кафедри педагогіки «Педагогіка у відкритому освітньо-науковому просторі», і є фрагментом дослідження на тему: «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища». Тему дисертації розглянуто та затверджено на засіданні

Вченої ради Українського державного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (протокол №4 від 30 листопада 2023 року).

Аналіз досліджень і публікацій. Реалізації здоров'язбережувального напряму в освіті сприяє державна політика України, створюючи підґрунтя для розроблення підходів до розв'язання проблеми здоров'язбереження. Адже, створення оптимальних умов для життєдіяльності людей, які потребують відновлення втраченого контакту з довкіллям, корекції та наступної психолого-педагогічної реабілітації, трудової адаптації й інтеграції в соціум, належить до першочергових державних завдань. Про це йдеться в Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» [13].

У Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [8] зазначено, що реабілітаційну стратегію охорони здоров'я спрямовано на досягнення оптимального рівня функціонування особи у взаємодії з її навколишнім середовищем, з урахуванням соціальної інтеграції та незалежності; з цією метою використовуються інтегровані підходи до оптимізації, розбудови та зміцнення ресурсів людини, залучення до взаємодії зі сприятливим навколишнім середовищем, що зумовлює наявність чисельної групи фахівців відповідного профілю [18, с. 3].

Не можемо не погодитися з думкою науковців С. В. Гаркуши [4], В. І. Лугового [11], Носко М. О. [14], О. Л. Тоцької [17] та ін., які свідчать, що відбувається зміна моделі вищої професійної освіти, пов'язана з новими вимогами до рівня професійних компетенцій, критерії яких визначаються між роботодавцем і ринком. Метою професійної освіти, на нашу думку, є формування кваліфікованого кадрового потенціалу для задоволення потреб суспільства, ринку праці і держави шляхом створення умов для набуття знань, умінь, навичок і компетентностей у сфері професійної діяльності особистості упродовж життя відповідно до її покликання, інтересів і здібностей, а саме

необхідності переходу від навчання знань, умінь, навичок до навчання здатності навчатися та самовдосконалюватися.

Модернізація системи вищої освіти та підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації в Україні є, зауважує Н. О. Белікова, виражається через її спрямованість на підготовку компетентного фахівця нової генерації, підготовленого для здійснення здоров'язбережувальної діяльності та конкурентоспроможного на ринку фізкультурно-оздоровчих та рекреаційних послуг [2, с. 17].

Т. В. Д'яченко вважає, що підготовка фахівців нового типу – фізичних реабілітологів – повинна здійснюватися не методами профілактики та лікування організму, а методами відновлення всіх видів і форм активної діяльності. Реабілітаційний сенс професійної підготовки полягає в тому, що в суб'єктів навчання виховуються компетенції не використання засобів протидії хворобам (сутність медичної освіти), а засвоєння навичок та вмінь відтворювати здоров'я та якість життя [6, с. 56].

Новому українському суспільству потрібні фахівці за напрямком фізичної реабілітації (фізичної терапії й ерготерапії) інноваційного типу, які поєднують здатність до творчої співпраці в міждисциплінарній креативній команді, володіють сучасними інноваційними здоров'язбережувальними, реабілітаційними технологіями та покликані спрямовувати власні зусилля на відновлення, корекцію й підтримку рухових функцій людини [3, с. 11].

Успішність забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища залежить від оптимального визначення базисної системи взаємозалежних поглядів на процес освіти на основі врахування змін стратегічних цілей фахової підготовки та закономірностей побудови освітнього процесу.

Метою дослідження є розроблення концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до

формування здоров'язбережувального освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища ґрунтується на методологічному, теоретичному та практичному концептах, які є взаємопов'язані між собою і взаємодоповненні. Проведений аналіз наукових публікацій, присвячених розробленню структури та змісту концепцій у галузі освіти [2; 6; 11; 14], дав підстави окреслити передумови створення концепції, узагальнити проблеми та сформулювати мету та завдання, ключові положення концепції професійної підготовки до формування здоров'язбережувального освітнього середовища. Концепція професійної підготовки до формування здоров'язбережувального освітнього середовища (далі – Концепція) визначає цілі та завдання у справі розвитку професіоналізму кадрового потенціалу, удосконалення функціонування загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації майбутніх реабілітологів з метою здійснення здоров'язбережувальної професійної діяльності в галузі охорони здоров'я [20, с. 95].

Концепція складається з таких обов'язкових розділів:

1) вступ – містить відомості про нормативно-правове підґрунтя концепції, передумови її розроблення й основні проблеми, що повинні бути розв'язані в ході реалізації концепції;

2) основні цілі та завдання концепції – визначається головна мета функціонування системи, що лежить в основі запропонованої концепції; завдання, що необхідно розв'язати в полі дії концепції;

3) функціональний простір (зміст) системи – розкриває перспективи модернізації системи шляхом уточнення її змістового наповнення;

4) організаційні форми й структура системи, що висвітлюється в концепції – характеризують структуру розробленої системи;

5) заходи з реалізації визначених концептуальних положень;

б) очікуваний результат.

Основними передумовами розроблення Концепції є сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток засад громадянського суспільства, інтеграція України в Європейське співтовариство, проведення освітньої реформи, зокрема реформування вищої освіти, спрямованого на їх удосконалення. У провідних стратегічних орієнтирах нашої держави визначено, що до її основних пріоритетів належить діяльність, спрямована на європейську інтеграцію України. Інтеграція (лат. – відновлення, заповнення, цілий) – сторона процесу розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле раніше різнорідних частин та елементів. Процеси інтеграції можуть мати місце як у рамках уже сформованої системи (у цьому випадку вони ведуть до підвищення рівня її цілісності й організованості), так і при виникненні нової системи з раніше нез'язаних елементів. Окремі частини інтегрованого цілого можуть мати різний ступінь автономії. У ході процесів інтеграції у системі збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків і взаємодій між елементами, зокрема надбудовуються нові рівні управління [19, с. 56].

До основних принципів інтегрованої професійної підготовки майбутніх реабілітологів належать міжпредметні зв'язки, які зумовлюють вибір до оволодіння спеціальними знаннями з фундаментальних педагогічних, психологічних, медичних дисциплін, практичними вміннями й навичками у сфері відновлення здоров'я та умілого використання набутого досвіду в різних галузях реабілітаційної діяльності. Ідея міжпредметних зв'язків виконує організаційну функцію, впливаючи на побудову програм, структуру навчального матеріалу, а також відбір методів та форм навчання.

Систематичне їх застосування в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, зазначає А. В. Фастівець, створює можливості для широкого використання дидактичних ма-

теріалів і засобів наочності, які зазвичай використовуються в процесі викладання одного навчального предмета, при вивченні інших дисциплін. Організація освітнього процесу вимагає використання комплексних форм із міжпредметним змістом.

Доведено, що міждисциплінарні зв'язки є ефективним засобом підвищення ефективності і скорочення термінів, необхідних для засвоєння, поглиблення, систематизації та закріплення знань, тому сьогодні активно розробляються інтегровані програми, які дають можливість органічно поєднувати різні навчальні дисципліни і забезпечують всебічний розвиток здобувачів вищої освіти [18, с. 4].

У сучасній системі вищої освіти кардинально переглядається зміст, організація та вибір педагогічного інструментарію підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у відповідності до світових пріоритетів даної сфери професійної освіти, національних потреб у конкурентоздатних професіоналах та кардинальних змін систем освіти в інтегрованому освітньому просторі [5, с. 9].

Радикальних змін у функціонуванні системи вищої освіти передбачає Закон України «Про вищу освіту». У статті 5 зокрема зазначається, що підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень; науковий рівень [6].

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає сьомому рівню На-

ціональної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій. Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Освітньо-творчий рівень вищої освіти передбачає оволодіння методологією мистецької та мистецько-педагогічної діяльності, здійснення самостійного творчого мистецького проекту, здобуття практичних навичок продукування нових ідей і розв'язання теоретичних та практичних проблем у творчій мистецькій сфері.

Науковий рівень вищої освіти відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук [6].

З ідеєю інтеграції знань тісно пов'язана концепція професійної підготовки майбутнього фахівця з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін. Здоров'язбережувальне освітнє середовище вчені трактують як сукупність антропогенних, природних, культурних факторів, які сприяють задоволенню людиною власних потреб, здібностей, можливостей збереження здоров'я та впровадження здоров'язбережувального навчання як процесу взаємодії суб'єктів навчання, результатом якого є засвоєння знань, умінь, навичок, способів творчої діяльності, системи цінностей і здоров'язбереження [10, с. 162].

Практичними напрямами реалізації концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища є: зміцнення здоров'я через правильний фізичний розвиток; формування потреби в заняттях фізичною культурою; розвиток і вдосконалення рухових якостей; формування соматичного складника здоров'я (виховання культури харчування, дотримання режиму дня тощо); виховання потреби досягнення емоційної стабільності; розвиток навичок саморегуляції; розуміння цінності здоров'я у всіх аспектах його вияву; розвиток мотивації до моральної поведінки як основи психічного та соціального здоров'я [10, с. 162].

Ефективність діяльності фахівця фізичної терапії зі збереження і зміцнення здоров'я різних верств населення залежить від узгодженої взаємодії педагогічних, медичних, соціальних працівників, сім'ї, закладу, громадськості. Формування здоров'язбережувального освітнього середовища здійснюється шляхом упровадження сучасних здоров'язберігальних технологій.

Змістові аспекти реалізації здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти ми можемо відобразити у рис. 1.

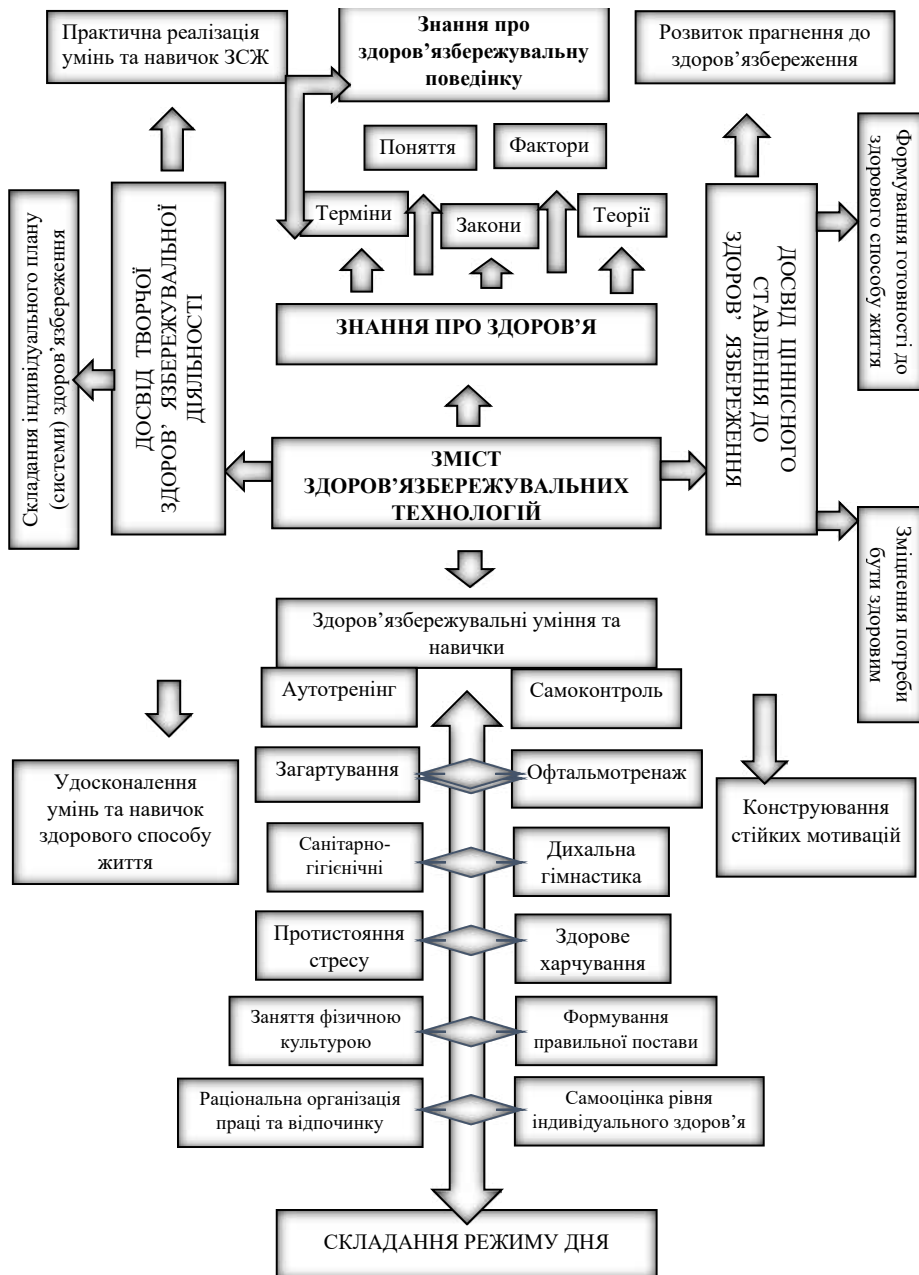

Рис. 1. Змістові аспекти реалізації здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти

Проблема фізичної реабілітації та здоров'язбережувальних технологій є надзвичайно важливою в сучасному поступі. Адже нинішнє суспільство характеризується прогресивним зниженням стану здоров'я українців і зростанням числа тих осіб, які потребують реабілітації, тобто відновлення втраченого здоров'я. Саме тому не менш важливим є питання якісної підготовки майбутніх фахівців із фізичної реабілітації у ЗВО, здатних володіти фаховими знаннями, вміннями та навичками, готових до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності, ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів і творчо підходити до вирішення неординарних питань, тобто компетентних фахівців, які глибоко розуміють і знають свою роль у суспільстві, вміють творчо використовувати набуті знання на практиці.

Процес професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'язбережувальної діяльності повинен враховувати причинно-наслідкові зв'язки і залежності, які проявляються у формі провідних тенденцій та визначають стратегію цього процесу, серед яких:

- гуманізація – залежність процесу професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'язбережувального освітнього середовища у закладі вищої освіти від ступеня спрямованості освітнього процесу на особистість здобувача, орієнтацію на особистісну компоненту професійної підготовки;

- фундаменталізація – перерозподіл пріоритетів змісту професійної підготовки із вузькоспеціальних, спеціалізованих компонентів знань на загальнонаукові і загальноспеціальні, які є основою професіоналізму майбутніх фахівців з фізичної реабілітації;

- гуманітаризація, яка викликана зміною ролі вищої школи як соціального інституту, який сьогодні покликаний готувати широкоосвічених особистостей з високим рівнем загальної культури, активною громадською позицією; така тенденція означає необхідність підвищення загаль-

нокультурного рівня майбутніх фахівців з фізичної реабілітації;

- імператив неперервності освіти, який корінним чином змінює роль вищої школи, цілі її діяльності і функції, парадигму освіти «на все життя» на освіту «через все життя»;

- міждисциплінарний та інтернауковий характер знань в сучасних освітніх системах, зумовлений системністю і глобальністю соціальних та професійних проблем, переважно синтетичним характером розвитку сучасної науки і практики;

- інтелектуалізація, яка реалізується через форми проблемного, активного, розвивального навчання, в діяльнісному підході та інших формах навчальної діяльності, яка має методичний базис, складений пріоритетом стимулювання інтелектуальної діяльності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації;

- динамізація – необхідність постійного реагування системи професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації на всі зміни соціальної та професійної практики, а також прогресивні зміни внутрішніх аспектів діяльності закладу вищої освіти, що передбачає постійну трансформацію змісту освіти, методичного апарату та інших характеристик її діяльності [2, с. 18].

Отже, ефективність діяльності майбутнього фахівця з фізичної реабілітації щодо збереження та зміцнення здоров'я різних верств населення залежить від злагодженої взаємодії педагогічних, медичних, соціальних працівників, сім'ї, установ, громадськості. Нові вимоги, що постають перед вищою освітою у галузі фізичної реабілітації, обумовлюють необхідність пошуку нових підходів до організації освітнього процесу, який повинен повною мірою відповідати сучасним стратегічним орієнтирам розвитку реабілітаційної сфери та суспільства.

Висновки. Концепція професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'язбережувального освітнього середовища вимагає педагогічно обґрунтованого поєднання традиційних та інноваційних технологій з метою мак-

симального наближення теоретичної підготовки здобувачів вишу в до практичної діяльності в реабілітаційних закладах та установах соціального захисту населення із впровадженням в освітній процес сучасних досягнень науки, форм і методів активного навчання та моделювання професійних ситуацій, що особливо яскраво проявляється у здоров'язбережувальному спрямуванні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в реалізації концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до формування здоров'язбережувального освітнього середовища. Підвищення якості підготовки фахівців шляхом впровадження має перспективи для розвитку реабілітаційної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко, В. П., & Бондар, В. І.** (2015). Модернізація педагогічної освіти в контексті викликів XXI століття. *Європейські педагогічні студії*, Вип. 5–6. С. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epc_2015_5-6_8.pdf
2. **Белікова, Н. О.** (2012). Концептуальні підходи до формування готовності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'язбережувальної діяльності. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, №1. С. 17–21.
3. **Белікова, Н. О.** (2012). Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до здоров'язбережувальної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ. 45 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/7876.pdf>
4. **Гаркуша, С. В., Гаркуша, В. В., Короп, М. Ю., & Гришко, Л. Г.** (2016). Сучасні проблеми галузі фізичного виховання в аспекті здоров'язбереження учнів та студентів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. Вип. 139. Т. I. Чернігів : ЧНПУ. С. 300–306. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139\(1\)_67.pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139(1)_67.pdf)
5. **Джуринський, П. Б.** (2012). Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності: монографія, Одеса: В-во ТОВ «Лерадрук». 422 с.
6. **Д'яченко, Т. В.** (2008). Актуальність наукового дослідження проблем професійної підготовки фізичних реабілітологів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, № 2. С. 53–56. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-02/08dtvtpr.pdf>.
7. **Закон України «Про вищу освіту»** (2014) від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.pdf>
8. **Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»** (2020). Про внесення змін від 9 серпня 2023 року N 3301-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t233301?an=42&ed=&dtm=&le=.pdf>
9. **Калінічева, Г.** (2014). Вища освіта України в контексті сучасних цивілізаційних змін. *Українознавчий альманах*. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, Вип. 17. С. 146–149.
10. **Калінічева, Г. І., Худолей, В. Ю., & Чікарькова, М. Ю.** (2019). Університет у сучасному суспільстві: місія, проблеми, виклики : колективна монографія. Чернігів : ЧНТУ. 252 с.
11. **Луговий, В. І., Слюсаренко, О. М., & Таланова, Ж. В.** (2012). Ключові поняття сучасної педагогіки: навчальний результат, компетентність, кваліфікація. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: НАПН України*. К., Т. 1: Загальна педагогіка та філософія освіти. С. 23–38.
12. **Лянной, Ю. О.** (2017). Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх магістрів з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ. 674 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15165.pdf>

13. **Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року** «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (2016). URL: <http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772.pdf>

14. **Носко, М. О., & Белих, С. І.** (2013). Концепція вдосконалення підготовки викладачів для здійснення особистісно зорієнтованого фізичного виховання *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 109. Чернігів ЧНПУ. С. 220–222.

15. **Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти** (2022) : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 360 с.

16. **Пюрко, В., Христова, Т., & Казакова, С.** (2022). Україно-європейські тренди професійної підготовки фахівців з фізичної терапії й ерготерапії. Сучасні тенденції забезпечення якості підготовки фахівців: проблеми та шляхи їх вирішення в умовах глобалізації та євроекономічної інтеграції : монографія. Кам'янець-Подільський : Подільський державний університет; Херсон : Олді+. С. 133–142.

17. **Тоцька, О. Л.** (2020). Концептуальні засади управління розвитком вищої освіти в Україні: трансформація напрямів державної політики. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*, №22. С. 64–70.

18. **Фастівець, А. В.** (2024). Теорія і практика підготовки фахівців з фізичної терапії та ерготерапії у процесі вивчення природничих дисциплін: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Полтава. 45 с. URL: http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/referat_25.03.20241.pdf

19. **Чернишова, Р. Є., Гузій, Н. В., & Ляхоцький, В. П.** (2014). Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти. Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». 230 с.

20. **Garkusha, S. V.** (2014). State policy on the health and healthy lifestyles for children and youth in Ukraine. *Studia Universitatis Moldaviae. Seria: Științe ale Educației. Pedagogie*. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, №. 5(75). pp. 95–96.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V. P., & Bondar, V. I.** (2015). Modernizatsiya pedahohichnoyi osvity v konteksti vyklykiv XXI stolittya [Modernization of pedagogical education in the context of the challenges of the XXI century]. *Yevropeys'ki pedahohichni studiyi [European Pedagogical Studies,]*, Vol. 5–6. pp. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epc_2015_5-6_8.pdf [in Ukrainian]

2. **Bielikova, N. O.** (2012). Kontseptual'ni pidkhody do formuvannya hotovnosti maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi reabilitatsiyi do zdorov'yazberezhuval'noyi diyal'nosti [Conceptual approaches to the formation of readiness of future physical rehabilitation specialists for health-preserving activities]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu [Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports]*, № 1. pp. 17–21 [in Ukrainian]

3. **Bielikova, N. O.** (2012). Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi reabilitatsiyi do zdorov'yazberihayuchoyi diyal'nosti [Theoretical and methodological principles of training future specialists in physical rehabilitation for health-preserving activities]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. 45 s. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/7876.pdf> [in Ukrainian]

4. **Harkusha, S. V., Harkusha, V. V., Korop, M. Yu., & Grishko, L. G.** (2016). Suchasni problemy haluzi fizychnoho vykhovannya v aspekti zdorov' yazberezheniya uchniv ta studentiv [Modern problems of the field of physical education in the aspect of health protection of pupils and students]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni*

T.H. Shevchenka. *Seriya: Pedahohichni nauky. Fizychno vykhovannya ta sport [Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko. Series: Pedagogical sciences. Physical education and sports]*, Vol. 139. T. I. Chernihiv: ChNPU. pp. 300–306. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139\(1\)_67.pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139(1)_67.pdf) [in Ukrainian]

5. **Dzhurynskyi, P. B.** (2012) Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky maybutnikh uchyteliv fizychnoho vykhovannya do zdorov"yazberihayuchoyi profesiynoyi diyal'nosti: *monohrafiya*. [Theoretical and methodical principles of training future teachers of physical education for health-preserving professional activity: *monograph*], Odesa: In-vo LLC «Leradruk». 422 s. [in Ukrainian]

6. **D'yachenko, T. V.** (2008). Aktual'nist' naukovoho doslidzhennya problem profesiynoyi pidhotovky fizychnykh reabilitolohiv [The relevance of scientific research on the problems of professional training of physical rehabilitation specialists]. *Pedahohika, psykhologhiya ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu [Pedagogy, psychology and medico-biological problems of physical education and sports]*, № 2. pp. 53–56. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-02/08dtvtpr.pdf>.

7. **Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»** (2014). [Law of Ukraine «On Higher Education»] vid 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.pdf> [in Ukrainian]

8. **Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiyu u sferi okhorony zdorov'ya»** (2020). [Law of Ukraine «On rehabilitation in the field of health care»]. Pro vnesennya zmin vid 09 serpnia 2023 roku № 3301-IX URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t233301?an=42&ed=&dtm=&le=>. pdf [in Ukrainian]

9. **Kalinicheva, G.** (2014). Vyshcha osvita Ukrainy v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiynykh zmin [Higher education of Ukraine in the context of modern civilizational changes]. *Ukrayinoznavchyy a'manakh [Ukrainian studies almanac]*, Kyiv: KNU named after T. Shevchenko, Vol. 17. pp. 146–149 [in Ukrainian]

10. **Kalinicheva, G. I., Khudoley, V. Yu., & Chikarkova, M. Yu.** (2019). Universytet u suchasnomu suspil'stvi: misiia, problemy, vyklyky: *kolektyvna monohrafiya*. [University in modern society: mission, problems, challenges: *collective monograph*], Chernihiv: ChNTU, 2019. 252 s. [in Ukrainian]

11. **Lugovy, V. I., Slyusarenko, O. M., & Talanova, Zh. V.** (2012). Klyuchovi ponyattya suchasnoyi pedahohiky: osvितniy rezul'tat, kompetentnist', kvalifikatsiya [Key concepts of modern pedagogy: educational result, competence, qualifications]. *Pedahohichni ta psykhologichni nauky v Ukraini: NAN Ukrainy [Pedagogical and psychological sciences in Ukraine: National Academy of Sciences of Ukraine]*, K., T. 1: Zahal'na pedahohika i filosofiya osvity. pp. 23–38 [in Ukrainian]

12. **Liannyo, Yu. O.** (2017). Teoretyko-metodychni osnovy profesiynoyi pidhotovky maybutnikh mahistriv fizychnoyi reabilitatsiyi u vyshchykh navchal'nykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of professional training of future master's in physical rehabilitation in higher educational institutions]. *Doctor's thesis*, Kyiv. 674 s. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15165.pdf> [in Ukrainian]

13. **Natsional'na stratehiya zdorovoyi rukhovoyi aktyvnosti v Ukraini na period do 2025 roku «Rukhova aktyvnist' – zdorovyy sposib zhyttya – zdorova natsiya»** (2016). [National strategy for healthy physical activity in Ukraine for the period until 2025 «Physical activity – healthy lifestyle – healthy nation»]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772.pdf> [in Ukrainian]

14. **Nosko, M. O., & Belykh, S. I.** (2013). Kontseptsiya vdoskonalennya pidhotovky vchytelya do realizatsiyi osobystisno zorientovanoho fizychnoho vykhovannya [The concept of improving the training of teachers for the implementation of personally oriented physical education]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu [Bulletin of*

the Chernihiv National Pedagogical University], Vol. 109. Chernihiv ChNPU. pp. 220–222 [in Ukrainian]

15. **Osvita Ukrainy v umovakh voyennoho stanu: upravlinnya, tsyfrovizatsiya, yevrointehratsiyni aspekty** (2022). [Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects]: *Zbirnyk tez dopovidey IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiy*. [Book of Abstracts of the IV International Scientific and Practical Conference], Kyiv: SSI «Institute of Educational Analytics». 360 s. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/book-of-abstracts_ssi-iea_2022.pdf [in Ukrainian]

16. **Pyrko, V., Hristova, T., & Kazakova, S.** (2022). Ukrayins'ko-yevropeys'ki tendentsiyi profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv z likuval'noyi fizkul'tury ta erhoterapiyi. Suchasni tendentsiyi zabezpechennya yakosti pidhotovky fakhivtsiv: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya v umovakh hlobalizatsiyi ta yevropeys'koyi ekonomichnoyi intehratsiyi: *monohrafiya*. [Ukrainian-European trends in professional training of specialists in physical therapy and occupational therapy. Modern trends in ensuring the quality of specialist training: problems and ways to solve them in the conditions of globalization and European economic integration: *monograph*], Kamianets-Podilskyi: Podilsk State University; Kherson: Oldi+. pp. 133–142. [in Ukrainian]

17. **Totska, O. L.** (2020). Kontseptual'ni zasady upravlinnya rozvytkom vshchoyi osvity v Ukraini: transformatsiya napryamiv derzhavnoyi polityky [Conceptual principles of management of the development of higher education in Ukraine: transformation of the directions of state policy]. *Problemy innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku* [Problems of innovation and investment development], № 22. pp. 64–70 [in Ukrainian]

18. **Fastivets', A. V.** (2024). Teoriya i praktyka pidhotovky fakhivtsiv z likuval'noyi fizkul'tury ta erhoterapiyi v protsesi vyvchennya pryrodnychyykh dystsyplin [Theory and practice of training specialists in physical therapy and occupational therapy in the process of studying natural sciences]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. URL: http://pnp.u.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/referat_25.03.20241.pdf [in Ukrainian]

19. **Chernyshova, R. E., Guziy, N. V., & Lyakhotskyi, V. P.** (2014). Terminolohichnyy slovnyk z osnov pidhotovky naukovykh i naukovo-pedahohichnykh kadriv pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity. [Terminological dictionary on the basics of training of scientific and scientific-pedagogical personnel of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: University of Educational Management. 230 s. [in Ukrainian]

20. **Garkusha, S. V.** (2014). State policy on the health and healthy lifestyles for children and youth in Ukraine. *Studia Universitatis Moldaviae. Seria: Ştiinţe ale Educaţiei. Pedagogie*. Chişinău: Universitatea de Stat din Moldova, №. 5(75). pp. 95–96. [in Moldova]

Маріанна СУХОЛОВА

Заслужена артистка України,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри Музичного мистецтва
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8720-3182>

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті здійснено теоретичний аналіз та порівняння підходів до визначення феноменів «презентація», «самопрезентація». На основі вивчення сучасних теорій розглянуто особливості явища самопрезентації майбутніх фахівців музичного мистецтва. Термін «самопрезентація» використано як синонім управління враженнями для позначення численних стратегій і технік, які використовує особистість під час створення та контролю свого внутрішнього іміджу і вражень про себе, які вона демонструє оточенню.

Аналіз наукових доробок дозволяє стверджувати, що науковці, розкриваючи сутність визначених категорій, окреслюють їх як нову філософську парадигму. На основі теоретичного узагальнення подається власна інтерпретація феномену «самопрезентація» – це ефектне представлення особистісно-професійних якостей, досвіду, досягнень, спрямоване на формування позитивного враження, інтересів, особистісних ідеалів, цінностей, переконань й інших компонентів професійної діяльності фахівця музичного мистецтва.

Ключові слова: музичне мистецтво, фахівець музичного мистецтва, професійна діяльність, мистецтво самопрезентації.

Marianna SUKHOLOVA

SELF-PRESENTATION AS AN INTEGRAL ELEMENT OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF A SPECIALIST IN MUSICAL ART

The article provides a theoretical analysis and comparison of approaches to defining the phenomena of “presentation” and “self-presentation”. On the basis of the study of modern theories, the peculiarities of the phenomenon of self-presentation of future specialists in musical art are considered. The term “self-presentation” has been used as a synonym for impression management to define the numerous strategies and techniques that an individual uses while creating and controlling his internal image and the impressions he presents to others.

The analysis of scientific work allows us to claim that scientists revealing the essence of certain categories outline them as a new philosophical paradigm. Based on theoretical generalization, our own interpretation of the phenomenon of “self-presentation” is presented – it is an effective presentation of personal and professional qualities, experience, achievements aimed at forming a positive impression, interests, personal ideals, values, beliefs and other components of the professional activity of a music specialist.

Key words: musical art, musical art specialist, professional activity, art of self-presentation.

Аналіз інформаційних джерел у галузі освіти виявив, що в теорії та практиці системи фахової підготовки студентів-вокалістів накопичено значний потенціал, який може стати основою для вдосконалення новітніх досягнень вокальної педагогіки й естрадного мистецтва.

Необхідність дослідження феномену самопрезентації як елементу професійної підготовки фахівця музичного мистецтва зумовлений як соціально-педагогічними умовами, так і уточненням сутності категоріального апарату проблеми дослідження в сучасному освітньому просторі.

На сучасному етапі у лінгвістиці вироблений термін-еталон поняття «презентація» на відміну від терміну «самопрезентація». Означені поняття поєднуються спільним лексичним компонентом «презентація», який у структурі словосполучень відіграє роль головного слова й набуває ознак концепту. Погляди науковців на аналізовані терміни є багатоаспектними, їх зміст пояснюється з позицій професійної діяльності.

Звернемось до інтерпретацій ключових понять.

У словнику іншомовних слів О. Мельничука подано таке визначення «презентація» (від лат. *praesento* – передаю, вручаю) – це подання переказного векселя для його акценту особі, яка зобов'язана сплатити по ньому тарсатові» [11, с. 542].

У словнику Л. Туровської зазначено, що «презентація – це публічне представлення чого-небудь нового для ознайомлення, реклами чи для підвищення популярності» [8, с. 198].

У Великому тлумачному словникові сучасної української мови В. Бусел зазначає, що «презентація – це публічне представлення чого-небудь нового, що недавно з'явилося, було створено» [1, с. 920].

В контексті нашого дослідження прийнятним є визначення, що «презентація – спеціально організоване спілкування з аудиторією, мета якого переконати або спонукати її до певних дій» [14, с. 190].

Самопрезентація є важливим чинником професійної підготовки фахівця музично-

го мистецтва. Вираження себе, «самоподання», «самопоказ», «саморекомендація», «самореклама – рекламування самого себе, своїх заслуг і чеснот» [1, с. 1101] є синонімами слова «самопрезентація» і несуть додаткове семантичне навантаження.

Найбільше досліджень означеного феномену з'явилося на початку ХХІ століття. Зокрема, до його аналізу зверталися закордонні дослідники іміджу (Е. Гоффман, С. Джерард, Д. Майерс, І. Джонс, Т. Пітгман, Р. Чалдіні).

Перше систематичне і визнане в науці дослідження феномену «самопрезентація» представлено у праці Ервіна Гоффмана «Presentation of Self in Everyday Life» («Представлення себе у повсякденному житті») [5].

Нині педагогічна спільнота активно досліджує особливості самопрезентації естрадного співака (Н. Дрожжина, М. Мозговий, С. Манько), естрадне музичне мистецтво як мистецтво євроінтеграційної комунікації (І. Бобул, О. Бойко, О. Зосім, О. Мозгова, І. Палкіна, М. Поплавський, Т. Рябуха, О. Шевченко, І. Шнур); технічне забезпечення процесу підготовки та публічного виступу естрадного вокаліста (В. Мельниченко).

Проблематика музичного виконавства цікавила багатьох науковців – дослідників фахового мистецького навчання, серед яких: А. Болгарський, О. Бурська, І. Грінчук, Н. Гуральник, Н. Жайворонко, О. Заїка, А. Козир, М. Каган, О. Рудницька та ін. Кожен з учених окреслив власний погляд на музичне виконавство, але обов'язково виявляючи інтерпретаційний, жанрово-стильовий та технологічний аспекти.

Аналіз наукових розвідок (Е. Goffman, J. Tedeschi, M. Leary & R. Kowalski, R. Baumeister, E. Jones, B. Schlenker, M. Weigold, K. Gentry) дав змогу визначити низку ключових мотивів, що лежать в основі процесу самопрезентації: підтримка почуття власної унікальності; демонстрація своєї приналежності до певного середовища; утвердження бажаної Я-концепції та закріплення самооцінки; отримання соціального, матеріального зиску; підвищення

привабливості, отримання схвали та поваги; збереження та збільшення влади, впливу [5].

Зі свого боку українська дослідниця О. Капустюк розглядає самопрезентацію як:

1) систему утворюваних у попередньому досвіді людини диспозиційних та варіативних психологічних утворень, що виконують функцію засобу маніфестації себе Іншому як носія позитивного Я;

2) психічне утворення, яке містить внутрішньоособистісний складник, що описується у термінах його атрибутивних характеристик (саморефлексія, самототожність, інтернальність);

3) спосіб соціально-психологічної адаптації особистості до нетипових ситуацій її життєдіяльності, при цьому акт вибору особистістю стратегій і способів процесу самопрезентації є показниками міри адаптованості особистості до соціальних умов свого буття; різні особистості за одних і тих самих обставин можуть обирати різні стратегії самопрезентації [7].

Проводячи аналіз музичної самопрезентації з позицій жанрово-стильового підходу Н. Жайворонок, здійснює наукове абстрагування цього феномену. Науковець наполягає на тому, що музичне виконавство є цілком самостійним різновидом музичної діяльності, яке базується на установленій протягом віків видово-жанровій системі прилюдного музикування [4].

У дисертаційному дослідженні Сюзі Вейвей «Методичні засади формування виконавської стабільності магістрантів музичного мистецтва у процесі вокального навчання» узагальнено трактування терміну «самопрезентація» – це один з різновидів музичної діяльності, що являє собою творчий процес оприлюднення результатів попередньої навчально-репетиційної роботи, який ставить на меті особистісне тлумачення і донесення до слухача виконавцем ідейно-образного змісту музичного твору у контексті виявлення його жанрово-стильових особливостей на основі залучення і розкриття художньо-зображального потенціалу засобів музичної виразності [12].

Цікавими є дослідження Н. Гурнеєвої та О. Видри, які на основі наукових досліджень низки вчених зауважують, що самопрезентація – це вміння подати себе, привертаючи до себе увагу, актуалізуючи інтерес людей до якихось своїх якостей [2].

На думку науковців, у самопрезентації не достатньо спиратися на власні обдарування і знання; потрібна спеціальна підготовка, а саме уміння орієнтуватися в основних компонентах цього процесу.

Нам імпонує базова модель технології побудови іміджу, яка складається з таких позицій самопрезентації: «Я-концепція» (морально-психологічна підготовка); кінесика (тілесне інформування); дизайн одягу (підбір і носіння одягу, використання аксесуарів); володіння словом (риторична оснащеність); флюїдне випромінювання (створення особистісного «біоенергетичного поля»); комунікативна механіка (майстерність спілкування) [2].

Р. Хмелюк розглядає питання самопрезентації як феномен особистісної поведінки, що виникає в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин. Формування позитивної самопрезентації фахівця музичного мистецтва, на думку автора, пов'язано з дотриманням деяких принципів особистісно-орієнтовної технології безперервної післядипломної освіти [13, с. 49–55].

Н. Дрожжина у підручнику «Вокальне мистецтво естради: історія, теорія, практика: навчальний підручник для здобувачів ступеня магістра закладів вищої освіти культури й мистецтв III–IV рівнів акредитації зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво» спеціалізації «Музичне мистецтво естради розкриває «сутність унікального творчого «Я» естрадного співака», пропонує 4 рівні аналізу творчої особистості вокаліста [6, с. 90]: психологія особистості; система художніх принципів та способів виконання; аналіз семантики образу виконавця; вокально-професійна техніка естрадного співака.

Нам імпонує дослідження Т. Самаї, де зазначено, що мистецтво самопрезентації вокаліста ґрунтується на таких засадах:

1. Відкритість, що полягає в контакті з аудиторією, де глядач є учасником, а не лише спостерігачем.

2. Простота використання виразних засобів, доступних пересічному глядачеві.

3. Синтетичний характер естрадного мистецтва, що включає поєднання елементів різних видів мистецтв.

4. Лаконічність полягає у втіленні художнього образу в лаконічній формі протягом короткого часового проміжку.

5. Імпровізація – здатність реагувати на непередбачувані події;

6. «Мобільність – здатність артиста реалізовувати професійну діяльність за будь-яких умов і швидко реагувати на актуальні суспільні явища та процеси» [10, с. 3].

7. «Індивідуальність артиста або «сценічний імідж» є головною візитівкою естрадного виконавця» [10, с. 3].

На думку Т. Самаї, самопрезентація є значущим для кожного фахівця музичного мистецтва. Вона створюється за допомогою різноманітних засобів: від вибору костюма, макіяжу та зачіски до танцювальної постановки, елементів шоу-програми, візуальних та звукових ефектів, піротехніки, стенограми тощо, але й цілою низкою інших [10, с. 3].

Образ артиста має відображати зміст, характер і жанр пісні. Також дослідниця виділяє постійні та змінні ознаки пісенної естради. До постійних ознак належать:

1. Концерти виконавця для великої аудиторії, яким передують реклама та розповсюдження альбомів, відеокліпів, нот.

2. Залучення у виконання пісні таких мистецтв як хореографія і візуалізація, танець, комп'ютерна графіка, світлові ефекти.

3. Аранжування пісні, яке постійно змінюється згідно з сучасними вимогами (мелодія, ритм).

4. Співвідношення мелодії й поетичного тексту, де часто з'являються різні зв'язки від «прямолинійних збігів до контрапунктичних неузгодженостей» [10, с. 17–18].

Аналогічні погляди простежуємо у дослідженнях С. Гриміної, яка вважає, що

процес самопрезентації будується на загальних принципах, які сформовані у театральному мистецтві. А саме: обмеженість в часі виступу естрадного вокаліста (режисерський задум необхідно реалізувати за короткий часовий відрізок); мобільність номера, у зв'язку з постійною зміною сценічних обставин, і необхідність включення елементів імпровізації відповідно до умов запропонованих вокалісту; – лаконізм як принцип режисури естрадного вокального номера і концентрація уваги публіки на деталях, що дозволяють створити нестандартний номер; поєднання виразних вокальних засобів, акторської майстерності та естрадної режисури [3].

На відміну від Т. Самаї, Е. Джонс й Т. Пітман розглядають стратегічні техніки самопрезентації, якими люди користуються у повсякденні.

1. Намагання сподобатися (ingraditation). Така стратегія зобов'язує аудиторію бути люб'язними, привітливими до суб'єкта, а цим і досягається влада чарівності.

2. Самореклама – самопросування (self-promotion) людиною своєї компетентності дає влада експерта.

3. Залякування (intimidation) – демонстрація сили зобов'язує інших підпорядкуватися, а отже, досягається влада страху.

4. Пояснення прикладом (exemplification) – демонстрація духовної вищості, а отже, досягається влада наставника.

5. Моління (supplication) – демонстрація слабкості дає владу співпереживання [3].

Таким чином, на основі аналізу різних наукових поглядів нами сформульоване визначення самопрезентації фахівця музичного мистецтва – це ефектне представлення особистісно-професійних якостей, досвіду, досягнень, спрямоване на формування позитивного враження, інтересів, особистісних ідеалів, цінностей, переконань й інших компонентів професійної діяльності фахівця музичного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бусел, В. Т.** (Уклад. і ред.). (2004). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
2. **Гурнєєва, Н., Видра, О.** (2014) Самопрезентація як компонент професійної підготовки майбутнього вчителя технологій. *Актуальні проблеми вищої педагогічної освіти*, № 117, С. 104–105.
3. **Гмиріна, С. В.** (2018). Розвиток харизматичних якостей соліста-вокаліста у процесі фахової підготовки. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*, № 3. С. 110–115. <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/154>.
4. **Гребенюк, Н. Є.** (1999). Вокально-виконавська творчість: психолого-педагогічний та мистецтвознавчий аспекти: монографія. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського.
5. **Goffman, E.** (1959). *Presentation of Self in Everyday Life* Text. N. Y.: Doubleday Anchor.
6. **Дрожжина, Н. В.** (2019). Вокальне мистецтво естради: історія, теорія, практика: навчальний підручник для здобувачів ступеня магістра закладів вищої освіти культури і мистецтв III–IV рівнів акредитації зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво» спеціалізації «Музичне мистецтво естради». Харків: Видавництво «Естет Принт». https://num.kharkiv.ua/share/books/підручник_Дрожжина_2020.pdf.
7. **Капустюк, О. М., Пастушенко, В. С.** (2005). Явище самопрезентації особистості та співвіднесення його із саморозкриттям. Бердянськ: БДПУ. http://www.bdpu.org/scientific_published/psychology_2_2005/4.
8. **Туровська, Л.В., Василькова, Л.М.** (Уклад.). (2008). Нові слова та значення: словник. Київ: Довіра.
9. **Зязюн, І. А., Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф. та ін.; Зязюн, І. А.** (Ред.). (2004). Педагогічна майстерність: підручник. (2-ге вид., допов. і перероб.) Київ: Вища школа.
10. **Самая, Т. В.** (2012). Базові засади естрадного мистецтва. *Мистецтвознавчі записки*, Вип. 21, С. 219–227.
11. **Мельничук, О. С.** (Ред.). (1977). Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція УРЕ.
12. **Сюй, Вейвей.** (2021). Методичні засади формування виконавської стабільності магістрантів музичного мистецтва у процесі вокального навчання. (Автореферат дисертації). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ.
13. **Хмелюк, Р. И., Кузнецова, Е. А.** (2003). Самопрезентація як психолого педагогічна проблема. *Педагогіка вищої школи*, Вип. 1, С. 49–55.
14. **Шевчук, С. В., Клименко, І. В.** (2011). Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. (2-ге вид., виправ. і доповн.). Київ: Алерта.

REFERENCES

1. **Busel, V. T.** (Compiler and ed.). (2004). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". [in Ukrainian]
2. **Hurnieieva, N., Vydra, O.** (2014) *Samoprezentatsiia yak komponent profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia tekhnolohii* [Self-presentation as a component of professional training of a future technology teacher]. *Aktualni problemy vyshchoi pedahohichnoi osvity* [Actual problems of higher pedagogical education], № 117, pp. 104–105. [in Ukrainian]
3. **Hmyryna, S. V.** (2018). *Rozvytok kharyzmatychnykh yakosteï solista-vokalista u protsesi fakhovoi pidhotovky* [Development of charismatic qualities of a soloist-vocalist in the process of professional training]. *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi* [Musical art in

educational discourse], № 3, pp. 110–115. <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/154> [in Ukrainian]

4. **Hrebeniuk, N. Ye.** (1999). Vokalno-vykonavska tvorchist: psykholoho-pedahohichni ta mystetstvoznavchyi aspekty [Vocal and performing creativity: psychological-pedagogical and art history aspects]. Kyiv: NMAU named after P. I. Tchaikovsky. [in Ukrainian]

5. **Goffman, E.** (1959). *Presentation of Self in Everyday Life* Text. N. Y.: Doubleday Anchor. [in English]

6. **Drozhzhyna, N. V.** (2019). Vokalne mystetstvo estrady: istoriia, teoriia, praktyka [Pop vocal art: history, theory, practice]. Kharkiv: Estet Print Publishing House. https://num.kharkiv.ua/share/books/підручник_Дрожжина_2020.pdf [in Ukrainian]

7. **Kapustiuk, O. M., Pastushenko, V. S.** (2005). Yavyshche samoprezentatsii osobystosti ta spivvidnesennia yoho iz samorozkryttiam [The phenomenon of self-presentation of an individual and its correlation with self-disclosure]. Berdyansk: BDPU. http://www.bdpu.org/scientific_published/psychology_2_2005/4 [in Ukrainian]

8. **Turovska, L.V., Vasylova, L.M.** (Compilers). (2008). *Novi slova ta znachennia* [New words and meanings]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]

9. **Ziazun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F. ta in.; Ziazun, I. A.** (Ed.). (2004). *Pedahohichna maisternist* [Pedagogical skill]. (2nd ed., additions and revisions.) Kyiv: Higher School. [in Ukrainian]

10. **Samaia, T. V.** (2012). Bazovi zasady estradnoho mystetstva [Basic principles of pop art]. *Mystetstvoznavchi zapysky* [Art history notes], Vol. 21, pp. 219–227. [in Ukrainian]

11. **Melnychuk, O. S.** (Ed.). (1977). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Main editorial office of URE. [in Ukrainian]

12. **Siui, Veivei.** (2021). *Metodychni zasady formuvannia vykonavskoi stabilnosti mahistrantiv muzychnoho mystetstva u protsesi vokalnoho navchannia* [Methodical principles of formation of performance stability of master's students of musical art in the process of vocal training]. (Dissertation abstract). National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Kyiv. [in Ukrainian]

13. **Khmeliuk, R. Y., Kuznetsova, E. A.** (2003). *Samoprezentatsiia kak psykholoho-pedahohicheskaia problema* [Self-presentation as a psychological and pedagogical problem]. *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Higher school pedagogy], Vol. 1, pp. 49–55. [in Ukrainian]

14. **Shevchuk, S. V., Klymenko, I. V.** (2011). *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam* [Ukrainian language by professional direction]. (2nd ed., corrections and additions). Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]

УДК 316.472:378.4+352.07
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).07

Марья НЕСТЕРОВА

доктор філософських наук, професор,
керівник Центру Європейських Студій соціальних інновацій в освіті
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0001-6703-7797>

Марина ДЄЛІНІ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту
Національний університет біоресурсів і природокористування України
<https://orcid.org/0000-0003-1016-2305>

Лілія АТНАЖЕВА

здобувач, член правління,
Асоціація дослідників європейських цінностей в освіті
<https://orcid.org/0000-0001-5547-3225>

СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ УСПІШНОЇ СПІВПРАЦІ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ГРОМАД¹

У статті показана роль соціальних інновацій та соціальної згуртованості для сталого розвитку суспільства у співпраці університетів та громад. Проаналізовано методологічні та практичні напрацювання міжнародних ініціатив, а також попередніх досліджень соціальної згуртованості, соціальної інклюзії та співпраці університетів та громад. Розкрито сутність соціальних інновацій та соціальної згуртованості, їх тлумачення та впровадження в спільнотах та освітніх системах України та ЄС. Проаналізовано роль та результати міжнародних освітніх проєктів, зокрема проєктів Програми Еразмус+, що впроваджуються в УДУ імені Михайла Драгоманова, а також досвід інших проєктів міжнародної технічної допомоги, що спрямовані на посилення взаємодії університетів і суспільства, розвиток соціальних інновацій та соціальної згуртованості.

Ключові слова: громади, соціальна згуртованість, соціальна інклюзія, соціальні інновації, університети.

¹ Публікація підготовлена за підтримки Європейської Комісії, але публікація відображає точку зору лише авторів і Комісія не може відповідати за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

**SOCIAL INNOVATIONS AND SOCIAL
COHESION AS FACTORS FOR SUCCESSFUL
COLLABORATION BETWEEN UNIVERSITIES
AND COMMUNITIES²**

This article highlights the role of social innovations and social cohesion in the sustainable development of society through university-community collaboration. It analyzes international initiatives, previous research on social cohesion, inclusion, and university-community partnerships. The article explores the meaning and implementation of social innovations and cohesion in Ukraine and the EU, focusing on Erasmus+ projects at Mikhail Drahomanov University and other international assistance projects aimed at strengthening interaction between universities and communities. Research determines that social innovations and social cohesion are not only tools for solving current social issues, but also the foundation for building sustainable and cohesive communities in the future. Successful cooperation between universities and local communities contributes to the solution of many social issues and helps to overcome the challenges associated with war and post-war reconstruction. The formation of partnerships with European universities can be considered one of the important factors for the success and sustainability of changes.

Key words: communities, social cohesion, social inclusion, social innovations, universities.

Вступ. Не тільки наша країна, а й усе сучасне суспільство наразі переживає значні трансформаційні процеси під впливом геополітичних конфліктів, соціо-економічних криз, глобалізації, технологічних інновацій та культурних зрушень. У цьому контексті соціальні інновації відіграють ключову роль, сприяючи вирішенню суспільних проблем та підвищенню якості життя. Дослідження цих процесів, пошук ефективних рішень є актуальним для розуміння викликів і можливостей, що постають перед сучасним суспільством [4]. «Під соціальними інноваціями розуміємо нові методи, способи досягнення соціального результату у відповідності з цілями суспільства з більш повного використання людських ресурсів. Для аналізу впливу соціальних інновацій на сталий розвиток поділено їх на дві групи. До соціальних інновацій першого типу відносимо державні та приватні трансакції, спрямовані на поліпшення людського капіталу. Це програми з покращення якості освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом та іншими послугами, які сприяють найбільш повно-

му розкриттю людського потенціалу. Соціальні інновації другого типу передбачають облік зовнішніх соціальних ефектів, що виникають у результаті будь-якої інноваційної діяльності» [8].

Соціальні інновації визначаються як нові підходи або моделі, що допомагають вирішувати соціальні проблеми за допомогою інноваційних рішень. «Соціальна інновація — це процес розробки, впровадження та поширення нових ідей, методів і систем, спрямованих на задоволення незадоволених соціальних потреб, часто більш ефективним та сталим способом, ніж існуючі рішення» [11, с. 12]. Наприклад, програма “Utrecht Community Solutions” у Нідерландах зосереджена на підтримці молодіжних ініціатив та соціальної інтеграції через волонтерство [12]. Такі ініціативи створюють можливості для активного залучення громад до університетських програм і підвищення рівня довіри між університетами та місцевими громадами.

Університети можуть мати великий вплив на досягнення соціального та економічного прогресу країни, а також на захист

² The European Commission's support for the production publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

навколишнього середовища та вирішення складних проблем, які турбують суспільство. Роль університетів полягає не лише в обміні знаннями, але й у тому, щоб відігравати провідну роль як активний член суспільства [14]. В умовах воєнної кризи актуальними та важливими прикладами соціальних інновацій в фокусі успішної співпраці університетів та громад є проекти, що спрямовані не тільки на покращення якості життя населення, або створення технологічних інновацій. Виклики воєнного стану вимагають актуальних проєктів. Наприклад, це допомога військовим, реабілітація комбатантів, що повернулися, допомога переселенцям. Але, також, звичайно, залишаються актуальними напрямками створення освітніх платформ для неперервного навчання дорослих, впровадження екологічних ініціатив або програми підтримки соціально вразливих груп населення. У цих випадках університети не лише надають експертизу, але й допомагають громаді адаптувати нові підходи до вирішення проблем.

Слід зазначити, що, загалом, війна в Україні змусила всі навчальні заклади різних ланок освіти адаптуватися до складних викликів. Зокрема, за роки війни майже всі українські університети ініціювали низку програм, спрямованих на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, допомогу ветеранам війни та вирішення інших соціальних проблем. Наприклад, Одеський національний університет розробив освітні та соціальні програми для підтримки переселенців, що покращує соціальну згуртованість та допомагає адаптуватися новоприбулим до місцевих умов. Також майже всі українські університети з приймаючих громад продовжують розвивати соціальні інновації, орієнтовані на допомогу постраждалим та переселенцям. Наприклад, Львівський національний університет імені Івана Франка розробив програми для підтримки внутрішньо переміщених осіб, включаючи освітні ініціативи та психологічну підтримку [7]. Ці та інші проєкти, що реалізуються зараз по всій країні, сприяють соціальній згуртова-

ності як в університетських спільнотах, так і серед місцевого населення, допомагаючи інтегрувати переселенців у нові соціальні структури.

Після закінчення війни соціальні інновації можуть відігравати ключову роль у відновленні економіки, а також соціальних зв'язків, а отже – й у зміцненні соціальної згуртованості. Програми, які сприяють відновленню місцевих громад через освітні та соціальні ініціативи, можуть бути ефективними для подолання післявоєнної кризи. Європейська практика співпраці університетів показує, що такі ініціативи сприяють не лише економічному відновленню, а й формуванню стійких соціальних зв'язків, що є критично важливим для довготривалого розвитку суспільства [14].

Постановка проблеми дослідження. На сучасному етапі глобалізації та зростання соціальних викликів, зокрема, геополітичних криз, викликаних війною в Україні, вища освіта, зокрема, університети не можуть залишатися осторонь. Вони, дійсно, відіграють важливу роль не лише як освітні та дослідницькі установи, але й як каталізатори соціальних змін у своїх громадах. Однак, попри значний потенціал університетів у сприянні соціальним інноваціям і розвитку громад, все ще залишається недостатньо дослідженим, яким чином університети можуть найбільш ефективно взаємодіяти з громадами для сприяння соціальній згуртованості, соціальній інклюзії та впровадженню соціальних інновацій задля сталого, успішного розвитку суспільства.

Стан розробки проблеми дослідження. Досліджуючи соціальні, економічні, політичні процеси, вивчаючи тенденції та узагальнюючи дані, науковий та науково-педагогічний персонал університетів розкриває механізми ефективної співпраці університетів, громад, ширшого суспільства з тим, щоб потім відтворити їх в університетських проєктах, ініціативах взаємодії університетів із бізнесом, органами влади, громадянським суспільством, науковими установами, міжнародними партнерами. Практики такої взаємодії

формалізуються та інституалізуються, стають нормою університетського життя, в той час як бізнес, органи влади, пересічні громадяни звикають бачити в університетах надійних, мудрих та чуйних партнерів, готових ділитись знаннями, ініціювати проекти та програми, бути лідерами і новаторами на місцевому, регіональному, національному, глобальному рівнях. Залучення до діалогу різних верств населення, професійних, вікових, етнічних, релігійних та інших груп; надання можливості висловитись як успішним та заможним громадянам, так і тим, хто належить до вразливих груп; спільний пошук рішень допомагають розв'язанню проблем, уповноважують громадян на спільну (або соціальну) дію, забезпечують соціальну інклюзію [5].

Соціальна інклюзія наразі є важливою частиною побудови розвиненого та збалансованого суспільства в ЄС. Саме тому з боку уряду Спільноти приймаються різні важливі документи задля розбудови інклюзивного середовища. Одним з таких документів стає Європейський стовп соціальних прав (European Pillar of Social Rights), який було ухвалено в 2017 році. Цей стовп включає в себе 20 принципів, які дозволяють зробити справедливу, інклюзивну та повну можливостей Європу [9]. Можна казати, що прийняття цього документу приведе до сталого інклюзивного європейського середовища та спільноти, яка буде враховувати інтереси різних верств населення та надавати їм різні можливості для розвитку власного потенціалу. Саме побудова інклюзивного суспільства й сприяє підвищенню рівня соціальної згуртованості, а також розвитку соціальних інновацій в суспільстві. Це обґрунтовується тим, що виникає необхідність в пошуку нових рішень для досягнення мети інклюзивного суспільства.

Потреба в інноваційних рішеннях для розв'язання складних викликів, які стають перед нашим суспільством під час війни, в першу чергу, може вирішуватись за допомогою соціальних інновацій в освіті та врядуванні, а також бізнес-структур. Варто відзначити, що в умовах повномасштабної

війни в Україні спостерігається об'єднання зусиль та високий рівень згуртування українського суспільства в подоланні тих викликів, які зумовлені об'єктивними обставинами. Так, бізнес поєднує свої дії разом з активностями громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських та урядових ініціатив для допомоги ЗСУ, ВПО, громадам та іншим зацікавленим верствам. З'являються нові форми та напрями реалізації соціальної відповідальності бізнесу (СВБ), які зумовлені запитом, які сигналізує суспільство. Й в цьому проявляється соціальна інноваційність українського суспільства. Хоча, дані заходи й могли бути вже реалізовані в інших країнах за схожих умов, саме для українського суспільства вони носять інноваційний характер. На початку війни бізнес допомагав евакуюватись своїм працівникам та їхнім родинам в більш безпечні регіони, що було б неможливим із співпраці бізнесу та громад тих регіонів, в цьому й проявляється зростання співпраці та поєднання зусиль різних категорій та груп суспільства.

Громадські організації, благодійні фонди, волонтери, в свою чергу, для покриття запитів від ЗСУ, ВПО та інших зацікавлених груп, звертаються до бізнесу, отримуючи допомогу. Прикладом зростання згуртування суспільства може бути також благодійна допомога від бізнесу на відновлення НДСЛ "ОХМАТДИТ" після ракетного обстрілу 08.07.2024 р.

Університети можуть бути рушійною силою у створенні соціальних інновацій в громадах через свої дослідницькі центри та проекти (в тому числі, або, в першу чергу, соціальні). Вони створюють нові підходи до вирішення проблем, залучаючи студентів, викладачів та місцеві громади до взаємодії. Наприклад, у дослідженні ролі партнерів громади у розвитку соціальної відповідальності студентів, яке надає погляд з досвіду Південної Африки у імplementуванні європейського та світового досвіду соціальних інновацій, розглядається участь студентів Університету Преторії у проекті, спрямованому на розвиток соціальної відповідальності. Щороку по-

над 1 600 студентів співпрацюють з понад 250 громадськими партнерами. Студенти працюють у громадах, виконуючи практичні завдання протягом 40 годин, що допомагає формувати в них соціальні навички. Громадські партнери відіграють ключову роль у координуванні проєктів і оцінюванні студентів, посилюючи співпрацю університетів та громад [10].

Впровадження подібного передового досвіду вбачається перспективним для нашого суспільства. Разом з тим, варто пам'ятати, що в Україні поряд із великими містами – обласними центрами, значною є кількість міських громад, що не мають такого статусу, а також сільських громад. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей в Україні створено 1469 територіальних громад, але разом з тим до цього часу в країні не сформовано єдиної системи, яка б дозволяла накопичувати та аналізувати основні показники життєдіяльності громад, тобто, систему місцевої статистики. Тому при підготовці будь-яких проєктів, в тому числі спільних з університетами, підготовці наукових досліджень, які б дозволяли відповідати на потреби громад виникає проблема із неможливістю знайти потрібні дані в потрібному розрізі та обсязі. Це питання наразі є настільки важливим, що і нагальним, що у 2024 році за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку було підготовлено Аналітичний звіт щодо потреб у місцевій статистиці. Майже половина громад (46,9%) зазначила про потребу в додаткових даних [1, с. 19].

Варто зазначити, що певні позитивні зрушення щодо покращення ситуації вже відбуваються – так, за підтримки проєкту USAID “ГОВЕРЛА” у червні 2024 року напрацьовано Концепцію впровадження та розвитку місцевої статистики в Україні, яка визначає передумови та основні засади формування системи збирання даних на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях [3].

Таким чином, вирішення на державному рівні цього питання дозволить значно полегшити співпрацю між громадами та університетами в Україні, а також ширше використовувати закордонний досвід, в тому числі по проєктах з підвищення рівня соціальної згуртованості.

Викладення основного матеріалу дослідження. Таким чином, ми бачимо, що практика отримання та поширення кращого досвіду довела свою ефективність в сфері розвитку соціальних інновацій задля сталого розвитку суспільства. «Суспільства, що приймають соціальні інновації, не лише знаходять нові способи вирішення складних соціальних проблем, але й підвищують свою стійкість та здатність адаптуватися до майбутніх викликів [11]. Отже, шукаючи рішення для розв'язання проблем і викликів сьогодення, Україна може та має звертатись до світового та європейського досвіду, у першу чергу тих країн, які досягли значного успіху у просуванні соціальної інклюзії та побудові інклюзивного суспільства. При цьому варто враховувати наявні можливості для залучення донорської підтримки, яка продовжує надаватись не зважаючи на війну. Аналізуючи результати діяльності донорських та міжнародних організацій за 2022–2024 роки із загальної кількості проєктів, реалізованих 162 такими організаціями найбільший відсоток припадає на гуманітарні проєкти, що цілком відповідає потребам часу (17,2%) разом з тим, певна частина проєктів була підтримана за напрямком “Права людини та гендерна рівність”, який включає в себе у тому числі й інклюзивність та доступ до соціальних послуг усіх груп населення, а також за напрямком “Освіта, наука” (8,5%), що у свою чергу охоплював матеріально-технічне забезпечення закладів освіти та організацій громадянського суспільства для організації освітнього процесу; підвищення кваліфікації науково-педагогічного персоналу; удосконалення, впровадження освітніх програм та продуктів; сприяння реформам у секторі науки та освіти [2, с. 15].

Співпрацю університетів та громад зробили важливим пріоритетом інші грантові

організації. Так, наприклад, у ході проєкту «Муніципальні партнерства з Україною» сервісної служби «Міста в Єдиному Світі» (Engagement Global, GIZ), який піклується про співпрацю близько 80-ти німецько-українських міст-партнерів, приділяється неабияка увага темі соціальної інклюзії на базі розвитку міжкультурної комунікації та діалогу [6].

Для відновлення цілісності суспільства, для сталого розвитку спільнот, в тому числі освітніх, набуває особливої актуальності соціальна інклюзія, що завжди грає ключову роль в подоланні викликів кризових станів суспільства, а в Україні це наразі виклики повномасштабної війни та повоєнного відновлення. «Один із напрямів успішного подолання цих викликів полягає у пошуку моделей успішної взаємодії університету та суспільства, зокрема, у пошуку успішних практик впровадження соціальних інновацій та розвитку соціальної інклюзії у співпраці університетів та громад» [6]. Продовженням вищезазначених розробок стали проєкти міжнародної технічної допомоги ще більш складного рівня. Це проєкти у сфері соціальних інновацій та реалізації третьої місії університетів шляхом посилення співпраці між університетами та громадами, дослідження та поширення політик соціальних інновацій. Так, з 1 листопада 2022 р. в УДУ імені Михайла Драгоманова розпочалося впровадження Центру досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» – European Studies of Social Innovation in Education – ESSIE (2022–2025). Проєкт спрямований на поглиблення розуміння та інтеграції соціальних інновацій в освіті в Україні та Європейському Союзі, сприяючи співпраці між університетами та громадами, а також розвитку сталого розвитку через освітні реформи та ініціативи соціальної згуртованості. Створення Центру досконалості Жана Монне має на меті пов'язати найкращі результати досліджень у сфері соціальних інновацій із педагогічною діяльністю, отже, запропонувати нові форми викладання і методи навчання та навчальні програми з особливим акцен-

том на соціальних інноваціях та залученні громади та молоді [6]. Більше інформації про проєкт, а також матеріали досліджень, навчальних та поширювальних заходів знаходиться на офіційному сайті проєкту <https://cessie.eu/>. А з 1 лютого 2023 р. в УДУ імені Михайла Драгоманова впроваджується національний структурний проєкт програми Еразмус + напрямку КА2 (розбудова потенціалу вищої освіти) – («Universities-Communities: Strengthening Cooperation») «Університети-громади: посилення співпраці» – UNICOM (2023–2027). Цей проєкт також сприятиме дослідженню та розвитку соціальних інновацій, а також соціальної згуртованості за допомогою співпраці університетів та громад. Згідно логіки програми він буде впроваджувати європейський досвід у сфері соціальної відповідальності університету та залучення громади, зокрема у розбудові та розширенні співпраці між університетом і бізнесом, співпраці між університетами та середніми школами, співпраці між університетами та НУО та зв'язками між університетами та місцевими органами влади. Іншою сферою застосування європейського досвіду є впровадження третьої місії для інших місій університетів – навчання, дослідження та розробки шляхом модернізації навчальних програм та впровадження в освітні процеси нових підходів до викладання та досвіду, як-от залучення громади, навчання та дослідження, інноваційні центри, інкубатори, хакатони, тощо [6].

Проєкт UNICOM («Universities-Communities: Strengthening Cooperation») спрямований на розвиток соціальних інновацій в освіті, що сприятиме підвищенню соціальної ролі університетів через посилення їхньої взаємодії з громадами. Основна мета – розробити політику для Міністерства освіти і науки України щодо третьої місії університетів і посилити співпрацю між закладами вищої освіти та громадами, зокрема у сферах інклюзії, гендерної рівності, екології та цифровізації. Для досягнення зазначеної мети планується розробити стратегії для співпраці університетів та громад, засновані на європейському

досвіді. Відповідно, це вплине на форму та зміст підготовки фахівців у галузі громадського розвитку та місцевого лідерства. Таким чином, впровадження національної моделі третьої місії університетів в Україні сприятиме соціальній згуртованості, стійкості та інклюзії. Практичними результатами проекту стануть центри співпраці між університетами та громадами, а також конкретні рекомендації для державної політики. Можна також очікувати на підвищення рівня соціальної відповідальності університетів через залучення студентів та викладачів до вирішення соціальних проблем. Цей проект може бути прикладом, як університети можуть відігравати активну роль у суспільних трансформаціях та відбудові після криз. Більше інформації про проект можна знайти на офіційному сайті UNICOM (www.unicom.community).

Варто також відмітити, що одним з прикладів соціальних інновацій в освіті та інструментом розвитку соціальної згуртованості є досвід проведення всеукраїнського конкурсу студентських проектів «Від ідеї до успіху», який вже проводиться 7 років кафедрою виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України під головуванням доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Л. Шинкарук. Два останні роки даний конкурс проходить у тому числі й в рамках реалізації проекту Центр досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті». Цей конкурс передбачає залучення студентства до розробки та представлення проектів як бізнес, так й соціальних. Щороку зацікавленість до конкурсу зростає та географія учасників розширюється. Студенти розробляють проекти різного напрямку, як-то відкриття пасіки, кафе, так й проект використання бінарних посівів для відновлення українських ґрунтів, пошкоджених в результаті повномасштабної війни або відкриття школи соціального підприємництва та інші проекти. Всі вони розвивають світогляд молоді, формують компетентності та удосконалюють навички з написання

та розробки проектів. Саме в цьому й проявляється соціальна інновативність даного заходу. Багато з цих проектів також орієнтовані й на покращення різних аспектів (економічних, екологічних, соціальних) в певних громадах, що свідчить про розуміння молоддю необхідності розвитку не тільки столичної місцевості, але й інших міст України.

Досвід проведення даного всеукраїнського конкурсу, організації міжнародної конференції «Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції, можливості України та роль агропродовольчого сектору» та координація Л. Шинкарук наукових проектів дозволило об'єднати зусилля згаданих вище проектів під координацією професора М. Нестерової, результатом чого стало отримання гранту від ЄС напрямку ERASMUS+ модуль Жан Монне «Практики соціально-економічної інклюзії в ЄС» (EPSEI, 2023–2026). Даний проект реалізується на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України під координацією Лідії Шинкарук, його імплементація дозволить розвинути ідеї попередніх досліджень групи проектів та більш глибоко представити європейський досвід інклюзивного розвитку, який побудований на збалансованій підтримці як соціальної, так й економічної інклюзивності суспільства.

Таким чином, розвиток соціальних інновацій має на меті посилення соціальної згуртованості суспільства. Соціальна згуртованість вимагає практичних рішень, які знаходяться, зокрема, у сфері співпраці університетів та громад. Саме там можна передбачати виникнення та розвиток соціальних інновацій, але відсутність чітких моделей співпраці між університетами та громадами на національному рівні та відсутність уніфікованих підходів до оцінки ефективності таких ініціатив є суттєвою перешкодою для розробки та впровадження інноваційних рішень. Це особливо актуально в умовах кризи, таких як війна в Україні, яка значно впливає на здатність університетів виконувати свою соціальну місію. Отже, необхідність нових підходів

до залучення університетів до життя громад та їх ролі в підвищенні соціальної згуртованості стає нагальним питанням.

Висновки. В даній статі були наведені приклади, як соціальні інновації сприяють розвитку соціальної згуртованості та соціальної інклюзії за допомогою покращення співпраці університетів та спільнот. Саме приклади успішної співпраці надають університетам та громадам усвідомити існуючі досягнення та окреслити напрямки подальшої роботи. І одними із важливих чинників такого трансферу кращих практик є проекти міжнародної технічної допомоги, зокрема, за підтримки ЕАСЕА. Ці проекти в першу чергу мають освітні цілі, вони спрямовані на розвиток університетських спільнот, системи вищої освіти України, але вони потужно впливають й на розвиток суспільства, зокрема, шляхом розвитку громад, посилення їх співпраці з університетами [13].

Соціальні інновації та соціальна згуртованість – це не просто інструменти вирішення актуальних соціальних проблем, а й фундамент для побудови стійких і згуртованих громад у майбутньому. Успішна співпраця університетів і місцевих громад сприяє вирішенню багатьох соціальних питань і допомагає подолати виклики, пов'язані з війною та післявоєнним відновленням. Одним із основних висновків можна вважати залучення громад до університетських ініціатив. Це означає, що українські університети мають активно залучати громади до своїх проектів, створюючи рішення для вирішення локальних проблем.

Одним із важливих факторів успішності та сталості змін можна вважати формування партнерств із європейськими університетами. Адже співпраця з європейськими колегами, вочевидь, сприятиме впровадженню ефективних соціальних інновацій, вирішенню складних соціальних питань. Зокрема, ми бачимо, що тільки підтримка європейських партнерів змогла допомогти вирішенню проблеми інтеграції переселенців та постраждалих від війни. Ця проблема може вирішуватись і на університетському рівні – як європейські, так і українські університети можуть сприяти адаптації переселенців через соціальні програми та освітні ініціативи.

Отже, в фокусі соціальних інновацій, ми можемо вважати важливими прикладами успішної співпраці університетів та громад ті проекти, які спрямовані на вирішення складних соціальних проблем (це може бути реабілітація ветеранів, покращення якості життя, зокрема, здоров'я населення). Це і створення освітніх платформ для неперервного навчання дорослих, забезпечення залучення до освіти вразливих груп населення. У цих випадках університети не лише надають експертизу, виконуючи свою першу місію, але і другу також – вони допомагають громадам стати більш інноваційними – в першу чергу, адаптувати для соціальних потреб нові підходи до вирішення проблем. Безумовно, такий підхід сприяє соціальній згуртованості, отже, й резиліентності суспільства, що набуває особливої пріоритетності в кризові часи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз потреб у місцевій статистиці. (2020) Децентралізація в Україні. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/943/АНАЛІЗ_ПОТРЕБ_У_МІСЦЕВІЙ_СТАТИСТИЦІ.pdf.
2. Діяльність донорських та міжнародних організацій в Україні у 2022–2024 роках. URL: <https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/357>
3. Концепція впровадження та розвитку місцевої статистики в Україні: презентовано основні положення. URL: <https://decentralization.ua/news/18616>
4. **Нестерова, М.** (2024). Трансформаційні процеси в сучасному суспільстві та соціальні інновації. *Матеріали VII Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання»*

(Одеса, 23–24 травня 2024 р.), Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». С. 22–24

5. **Нестерова, М., Атнажева, Л., & Заможський, А.** (2023). Соціальні інновації та управління різноманітням у співпраці університетів та громад. *Вища освіта України*. № 1. С. 47–53.

6. **Нестерова, М., & Оржель, О.** (2023). Соціальна інклюзія як чинник успішної співпраці університетів та громад. *Вища освіта України*. Вип. 3 (90). С. 43–52. 10.32782/NPU-VOU.2023.3(90).06.

7. Український інститут майбутнього. Вплив війни на соціальну згуртованість та роль університетів у післявоєнній відбудові. Київ: Український інститут майбутнього, 2023. URL: <https://www.uifuture.org/publications/>.

8. **Ушкаренко, І., & Соловійов, А.** (2023). Соціальні інновації у системі сталого розвитку. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-05>

9. European Union. European Pillar of Social Rights. (2017). *Official Journal of the European Union*, 13 December 2017, 428 p., pp. 10–15. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017C1213%2801%29>.

10. **Jordaan, M., & Jordaan, D.** (2020). The Role of Community Partners in the Development of Students' Social Responsibility: Insights from a South African Case Study. Leeds: Emerald Publishing. 123 p. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/S2055-36412020000023006/full/html>.

11. **Mulgan, G.** (2019). Social Innovation: How Societies Find New Ways to Solve Social Problems. Bristol: Policy Press. 324 p.

12. OECD. City Innovation in Utrecht, Netherlands. OECD Observatory of Public Sector Innovation. URL: <https://cities-innovation-oecd.com/cities/utrecht-nld/>.

13. **Orzhel, O., & Nesterova, M.** (2022). The Case of REDU Project: Aligning Results with Displaced Universities' Needs and the Future of Ukraine. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 42–55. 10.31874/2520-6702-2022-14-42-55.

14. **Sengupta, E., Blessinger, P., & Mahoney, C.** (2020). University–Community Partnerships for Promoting Social Responsibility in Higher Education. Leeds: Emerald Publishing, 275 p. URL: <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S2055-364120200000023>.

REFERENCES

1. Analiz potreb u mistseviy statystytsi. (2020) Decentralization in Ukraine [Analysis of Needs in Local Statistics]. Retrieved from: https://decentralization.ua/uploads/library/file/943/АНАЛІЗ_ПОТРЕБ_У_МІСЦЕВИЙ_СТАТИСТИЦІ.pdf [in Ukrainian].

2. Diialnist donorskykh ta mizhnarodnykh orhanizatsii v Ukraini u 2022–2024 rokakh [Activities of Donor and International Organizations in Ukraine, 2022–2024]. Retrieved from: <https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/357> [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia vprovadzhennia ta rozvytku mistsevoi statystyky v Ukraini: prezentovano osnovni polozhennia [The Concept of Implementation and Development of Local Statistics in Ukraine: Key Provisions Presented]. Retrieved from: <https://decentralization.ua/news/18616> [in Ukrainian].

4. **Nesterova, M.** (2024). Transformatsiini protsesy v suchasnomu suspilstvi ta sotsialni innovatsii [Transformational Processes in Modern Society and Social Innovations]. *Proceedings of the VII International Conference of Higher Education Students and Young Scientists "Methodology and Technology of Modern Philosophical Cognition"* (Odesa, May 23–24, 2024), The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», pp. 22–24 [in Ukrainian].

5. **Nesterova, M., Atnazheva, L., & Zamozhskiy, A.** (2023) Sotsialni innovatsii ta upravlinnia riznomanittiam u spivpratsi universytetiv ta hromad [Social Innovations and Diversity Management in University and Community Cooperation]. *Vyscha osvita Ukrainy*. № 1, pp. 47–53 [in Ukrainian].
6. **Nesterova, M., & Orzhel, O.** (2023). Sotsialna inklyuziia yak chynnyk uspishnoi spivpratsi universytetiv ta hromad [Social Inclusion as a Factor in Successful Cooperation between Universities and Communities]. *Vyscha osvita Ukrainy*, 3 (90). pp. 43–52. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2023.3(90).06 [in Ukrainian].
7. Ukrainskyi instytut maibutnoho. (2023) Vplyv viiny na sotsialnu zghurtovanist ta rol universytetiv u pislivoiennii vidbudovi [The Impact of War on Social Cohesion and the Role of Universities in Post-War Reconstruction]. Kyiv: Ukrainian Institute for the Future. Retrieved from: <https://www.uifuture.org/publications/> [in Ukrainian].
8. **Ushkarenko, I., & Soloviov, A.** (2023) Sotsialni innovatsii u systemi staloho rozvytku [Social Innovations in the Sustainable Development System]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seria: ekonomika ta upravlinnia*, (7). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-05> [in Ukrainian].
9. European Union. European Pillar of Social Rights. (2017). *Official Journal of the European Union*, 13 December 2017, 428 p., pp. 10–15. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017C1213%2801%29> [in English].
10. **Jordaan, M., & Jordaan, D.** (2020). The Role of Community Partners in the Development of Students' Social Responsibility: Insights from a South African Case Study. Leeds: Emerald Publishing. 123 p. Retrieved from: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/S2055-364120200000023006/full/html> [in English].
11. **Mulgan, G.** (2019). Social Innovation: How Societies Find New Ways to Solve Social Problems. Bristol: Policy Press. 324 p. [in English].
12. OECD. City Innovation in Utrecht, Netherlands. OECD Observatory of Public Sector Innovation. Retrieved from: <https://cities-innovation-oecd.com/cities/utrecht-nld/> [in English].
13. **Orzhel, O., & Nesterova, M.** (2022). The Case of REDU Project: Aligning Results with Displaced Universities' Needs and the Future of Ukraine. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 42–55. 10.31874/2520-6702-2022-14-42-55 [in English].
14. **Sengupta, E., Blessinger, P., & Mahoney, C.** (2020). University–Community Partnerships for Promoting Social Responsibility in Higher Education. Leeds: Emerald Publishing, 275 p. Retrieved from: <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S2055-364120200000023> [in English].

УДК 355.1:371
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).08

Євген ДЕНИСЕНКО

кандидат педагогічних наук,
начальник відділу організації заочного та дистанційного навчання
Національна академія Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0003-3776-0823>

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОФІЦЕРІВ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВО-БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ НА ОСНОВІ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

У статті досліджено процес формування морально-психологічної готовності офіцерів до виконання службово-бойових завдань на основі праксеологічного підходу. Зазначено важливість комплексної підготовки офіцерів, що включає як психологічні, так і фізичні аспекти, з акцентом на їхній взаємозв'язок у забезпеченні високого рівня бойової ефективності. Особливу увагу приділено застосуванню моделі психічного здоров'я з подвійним фактором (DFM), яка враховує як позитивні (суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, мотивація), так і негативні аспекти психічного здоров'я (депресія, тривожність). Ця модель дозволяє комплексно оцінювати психологічний стан офіцера, враховуючи не лише відсутність психопатологічних симптомів, а й його здатність до психологічної стійкості, ефективного управління стресом та збереження високого рівня мотивації під час виконання службово-бойових завдань. Наголошено, що праксеологічний підхід, що лежить в основі дослідження, зосереджує увагу на ефективності дій офіцерів у бойових умовах, підкреслюючи їхню здатність до раціонального прийняття рішень, швидкої адаптації до змінних обставин і координації роботи підлеглих у складних ситуаціях. Розглянуто важливість фізичної підготовки та її вплив на загальну бойову готовність офіцерів при виконанні службово-бойового завдання. Підкреслено, що поєднання фізичної та психологічної підготовки на основі праксеологічного підходу забезпечує офіцерам не тільки стійкість до стресу, але й високу ефективність в умовах бойових дій. Сформовано загальний портрет морально-психологічної готовності офіцерів при виконанні службово-бойового завдання на основі праксеологічного підходу з акцентом на DFM-модель.

Використання DFM-моделі допомагає краще розуміти психологічний стан офіцерів і їх здатність до виконання службово-бойових завдань, враховуючи як їхню здатність справлятися з негативними емоціями, так і мотивацію до досягнення цілей. Встановлено, що необхідність всебічної підготовки офіцерів є основною складовою при виконанні поставлених завдань, яка поєднує фізичну витривалість, морально-психологічну стійкість та ефективність дій, що сприяє підвищенню бойової здатності підрозділів і успішному виконанню службово-бойових завдань в екстремальних умовах.

Ключові слова: офіцер, психологія офіцера, морально-психологічна готовність, праксеологія, вимоги до готовності офіцера, двофакторна модель психічного здоров'я (DFM).

FORMATION OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL READINESS OF OFFICERS IN THE PERFORMANCE OF SERVICE AND COMBAT TASKS ON THE BASIS OF PRAXEOLOGICAL APPROACH

The article examines the process of forming the moral and psychological readiness of officers to perform combat missions on the basis of a praxeological approach. It is emphasized the importance of comprehensive training of officers which includes both psychological and physical aspects with an emphasis on their interconnection in ensuring a high level of combat effectiveness. Particular attention is paid to the application of the dual-factor mental health model (DFM), which takes into account both positive (subjective well-being, life satisfaction, motivation) and negative aspects of mental health (depression, anxiety). This model allows for a comprehensive assessment of the psychological state of an officer, taking into account not only the absence of psychopathological symptoms, but also his or her ability to psychological stability, effective stress management and maintaining a high level of motivation while performing combat missions. It is emphasized that the praxeological approach underlying the study focuses on the effectiveness of officers' actions in combat conditions, emphasizing their ability to make rational decisions, quickly adapt to changing circumstances and coordinate the work of subordinates in difficult situations. The importance of physical training and its impact on the overall combat readiness of officers in the performance of a combat mission is considered. It is emphasized that the combination of physical and psychological training based on the praxeological approach provides officers not only with stress resistance but also with high efficiency in combat conditions. A general profile of the moral and psychological readiness of officers in the performance of a combat mission is formed on the basis of a praxeological approach with an emphasis on the DFM model.

The use of the DFM model helps to better understand the psychological state of officers and their ability to perform combat missions, taking into account both their ability to cope with negative emotions and their motivation to achieve goals. It is established that the need for comprehensive training of officers is the main component in the performance of assigned tasks, which combines physical endurance, moral and psychological stability and effectiveness of actions, which contributes to the combat capability of units and the successful performance of service and combat tasks in extreme conditions.

Key words: officer, officer psychology, moral and psychological readiness, praxeology, requirements for officer readiness, two-factor model of mental health (DFM).

Постановка проблеми. Актуальність викладеного матеріалу виходить із реалів ситуації в Україні на 2024 рік, яка зображена наслідками військових дій на території країни: знищення інфраструктури, зниження економічної активності, втрата робочих місць, психологічні проблеми, соціальна нестабільність, погіршення умов життя, загроза продовольчої безпеки, забруднення природного середовища, знищення ресурсів та головне – людські втрати як зі сторони армії, так зі сторони мирного населення.

Основна сила української армії – це військові, що несуть службу, виконуючи завдання різноманітної складності: рівень

операції, характер конфлікту, цілі, а також сили і засоби, що залучаються (визначається ступінь складності військових задач), слід зазначити, що всі вони мають головну спільну особливість – ризик для життя. З цієї причини постає важливе питання морально-психологічної готовності, особливо це стосується офіцерського складу, який несе відповідальність не тільки за успішність операції, а й за життя солдат та цивільних.

Аналіз досліджень. Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання формування психологічної готовності військовослужбовців, у тому числі використовуючи прагсеологічний підхід, мож-

на виокремити Алещенко В. [2], Височина Н. [4], Горелова І. Ю. [6], Кокуна О. М. [7], Корольчука М. С. [8], Мілорадова Н. Е. [9], також слід відмітити зарубіжний досвід у дослідженні проблеми «духовного» стану військовослужбовця; він втілений в наукових роботах Коррі Н. Х. [12], Лю Б. [13], Нордстранд А. [14] та інші.

Тож, **метою статті** є визначення методики психологічної здатності офіцера до служби у Збройних Силах України, зокрема сформувати портрет морально-психологічної готовності офіцерів при виконанні службово-бойового завдання, відштовхуючись від отриманих знань у Національній академії Національної гвардії України (НАНГУ) на основі прагматичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Психологічна готовність в бойових діях відіграє ключову роль у визначенні успішності військових операцій та здатності офіцерів виконувати свої завдання. Це складний і багатогранний аспект, який впливає на індивідуальну стійкість військовослужбовців і на загальну ефективність армії в цілому. Важливість стійкого морального стану та високої відданості справі, як основа для перемоги, простежується історично. Яскравим прикладом цьому є поразка Франції у Другій світовій війні та катастрофічна капітуляція перед нацистською Німеччиною в 1940 році. Андре Моруа у своїй книзі «Історія Франції», доводить до висновку, що однією з головних причин невдачі є моральний занепад: втрата патріотизму та відчуття обов'язку серед багатьох французьких політичних і військових лідерів призвели до пасивного ставлення до німецької агресії. «Ця війна не вселяла французам і малої частки того ентузіазму, який був у війні 1914 р.» – Андре Моруа [3; 10, с. 147]. Таким чином, Моруа вбачав причину поразки не лише в зовнішніх обставинах, а й у глибинних проблемах французького суспільства, які накопичувалися протягом міжвоєнного періоду.

Нині українська армія стискається з високим морально-психологічним навантаженням: тривалий бойовий стрес (багато військових знаходяться на фронті протя-

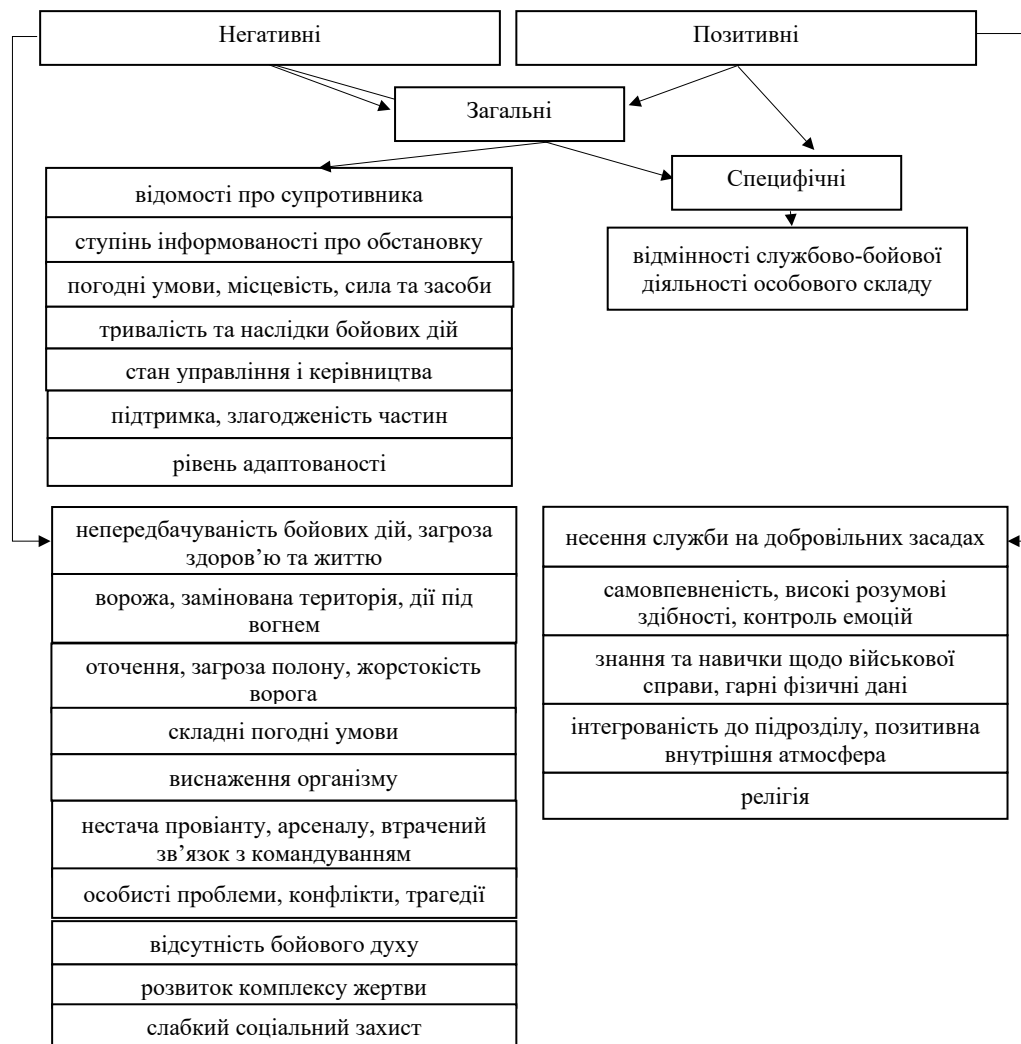
гом тривалого часу, що піддає їх постійному психологічному виснаженню – інтенсивні бойові дії, постійна небезпека для життя та обмежені можливості для відпочинку); втрата побратимів (втрата товаришів по службі на полі бою і необхідність перебувати в постійному очікуванні атаки чи артилерійського обстрілу – надзвичайно важкі психологічні випробування); розлука з родинами (довга відсутність комунікації із сім'ями та близькими людьми також створює додаткове моральне навантаження. Військові часто переживають за безпеку своїх рідних, особливо якщо вони знаходяться в зонах бойових дій); невизначеність і напруга (невизначеність щодо тривалості війни, чіткого завершення бойових дій, а також постійна зміна умов на фронті, відсутність розуміння, коли військові зможуть повернутися додому або коли ситуація на фронті стабілізується викликає паніку); фізичне та емоційне виснаження (постійна фізична активність, недостатній сон та умови бойового середовища сприяють загальному виснаженню). Це, в свою чергу, посилює психологічні проблеми, роблячи військових вразливішими до емоційних розладів, таких як депресія, тривога та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). З цих причин особливу увагу слід приділити готовності до бойових завдань офіцерського складу – вони є кермом при прийнятті рішень, які у свою чергу відчувають збільшену психологічну напругу через високу відповідальність за життя інших, успіх військових операцій та виконання наказів. Це моральне навантаження може викликати емоційний тягар, особливо коли ухвалюються складні рішення в умовах бою.

Так, умови, які впливають на бойову здатність воїна можна поділити на: загальні (широкий спектр фізичних, психологічних, соціальних та матеріальних чинників. Дані умови можуть як підвищувати, так і знижувати ефективність військових під час виконання бойових завдань); специфічні (відрізняються від загальних умов тим, що вони стосуються конкретних обставин, у яких перебувають військові під

час виконання бойових завдань; можуть виникати в залежності від особливостей бойової місії, середовища, де ведуться бойові дії, або специфічних аспектів сучасної війни) та враховувати негативні та позитивні наслідки для офіцерського складу при виконанні бойового завдання, що детальніше представлено на рисунку 1.

Тому, при навчанні офіцерів військового керуванню, необхідно обов'язково бра-

ти до уваги різний рівень морально-психологічної напруги ситуацій для формування твердих лідерських якостей із стійким емоційним інтелектом. Відповідно, офіцерському складу необхідно враховувати багато факторів, що впливають на бойову здатність військовослужбовців, оскільки це безпосередньо впливає на ефективність управління, збереження життя підлеглих і досягнення бойових завдань. Розуміння

Рис. 1. Умови, які впливають на бойову здатність військовослужбовців

Джерело: сформовано автором на основі [1]

загальних умов, таких як фізичний стан військових, морально-психологічний настрій, забезпеченість матеріальними ресурсами та організація підрозділів, дозволяє офіцерам створювати ефективні умови для збереження боєздатності. Тобто, військові управлінці, слідуючи принципу постійного спостереження та визначаючи кращій шлях до високої ефективності, виходячи з вчинків та можливостей підпорядкованих військових, іншими словами, застосовуючи праксеологічний підхід до справи, можуть правильно організувати ротацию, забезпечити підлеглих належним спорядженням і планувати операції так, щоб мінімізувати ризики для здоров'я та життя солдат у важких умовах. Виходячи з рисунку 1, можна процитувати слова автора Алещенко В., який зазначив «психосоціальний вимір висуває нові сучасні вимоги до бойової підготовки та застосування військ, морально-психологічного забезпечення, професійної підготовки офіцерських кадрів, їх теоретичної і методичної майстерності. Перед офіцерами всіх ланок військового управління постає складна проблема: мобілізувати зусилля військовослужбовців усіх категорій на ефективне виконання бойових завдань» [2, с. 8].

Звідси, формується твердження про необхідність психологічної підготовки особового складу, із її акцентом в загальній підготовці, як залог формування ефективного військового підрозділу на чолі з психологічно тривалими до морально-фізичного навантаження офіцерами.

У роботі науково-дослідної групи, яка складалась із наукових практиків службово-бойової діяльності: Н. Височіна, Л. Гуніна, О. Хацаюк та ін., було розроблено та апробовано програму щодо підвищення психофізичного стану як професійної компетентності майбутніх офіцерів військової та правоохоронної служб під час проходження навчання в затверджених Законом України військових наукових закладах [4]. Дослідження проводилось на добровільно-досліджуваній групі курсантів Національної академії Національної гвардії України В. Івченко. Згідно даного експе-

рименту, було встановлено, що спеціальна фізична підготовленість майбутніх військовослужбовців ефективно вплинула на їх психологічний стан:

- низький рівень витривалості приводить до значного виснаження, що відповідно викликає у воїна бажання здатися та у наступну чергу приводить до втрати особового складу;

- за результатами дослідження тривалий марш, подолання штучних та природних перешкод зменшує можливість перемоги у веденні рукопашного бою із супротивником на 27–30%, стрільби з табельної вогнепальної зброї на 29–31% відповідно [4, с. 35].

- експеримент із програмою підготовки, яка складалася з виконання тричі на тиждень наступних вправ: загальна контрольна вправа на єдиній смузі перешкод (400 м); спеціальна контрольна вправа на єдиній смузі перешкод (600 м); біг з подоланням смуги перешкод у складі підрозділу (1100 м); спеціальний комплекс прийомів рукопашного бою (РБ-3); маршидок на 10 км), привів до покращення (зниження) таких психологічних показників, як реактивна та особистісна тривожність; нервово-психічна стійкість; стан і властивості особистості у середньому на 23,45 умовних од.

Таким чином, згідно успішності зазначеного вище дослідження щодо формування спеціальної програми фізичної підготовки для службово-бойової діяльності, проведеного на курсантах НА НГУ, одним із факторів побудови стійкого морально-психологічного стану офіцера є якісні фізичні навички та витривалість, що виступає одним з основних показників якісного виконання службово-бойового завдання.

Наступний фактор виходить із нестандартного підходу до зміцнення психологічного стану військових – DFM (the dual-factor model of mental health) модель психічного здоров'я з подвійним фактором. Її ефективність була спостережена у науковій роботі зарубіжних науковців на прикладі об'єктів емпіричного дослідження (з праксеологічним показником)

– китайських військових [13]. Сутність двофакторної моделі психічного здоров'я (DFM), на відміну від однофакторної, полягає більш в розгорнутому розумінні підтримання здорового психологічного стану. Раніше дана модель була ефективно застосована у роботі з підлітками, студентами та мігрантами, тобто з верствами населення із збільшеним нервовим напруженням, з цієї причини дослідниками було вирішено спробувати перевірити метод DFM в основі дослідження людей, які ризикують своєю безпекою для захисту інших людей та своєї країни. Результати показали залежність обох факторів до загального морально-психологічного стану військового – модель припускає, що психічне здоров'я не обмежується лише відсутністю психопатологічних симптомів (таких як депресія, тривога тощо), але також включає позитивні психологічні стани (наприклад, високе суб'єктивне благополуччя та задоволеність життям). Вона стверджує, що для повної оцінки психічного здоров'я необхідно враховувати як негативні, так і позитивні аспекти [11].

В рамках дослідження було обрано наступні елементи для формування психологічного портрета офіцера при виконанні службово-бойового завдання на основі моделі психічного здоров'я з подвійним фактором (DFM) та праксеологічного підходу. Як вже було зазначено, модель DFM враховує як позитивні, так і негативні аспекти психічного здоров'я. Психічне здоров'я

офіцера оцінюється не лише за відсутністю психопатологічних симптомів (таких як тривога або депресія), але й за наявністю позитивних показників, таких як суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, мотивація та наявність сенсу життя (рис. 2).

Згідно з рисунком 2, при підготовці офіцера до служби в аспекті виконання своїх професійних обов'язків під час службово-бойових операцій, слід враховувати наступні психологічні елементи, згідно із моделлю DFM:

1. Позитивний фактор (суб'єктивне благополуччя):

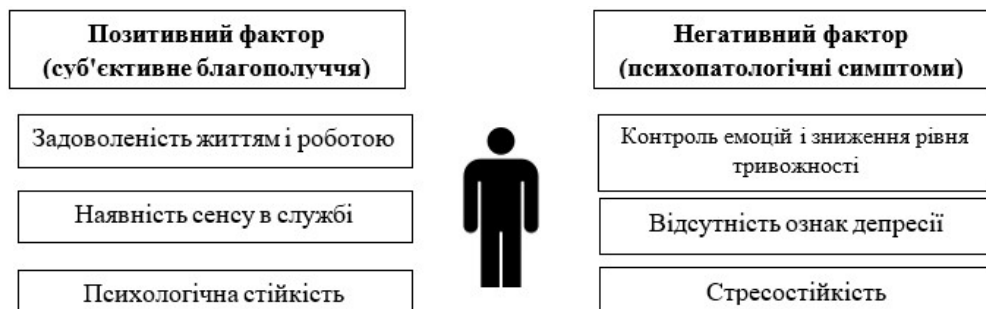
– задоволеність життям і роботою – високий рівень суб'єктивного благополуччя, зазвичай сприяє задоволенню професійним шляхом та формує ясні цілі у виконанні бойових завдань.

– наявність сенсу в службі – офіцер повинен чітко розуміти сенс своєї діяльності, її мету та цінність, що сприятиме мотивації навіть у найважчих умовах.

– психологічна стійкість – здатність управляти стресом, зберігати спокій у складних ситуаціях і швидко приймати правильні рішення є критично важливим.

2. Негативний фактор (психопатологічні симптоми):

– контроль емоцій і зниження рівня тривожності – рівень тривоги на низькому рівні, здатність ефективно контролювати негативні емоції, які можуть впливати на рішення офіцера.

Рис. 2. Основні елементи психологічного портрета на основі DFM

Джерело: сформовано автором на основі [13]

– відсутність ознак депресії – депресія може знизити бойову готовність і мотивацію офіцера. Важливо підтримувати психічне здоров'я, щоб уникнути емоційного виснаження.

– стресостійкість – позитивна боротьба зі стресовими ситуаціями та здатність до швидкого відновлення після критичних моментів.

Для завершення морально-психологічного портрета офіцера застосовано принцип праксеологічного підходу, який, в рамках даного дослідження, акцентує увагу на тому, як офіцер виконує свої обов'язки і які стратегії та методи він використовує для досягнення поставлених цілей. Практикологічний підхід у цьому випадку допомагає побудувати поведінковий портрет офіцера на основі його дій у бойових ситуаціях та їхньої ефективності (рис. 3).

Тож, розглянемо більш детально представлені на рис. 3 елементи портрета офіцера на основі праксеологічного підходу:

1. Раціональність та ефективність дій:

– оперативне прийняття рішень: швидка оцінка ситуації, зважування варіантів та прийняття рішення на основі найбільш ефективного підходу. Це може включати здатність аналізувати обстановку та враховувати всі фактори в умовах невизначеності.

– гнучкість і адаптивність: можна побачити, що у бойових умовах часто виникають непередбачувані ситуації. Офіцер, що володіє гнучким мисленням, зможе адаптуватися до нових викликів та змінити стратегію відповідно до обставин.

– мінімізація помилок: прагнення зменшити кількість помилок у бойових діях, діючи злагоджено та ефективно.

2. Організаційні здібності та лідерство:

– координація команди: вміння ефективно організувати роботу свого підрозділу, мотивувати команду та правильно розподіляти завдання.

– здатність до делегування: один із аспектів праксеологічної ефективності здатність офіцера делегувати завдання таким чином, щоб підвищити загальну продуктивність підрозділу.

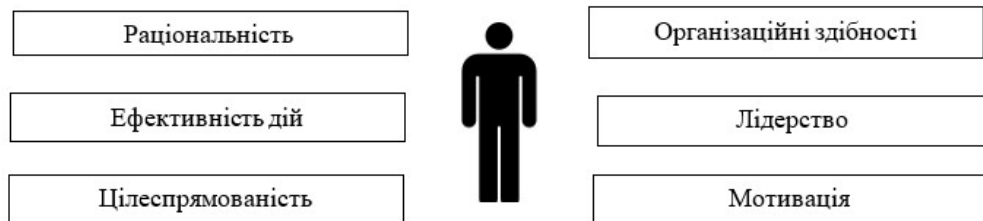
– емоційний інтелект: розуміння настроїв та потреб підлеглих, керування їхніми емоціями та створення сприятливого бойового духу.

3. Цілеспрямованість та мотивація:

– мотивація до виконання бойових завдань: усвідомлення важливості завдання та бачення в ньому сенсу сприяє ефективнішому керуванню діями підрозділу та досягненню цілей.

– стійкість у досягненні мети: незважаючи на складні умови та можливі невдачі, офіцер повинен залишатися націленим на результат і зберігати мотивацію до виконання завдання.

Виходячи із визначених елементів DFM-моделі та праксеологічних характеристик особистості військового офіцера Збройних Сил України на рисунках 2 та 3, можна сформувані загальний портрет морально-психологічної готовності офіцерів при виконанні службово-бойового завдання (рис. 4).

Рис. 3. Елементи морально-психологічного портрета офіцера, готового до бойових завдань, на основі праксеологічного підходу

Джерело: розроблено автором

Рис. 4. Формування морально-психологічної готовності офіцерів при виконанні службово-бойового завдання на основі праксеологічного підходу з акцентом на DFM-модель

Джерело: розроблено автором

Формування морально-психологічної готовності офіцерів під час виконання службово-бойових завдань є критично важливим елементом сучасної військової підготовки. Психологічна підготовка офіцерів забезпечує їх здатність ефективно реагувати на стресові ситуації, приймати обґрунтовані рішення в умовах бойових дій та керувати підрозділом під час криз. В умовах постійної загрози життю, непередбачуваності та високого рівня відповідальності за виконання завдань і збереження життя підлеглих, офіцери, які не мають достатньої психологічної стійкості, ризикують втратити контроль над ситуацією, що може призвести до серйозних наслід-

ків для бойової готовності підрозділу та виконання завдання. Психологічно підготовлений офіцер здатний зберігати холоднокровність, адекватно оцінювати ситуацію, швидко реагувати на зміни обставин і ефективно управляти стресом. Окрім цього, він також здатний підтримувати психологічний стан своїх підлеглих, що підвищує бойовий дух і загальну ефективність підрозділу.

Висновки. Одним із важливих підходів до визначення морально-психологічної готовності офіцерів є модель психічного здоров'я з подвійним фактором (DFM). Ця модель розглядає психічне здоров'я як сукупність двох взаємопов'язаних компо-

нентів: позитивного та негативного. Позитивний компонент включає показники суб'єктивного благополуччя, задоволення життям, мотивації та наявності сенсу в житті, тоді як негативний компонент оцінює психопатологічні симптоми, такі як тривожність, депресія та інші розлади. Модель DFM дозволяє не лише визначити, чи є в офіцера певні психічні розлади, але й оцінити рівень його мотивації, психологічної стійкості та здатності до адаптації в складних умовах. Це надзвичайно важливо для офіцерів, адже бойові завдання часто вимагають не лише відсутності негативних симптомів, але й високого рівня позитивних психологічних якостей, таких як впевненість у своїх діях, здатність приймати рішення під тиском і мотивація до виконання поставлених завдань.

У поєднанні з праксеологічним підходом, який фокусується на ефективності дій офіцера під час виконання завдань, модель DFM дозволяє комплексно оцінити та розвивати як психологічну, так і поведінкову готовність військових керівників. Практиологічний підхід підкреслює важливість оптимальної організації дій, здатність до швидкої адаптації та ефективного використання ресурсів, що особливо важливо в умовах бойових дій. Офіцери, які підготовлені за цими підходами, здатні не лише керувати стресом і підтримувати позитивний психологічний стан, але й ефективно діяти у кризових ситуаціях, швидко приймати рішення та координувати дії підлеглих.

Однак не можна ігнорувати фізичну підготовку та витривалість як невід'ємну частину бойової готовності офіцерів. Фізична підготовка є важливим фактором, який безпосередньо впливає на здатність витримувати навантаження та зберігати високу продуктивність під час тривалих бойових операцій. Високий рівень фізичної витривалості допомагає офіцерам справлятися зі стресовими ситуаціями, оскільки фізичний стан безпосередньо пов'язаний з психічним здоров'ям. Добре підготовлені фізично офіцери легше переносять тривалі фізичні навантаження, краще адаптуються

до екстремальних умов (наприклад, спека, холод, вологість або висота) і мають вищу здатність до відновлення після фізичних і психологічних навантажень.

Фізична витривалість також сприяє підвищенню впевненості в собі, що є важливим елементом морально-психологічної стійкості. Офіцер, який впевнений у своїх фізичних можливостях, зможе краще реагувати на непередбачувані ситуації, зберігаючи контроль над собою та підлеглими. Фізична підготовка включає тренування на витривалість, силу, швидкість і здатність до швидкої адаптації в екстремальних умовах, що особливо важливо для бойових операцій, які часто проводяться у важкодоступних або небезпечних умовах.

Також, слід зазначити, що специфічний характер професії військового вимагає нестандартного підходу до їх підготовки, так близько 80% військовослужбовців, які брали участь у бойових діях під час ООС, зазнали бойового стресу, і у 25% з них він переріс у посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Якщо подивитись у статистичні данні, можна побачити, що майже 90% військовослужбовців (ветеранів), які були направлені на виконання службово-бойових завдань, а деякі з них приймали участь в АТО (антитерористична операція) або ЗСУ (Збройних Силах України) потребують допомоги спеціалістів щодо налагодження морально-психологічного стану. Саме тому традиційний спосіб дослідження проблеми поганого емоційного стану членів особового складу, потребує модернізованого рішення підготовки кадрових військових до служби.

Таким чином, фізична підготовка та психологічна стійкість офіцера є двома взаємодоповнюючими елементами його бойової готовності. Використання моделі DFM у поєднанні з праксеологічним підходом дозволяє не тільки оцінювати та підтримувати психічне здоров'я, але й підвищувати ефективність дій офіцера під час виконання службово-бойових завдань. Фізична витривалість дозволяє зберігати високу продуктивність під час бойових операцій, тоді як психологічна підготовка

забезпечує стійкість до стресів і здатність ефективно керувати підрозділом. Це сприяє підвищенню боєздатності підрозділу, покращенню морально-психологічного стану та ефективному виконанню службово-бойових завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне управління ГШ ЗСУ № 20951/С від 25.09.2014. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань антитерористичної операції (порадник для офіцерів та сержантів). Штаб Антитерористичної Операції в луганській та донецькій областях. Відділ по роботі з особовим складом. 21 с. URL: <http://surl.li/stleas>.

2. **Алещенко, В.** (2023). Формування психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 74 (4). С. 5–13. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-5-13>.

3. **Андре, Моруа.** Історія Франції. Друга світова війна (перша фаза). http://loveread.es/read_book.php?id=71127&p=147.

4. **Височина, Н.** (2021). Модель психофізичної готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням. Надія Височина, Лариса Гуніна, Олександр Хацаюк та ін. *Військова освіта*. № 1 (43). С. 24–42. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/18fd0b75-9d10-4c75-b37b-6ceba6d111cf>.

5. **Волков, Д. С., Абатурова, О. А.** (2022). Особливості психічного здоров'я учасників бойових дій ЗС України. *Current issues of science, prospects and challenges*. Vol. 3. С. 41–43. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/256/255>.

6. **Горелов, І. Ю.** (2008). Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. 19 с.

7. **Кокун, О. М., Мороз, В. М., Пішко, І. О., Лозінська, Н. С.** (2021). Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злягодження: метод. посіб. 170 с.

8. **Корольчук, М. С.** (2015). Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. 651 с.

9. **Мілорадова, Н. Е., Шевченко, В. В.** (2021). Аналіз існуючих підходів щодо визначення професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. №3. С. 48–53. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/910cbc76-593a-446b-b271-3a1a94e1b3c1>.

10. **André, Maurois** A History of France. First published January 1, 1953. 560 p.

11. **Antaramian, S.** (2015). Assessing psychological symptoms and well-being: application of a dual-factor mental health model to understand college student performance. *J Psychoeducational Assess.* 33 (5). P. 419–429.

12. **Corry, N. H., Radakrishnan, S., Williams, C. S., Woodall, K. A. Stander, V. A.** (2024). Longitudinal association of health behaviors and health-related quality of life with military spouse readiness. *BMC Psychology*. 24(1).

13. **Liu, B., Zou, M., Bao, H., Xu, X., Liu, X., Zhang, B., Yang, Q., Li, F.** (2024). Mental health and meaning in life in Chinese military personnel: a cross-lagged analysis. *BMC Psychology*. 12(1). URL: <http://surl.li/dfktzh>.

14. **Nordstrand, A. Anyan, F., Bør, H. J., Hjemdal, O., Noll, L. K., Reichelt, J. G., Forbes, D., Adler, A.** (2024). Problematic anger among military personnel after combat deployment: prevalence and risk factors. *BMC Psychology*. 12 (1).

REFERENCES

1. Administrative Department of the General Staff of the ZSU No. 20951/C dated 09/25/2014. Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv do vykonannia zavdan antyterrorystychnoi operatsii (poradnyk dlia ofitseriv ta serzhantiv) [Formation of the psychological readiness of military personnel to perform the tasks of an anti-terrorist operation (advisor for officers and sergeants)]. *Shtab Antyterrorystychnoi Operatsii v luhanskii ta donetskii oblastiakh. Viddil po roboti z osobovym skladom [Headquarters of the Anti-Terrorist Operation in the Luhansk and Donetsk regions. Personnel department]*, p. 21. Retrieved from <http://surl.li/stleas> [in Ukrainian].
2. **Aleshchenko, V.** (2023). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv do vedennia boiovykh dii [Formation of psychological readiness of military personnel to conduct combat operations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, № 74 (4), pp. 5–13. Retrieved from <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-5-13> [in Ukrainian].
3. Andre Morois. Istoriiia Frantsii. Druha svitova viina (persha faza) [History of France. World War II (first phase)]. Retrieved from http://loveread.ec/read_book.php?id=71127&p=147 [in Ukrainian].
4. **Vysochyna, N.** (2021). Model psykhofizychnoi hotovnosti maibutnikh ofitseriv do vykonannia zavdan za pryznachenniam / Nadiia Vysochina, Larysa Hunina, Oleksandr Khatsaiuk ta in. [A model of psychophysical readiness of future officers to perform assigned tasks / Nadiya Vysochina, Larisa Gunina, Oleksandr Khatsayuk, etc.]. *Viiskova osvita [Military educatio]*, № 1 (43), pp. 24–42. Retrieved from <https://dSPACE.univd.edu.ua/items/18fd0b75-9d10-4c75-b37b-6ceba6d111cf> [in Ukrainian].
5. **Volkov, D. S., Abaturova, O. A.** (2022). Osoblyvosti psykhychnoho zdorovia uchasnykiv boiovykh dii ZS Ukraini [Peculiarities of mental health of combatants of the Armed Forces of Ukraine]. *Current issues of science, prospects and challenges*, № 3, pp. 41–43. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/256/255> [in Ukrainian].
6. **Gorelov, I.Yu.** (2008). Psykholohichna hotovnist pratsivnykiv OVS do zastosuvannia vohnepalno-sylovoho vplyvu [Psychological readiness of employees of the military police to the use of fire and force impact]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. p. 19 [in Ukrainian].
7. **Miloradova, N. E., Shevchenko, V. V.** (2021). Analiz isnuuiuchykh pidkhodiv shchodo vyznachennia profesiino-psykholohichnoi kompetentnosti viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of existing approaches to determining the professional and psychological competence of servicemen of the National Guard of Ukraine]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. [Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law]*, № 3. pp. 48–53. Retrieved from <https://dSPACE.univd.edu.ua/items/910cbc76-593a-446b-b271-3a1a94e1b3c1> [in Ukrainian].
8. **Kokun, O.M., Moroz, V.M., Pishko, I.O., Lozinska, N.S.** (2021). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia: metod. posib. [Formation of psychological readiness of military servicemen under contract to perform assigned tasks during combat coordination: a method], p. 170. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726799/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1_%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%A2_ISBN.pdf [in Ukrainian].
9. **Korolchuk, M. S.** (2015). Psykholohiia pratsi u zvychainykh ta ekstremalnykh umovakh: navch. posib. [Psychology of work in normal and extreme conditions: training. guide], p. 651 [in Ukrainian].
10. **André, Maurois.** A History of France. First published January 1, 1953, p. 560.

11. **Antaramian, S.** (2015). Assessing psychological symptoms and well-being: application of a dual-factor mental health model to understand college student performance. *J Psychoeducational Assess*, № 33(5), pp. 419–429.
12. **Corry, N. H., Radakrishnan, S., Williams, C. S., Woodall, K. A. Stander, V. A.** (2024). Longitudinal association of health behaviors and health-related quality of life with military spouse readiness. *BMC Psychology*, № 24(1). Retrieved from <http://surl.li/yindsc>.
13. **Liu, B., Zou, M., Bao, H., Xu, X., Liu, X., Zhang, B., Yang, Q., Li, F.** (2024). Mental health and meaning in life in Chinese military personnel: a cross-lagged. *BMC Psychology*, № 12(1). Retrieved from <http://surl.li/dfktzh>.
14. **Nordstrand, A., Anyan, F., Bøe, H. J., Hjemdal, O., Noll, L. K., Reichelt, J. G., Forbes, D., Adler, A.** (2024). Problematic anger among military personnel after combat deployment: prevalence and risk factors. *BMC Psychology*, № 12(1). Retrieved from <http://surl.li/xgvpfh>.

УДК 37.017:355]:172
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).09

Олександр ПРИТУЛА

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту
Запорізький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

ВИХОВАННЯ ЗАХИСНИКА ВІТЧИЗНИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

У статті аналізується поняття виховання захисника народу в давньокіївських літописах та пам'ятках народної культури («Руська правда», «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ»).

Зокрема, у «Руській правді» проблема підготовки захисника Вітчизни відображена в контексті правового виховання, а «Слово о полку Ігоревім» оспівує ратний подвиг воїнів, які протистоять кочовій загрози. Наголошується, що мислителі усвідомлювали необхідність патріотичного виховання усіх верств суспільства – як вищих (князів, бояр, дружинників), так і нижчих (рядових воїнів). Саме їх згуртування мало забезпечити успішний захист Вітчизни.

Відзначається особлива актуальність виховання захисника в умовах розгортання кочової стихії, декілька хвиль якої (від печенігів до половців) накочувалися зі степів на землі східних слов'ян на межі 1–2 тис. н.е. Боротьба з таким сильним противником потребувала максимальної концентрації зусиль, що зумовлювало посилення патріотичного виховання. Його важливим компонентом стала розвинена система фізичної підготовки, поєднана з мудрістю й освіченістю, що в комплексі розглядалися як основа героїзму.

Підкреслена значущість потреби у формуванні та реального процесу виховання військової сили, мудрості, освіченості українського люду – князів, їх ратників та простолюдинів. Традиції виховання захисника Вітчизни, закладені в ту епоху, були успадковані й розвинені наступними поколіннями.

Ключові слова: виховання, захисник Вітчизни, давньокіївський літопис, пам'ятки культури, патріотичне виховання, освіченість.

Olexandr PRYTULA

EDUCATION OF THE DEFENDER OF THE HOMELAND IN THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL CONTEXT

The article analyzes the concept of raising a defender of the people in ancient Kyiv annals and monuments of folk culture («Ruska Pravda», «Word about Igor's regiment», «The Story of the Time Ages»).

In particular, in «Ruska Pravda» the problem of training the defender of the Homeland is reflected in the context of legal education, and «Word about Igor's regiment» glorifies the military feat of soldiers who resist the nomadic threat. It is emphasized that thinkers were aware of the need for patriotic education of all layers of society – both higher (princes, boyars, soldiers) and lower (ordinary soldiers). It was their unity that was supposed to ensure the successful defense of the Homeland.

The special relevance of the education of the defender is noted in the conditions of the unfolding of the nomadic element, several waves of which (from the Pechenegs to the Polovtsians) rolled from the steppes to the land of the Eastern Slavs at the turn of 1–2 thousand AD. The fight against such a strong enemy required the maximum concentration of efforts, which led to the strengthening of patriotic education. Its important component was a developed system of physical training, combined with wisdom and education, which in the complex were considered as the basis of heroism.

The significance of the need for the formation and real process of education of the military force, wisdom, and education of the Ukrainian people – princes, their warriors and commoners – is emphasized. The traditions of raising a defender of the Homeland, established in that era, were inherited and developed by subsequent generations.

Key words: education, defender of the Homeland, ancient Kyiv annals, cultural monuments, patriotic education.

Постановка проблеми. Поняття виховання захисника народу в давньокіївських літописах та пам'ятках народної культури («Руська правда», «Слово о полку Ігоревім») постає однією із центральних проблем в історії української філософії та культури. Зазначені документи розкривають складність і важливість військово-патріотичного виховання, фундамент якого закладався ще у дохристиянський період, насамперед, через виховання людини згідно з традиціями роду, сім'ї, общини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження філософії виховання захисника Вітчизни в історії української філософії та культури представлена розробками сучасних українських істориків, культурологів, політологів, такими, зокрема, як: О. Абрамчук, І. Ващенко, М. Відейко, М. Грушевський, Н. Деделюк, В. Єрмолаєв, Л. Залізник, Т. Зінкевич, В. Камінська, А. Медвідь, Т. Окольнічя, О. Остапенко, Я. Тимчак, А. Цьось, Б. Яценко та багато інших.

Разом з тим, недостатньо дослідженою є проблема реального процесу виховання військової сили, мудрості, освіченості українського люду – князів, їх ратників та простолюдинів.

Мета статті – розкрити сутність поняття виховання захисника Вітчизни в історико-філософському контексті.

Виклад основного матеріалу. За доби Київської Русі виховання захисника народу зміцнювалося вірою в Бога, пов'язаною з поширенням під впливом християнства важливих моральних цінностей. Дослідники зазначають їх суттєву роль у формуван-

ні патріотизму у вітчизняному суспільстві за киево-руської і галицько-волинської доби [1, с. 18]. Насамперед, серед джерел патріотичного виховання варто виокремити «Повість минулих літ», що постає вершиною давньокіївського літописання.

«Повість минулих літ» розкриває різні сторони багатогранного процесу виховання захисника Вітчизни. Літописець Нестор уславлює добро і засуджує зло, підносить добрі починання і почуття, водночас закладаючи основи патріотичного виховання, в основі якого любов до рідної землі та готовність її захищати [21, с. 59]. Зокрема, він зображує силу і велич народу, розкриває єдність провідних компонентів (духовного та фізичного) виховання захисника народу, на численних зразках патріотизму, героїчних вчинків, непохитності духу як народу загалом, так і окремих історичних осіб [5, с. 5].

«Повість минулих літ» дає численні яскраві приклади патріотичного виховання. Показовим, зокрема, є фрагмент, де мова йде про звернення князя Святослава до воїнів перед битвою з вдесятеро більшим візантійським військом у 971 р.: «Нам нема куди відступати, хочемо чи не хочемо – треба битися. Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві не знають ганьби. Якщо ж побіжимо – сором нам буде. Тож не побіжимо, а станемо твердо, а я попереду вас. Якщо моя голова ляже, то про свої потурбуйтеся самі» [23, с. 52]. Натхненні словами полководця, воїни у «січі великій» здобули перемогу. Наведений опис засвідчує усвідомлення авторами давньокіївських лі-

тописів важливості виховання захисника Вітчизни.

«Повість минулих літ» наводить й інші зразки мужності, хоробрості, високого морального духу, що поставали закономірним наслідком виховання захисника народу. Так, зокрема, тмутороканський князь Мстислав у поєдинку з касозьким князем Редедою у 1022 р., послабнувши від тривалої боротьби проти сильного суперника, звертається до Богородиці із проханням по допомогу і, надихнувшись нових сил, перемагає противника [23, с. 99]. Отже, віра в Бога для автора літопису постає невіддільною від військових успіхів.

У «Повісті минулих літ» поняття виховання захисника народу тісно пов'язане із проблемою формування і розвитку державності, що постає провідною темою літопису. Т. Зінкевич із цього приводу зазначає, що Київська Русь досягла високого рівня не лише в управлінні територіями держави та їх захисті від противників, але й у впливі на інші етноси, що посилювався через систему полюддя (до неї, за словами Нестора, було залучено 15 різних народів; тим самим виявляла себе «здатність до самоорганізації, захисту і вмінню чинити тиск на вороже оточення» [9, с. 269].

Подібної думки дотримується і А. Медвідь, вказуючи, що Нестор із гордістю описує синівську любов народу до рідної полянської, київської, руської землі. Дослідниця підкреслює, що для народу, який зазнавав частих вторгнень кочівників, князь насамперед цінувався за здатність дати відсіч небезпечному противникові, а не за ведення внутрішніх усобиць проти суперників у боротьбі за княжий престол [14, с. 15].

У розвиток попередніх традицій літописання протягом XII–XIII ст. велику кількість літописів було створено у різних містах і монастирях Київської Русі. Ці твори охоплювали різноманітні події військово-політичної історії, висвітлювали яскраві постаті видатних захисників народу. Літописи протиставляли добро та зло, постаючи важливим засобом військово-патріотичного виховання. При цьому літо-

писці не вітали сепаратистські принципи в системі державного устрою, що набували поширення за доби феодальної роздробленості: навпаки, у літописах цього періоду дискутувалося, хто з князів та їхнього оточення краще служить Руській землі [19, с. 93].

Важливу роль у вихованні захисника народу відіграла і така пам'ятка правової культури, як «Руська правда». Насамперед варто звернути увагу на ту обставину, що названий документ оформився на основі звичаєвого права слов'ян та законодавчої практики князів. Як компоненти останньої, в аспекті нашого дослідження становлять інтерес договори першої половини X ст. між Руссю та Візантією. Згідно з цими угодами, на візантійців покладалося зобов'язання не лише сплачувати данину на користь князівських воїнів, але й забезпечити русичам особливі умови проживання і торгівлі в Константинополі. Водночас, на думку дослідників, у договорах містилися пункти, що стосувались питань викупу або видачі полонених за винагороду, відмови русичів від грабунку беззахисних купців, потерпілих від бурі, зобов'язання охороняти останніх під час їх торговельних експедицій [3, с. 309–310]. Зазначені положення закладали важливі принципи виховання воїнів, сприяючи подальшому розвитку їх культури і моралі.

Розвиваючи попередні правові традиції, «Руська правда» набула чинності як збірка законів серед тієї частини руського суспільства, на яку поширювалася церковна юрисдикція у нецерковних справах; водночас не виключено, що з часом її дія могла поширитися за межі церковної юрисдикції [13, с. 160]. На думку В. М. Єрмолаєва, «Руська правда» утверджувала засади рівноправності в державі, незважаючи на існування соціальної і майнової диференціації населення Русі. Дослідник наголошує, що в XI–XII ст. на території Київської Русі не зафіксовано гонінь, пов'язаних із релігійними поглядами, місцем проживання, статтю або майновим статусом певних осіб [8, с. 8]. Тим самим, на нашу думку, «Руська правда» створювала умови для усвідом-

лення єдності вітчизняного суспільства, що мало стати запорукою успішності виховання захисника народу.

Яскравим виявом любові до рідної землі як ідейної основи для виховання захисника Вітчизни постає безсмертне «Слово о полку Ігоревім». Аналіз його змісту, розкриття його значення як патріотичного твору, в якому відтворена широка панорама подій на Русі в XII ст., зберігає незаперечну актуальність. В. Євстратов підкреслює, що «Слово о полку Ігоревім» є важливим засобом патріотичного виховання молоді, розвитку поваги до історичного минулого, так само, як і любові до сучасності, шанування народної творчості [7, с. 14].

У «Слові о полку Ігоревім» із великою художньою силою, виразністю та яскравістю розкрито моральний дух головного героя. С. П'ятаченко зазначає вплив на образи «Слова о полку Ігоревім» попередньої, дохристиянської ідейної спадщини народної культури. Зокрема, звернуто увагу на ту обставину, що при зображенні у «Слові о полку Ігоревім» половецьких ханів Ізака і Кончака зазначено, що дідом останнього був Шарокань. З урахуванням того, що у вітчизняному фольклорі так називають крилатого змія, висувається гіпотеза, що тотемом половців виступав змії, на бій проти якого вирушив Ігор. Подібний мотив боротьби богатиря зі змієм є розповсюдженим у слов'янській казковій традиції, де наголошується, що змії може бути переможений тільки певним героєм [17, с. 18].

О. С. Колесник вважає, що «Слово о полку Ігоревім» варто розглядати як своєрідний енциклопедичний текст. У його змісті відображено різноманітні сфери життя тогочасного суспільства (культуру і природу, язичницькі вірування та християнські принципи, етичні цінності й естетичні ідеали), описано події минулого, теперішню ситуацію, майбутні перспективи, зображено різні способи діяльності і рівні суспільства. «Слово о полку Ігоревім» дослідниця визначає як «мислене дерево», за посередництвом якого читач має змогу структурувати час та простір, осягнути як життя своїх пращурів, так і власне буття [11, с. 167].

Серед численних граней твору важливе значення має його патріотично-виховний аспект, пов'язаний насамперед з образом Ігоря як головного героя.

Вирушити в похід проти половців князя Ігоря спонукало почуття воїнської честі. Його наділено рисами мужнього воїна-патріота, готового до самопожертви заради Батьківщини. Припинення князівських міжусобиць, що стали причиною розділу рідної землі і подальших лих Вітчизни, подальше об'єднання Русі, – саме в цьому автор «Слова о полку Ігоревім» убачає перспективу історичного розвитку. Водночас автор із сумом зазначає, що занепад країни розпочався тоді, коли брат з братом стали ділити землю, а внаслідок цього вороги з усіх боків одну за одною здобували перемоги. На противагу такому стану речей, автор «Слова о полку Ігоревім» схвально згадує перших руських князів та їх успішні походи проти ворогів Батьківщини. Розглядаючи центром Русі Київ, він виступає прибічником сильної централізованої влади, яка б знову об'єднала Русь і зробила її сильною державою [20, с. 221]. Тим самим «Слово...» розглядає поняття виховання захисника народу в більш широкому контексті загального становища держави та суспільства, розкриваючи причини існуючих проблем і позначаючи напрями їх вирішення.

Б. Яценко, розглядаючи гіпотезу В. Ходасевича, звертає увагу на два завдання, які поєднує автор «Слова о полку Ігоревім»: політичне (пробудження національної свідомості, звернення до князів для досягнення згоди заради єдності Руської землі) і філософське (показ героя, який, попри початковий військовий неуспіх, залишається непереможеним, оскільки його героїзм впливає з високої політичної місії). Коли в заключній частині «Слова о полку Ігоревім» Русь без Ігоря порівнюється з «тілом без голови», автор поеми «...має на увазі саме цю його політичну місію – утвердити єдність і захистити Русь від зовнішніх ворогів. Така характеристика Ігоря Святославовича могла виникнути після того, як той став старійшиною в роді Олеговичів,

головним претендентом на київський престол (1198)» [24, с. 32].

У зв'язку з цим М. С. Грушевський вважає виявом традиціоналізму провідну ідею «Слова о полку Ігоревім». На думку історика, її варто визначити як заклик до династичної солідарності і до почуття моральної єдності «Руської землі». М. С. Грушевський наголошує: «Руськая земля», «русичі» – сі слова проходять як воєнне і політичне гасло через «Слово», повні невимовного чару, радості і болю для автора, для його покоління, для його кола. Він хоче підняти, наелектризувати сим кличем, його славною минувшиною, його упадком і пониженням в сучасності своїх земляків – всі верстви, всі кола, об'єднавши їх в одній волі, в одній горінні» [4, с. 214]. Такий фундаментальний підхід до виховання захисника народу зберігав свою значущість і надалі, протягом усієї докозацької доби історії України.

Велика увага до питань підготовки захисників Вітчизни в історії української філософії та культури була зумовлена значущістю потреби у формуванні та реального процесу виховання військової сили, мудрості, освіченості українського люду – князів, їх ратників та простолюдинів. Зокрема, О. І. Остапенко вважає, що патріотичні ідеї були невіддільні від зображення князів як втілення такого ідеалу виховання: «Князі виступали насамперед як захисники рідної землі, готові пожертвувати своїм життям заради власної честі та честі Батьківщини» [16]. На думку дослідників, розвиток тогочасної держави великою мірою визначався саме особистими рисами князя: його талантом, умінням створити збройні сили й утримувати в єдності різні племена власним авторитетом [22, с. 5].

Пам'ятки культури докозацької доби містять повчальні приклади морального звучання на прикладах життя самовідданих і сміливих правителів держави. З одного боку, до них належать сімейні описи життя князів (Ростиславовичів, Святослава Олеговича, його сина Ігоря Святославовича), які постають зразками особистого патріотизму, хоробрості й мужності, показують

кращі особисті риси характеру і взаємовідносин між представниками князівської верхівки, що є гідними наслідування. З другого боку, літопис засвідчує й злочини князів (зокрема, у «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича і про злочини Володимира Галицького»). Вони зображені з позицій неприпустимості морального занепаду особи, засуджують застосування князями насильства заради злої мети [6, с. 31–32].

Головною опорою князя у здійсненні функцій державного управління і захисту країни поставала князівська дружина. Н. А. Деделюк і А. В. Цюсюк високо оцінюють її військово-політичне значення в історії. Дослідники зазначають, що на той час княже військо мало вирішальний вплив на успішне ведення воєнних дій. Розвиток дружини еволюціонував протягом тривалого періоду історії Київської Русі: від найманого варязького війська (на початку державного будівництва), від етнічно змішаної дружини, очолюваної представниками варягів, до князівської дружини, яка формувалася саме зі слов'ян (період піднесення держави). Дружина постала провідною суспільно-політичною та військовою силою, органічно пов'язаною з інститутом князівства (зокрема, з її складу виокремлюється боярство) [6, с. 88].

Вже на початковому етапі розбудови державності (IX–X ст.) дружина створювала органи управління центральної великокнязівської влади. Водночас, вона виконувала власне військові функції (збір данини «полюддя»; підпорядкування нових земель; охорона територій, на які поширювалася влада князя; організація військових походів на сусідів). За часів розквіту держави (кінець X – перша половина XI ст.) дружина продовжувала успішно виконувати ці завдання, що сприяла територіальному і політичному зростанню Київської Русі. За доби феодальної роздробленості (XII–XIII ст.) зазначені функції розширювалися й удосконалювалися [15]. Проте незмінним залишалося завдання виконання обов'язків захисту Вітчизни, що вимагало від дружинників відповідної підготовки.

Реальний процес виховання ратників князівської дружини був достатньо складним і багатогранним, що визначалося специфікою певного роду військ, його цільового призначення, особливостей озброєння тощо. Для підготовки воїна важливими були як природні чинники загартування, так і «ігрища» Останнє поняття, як зазначають дослідники, у середньовічну епоху мало більш широке значення, порівняно із сучасним поняттям «гра». Насамперед, ігрища проводилися у зв'язку з певними святами, обрядами, побутовими подіями в житті суспільства (народження дитини, весілля, поховання та ін), постаючи їх невід'ємним складником. Давні слов'яни, протягом тривалого часу зберігаючи язичницьке світобачення, «вірили в магічну силу дій, ритуалів, у силу слова й руху, і цими засобами намагалися забезпечити собі добробут, гарний урожай, приплід худоби, успішне полювання, щасливе родинне життя, міцне здоров'я, добру погоду тощо» [6, с. 38].

До ігрищ насамперед належали військові ігри (зокрема, фізичні вправи з предметами зброї – меч, спис, лук, праща тощо, а також з палицями, камінням, арканами тощо). Крім того, важливе місце в системі виховання військової сили ратників відводилось фізичним вправам із використанням засобів пересування (коней, човнів тощо), а також бігу, ходінню, плаванню, змагальним фізичним вправам (протиборства, бої навкулачки, боротьба, фехтування). Військово-прикладна підготовка як реалізація процесу виховання військової сили протягом мирного часу знаходила вияв у таких формах, як ігрища, турніри, змагання, полювання [2, с. 112].

Варто зазначити, що військово-патриотичне виховання передбачало розвиток не лише фізичних, а й духовних якостей, до яких насамперед належали мудрість й освіченість. З хрещенням Русі, здійсненим за правління Володимира Великого у 988 р., їх ідейним джерелом стало вважатися християнство. У зв'язку з цим дослідники зазначають вплив християнства на різні

сфери суспільного життя Київської Русі. Зокрема, цей вплив позначився і на системі фізичного виховання. Ідея переважання духовного над тілесним, божественного над земним мала закономірним наслідком поширення в церковній та світській літературі висловлювань, у яких засуджувалися давні язичницькі традиції «ігрищ». Проте незаперечною залишалася їх значуща роль у всебічному формуванні давньоруських воїнів, у розвиткові їх патріотичного виховання, що було принципово важливим для збереження і поступу суспільства та держави. Тому, з одного боку, ідейно засуджуючи язичницькі обряди, з другого боку, християнство поступово пристосовувалося до них, що знайшло вияви в культурі Київської Русі [6, с. 24].

У князівсько-боярському середовищі велику роль у вихованні військової сили, мудрості, освіченості відігравав інститут наставництва. Він був необхідний для утвердження дієвого народного ополчення, що мало ключове значення у військовій діяльності [10, с. 51]. Важливу роль серед професійних форм організації виховання у IX–XIII ст. відігравали освітні та виховні заклади. Зокрема, воїни мали якісно володіти різними видами зброї. Тому для тренувань у середньовічній Русі було створено організовані гуртки стрільців із лука і фехтувальні школи у Києві та Новгороді [18, с. 430].

Водночас, часті війни з сусідами та внутрішні конфлікти ставили в умови гострої боротьби за існування не тільки князів та їх ратників, а й простолюдинів. Тому формування та реальний процес виховання військової сили мали важливе значення в киево-руському суспільстві, охоплюючи загальне вміння ловити і муштрувати коней, полювання, володіння зброєю, конем тощо [2, с. 112].

У період централізації влади навколо стольного граду Києва, князі розгорнули створення закладів освіти, де юнаки здобували військово-фізичне виховання. З часів князювання Володимира Великого (960–1015), виховання юнаків здійснювалось у т. зв. «чоловічих домах», які були

цього організовані. У той час також діяли т.зв. «лісові школи», організовані в межах чоловічих військових союзів, що проводили ініціації («посвяти») молоді, під час яких основна увага приділялася військово-фізичній підготовці. Дослідники вважають, що військово-фізичному вихованню надавалося значення в монастирях, церквах та школах, що активно розбудовувалися за часів князювання Ярослава Мудрого (1015–1054) [12, с. 311].

Висновки. Виховання захисника Вітчизни в історії української філософії та культури докозацької доби постає однією з центральних смислоутворюючих про-

блем. Увага до патріотичного виховання, яка простежується вже в давньокиївських літописах на численних історичних прикладах, виявляє себе і в інших пам'ятках культури. Зокрема, у «Руській правді» проблема підготовки захисника Вітчизни відображена в контексті правового виховання, а «Слово о полку Ігоревім» оспівує ратний подвиг воїнів, які протистоять кочовій загрозі. Мислителі усвідомлювали необхідність патріотичного виховання усіх верств суспільства – як вищих (князів, бояр, дружинників), так і нижчих (рядових воїнів). Саме їх згуртування мало забезпечити успішний захист Вітчизни.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абрамчук, О. В. & Фіцула, М. М.** (2008). Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. Монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця. 147 с.
2. **Ващенко, І. М., Козерук, Ю. В., Буланов, О. М. & Шурхал, І. А.** (2013). Історичні аспекти фізичної культури на території України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* Вип. 112. Т. 4. С. 111–115.
3. **Головко, О. М. & Греченко, В. А.** (2018). Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у ХІХ – на початку ХХ ст. Харків: Константа. 472 с.
4. **Грушевський, М. С.** (1993). Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Київ: Либідь. Т. 2. 264 с.
5. **Деделюк, Н. А.** (2004). Традиції фізичного виховання Київської Русі та їх використання в загальноосвітній школі: автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту. Львів. 20 с.
6. **Деделюк, Н. А. & Цьось, А. В.** (2004). Традиції фізичного виховання в Київській Русі: монографія. Луцьк. 170 с.
7. **Євстратов, В.** (2009). «Слово о полку Ігоревім» – важливе джерело вивчення подій ХІ-ХІІ ст. на Чернігово-Сіверщині. *Сіверянський літопис.* № 5. С. 11–17.
8. **Єрмолаєв, В. М.** (2015). Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності: зб. наук. пр.* Харків. Вип. 129. С. 3–10.
9. **Зінкевич, Т.** (2016). Зародкові ідеї громадянської релігії у «Повісті минулих літ». *Релігія та Соціум.* № 3–4 (23–24). С. 265–271.
10. **Камінська, В. В.** (2021). Системоутворюючі чинники і формування державної політики у сфері фізичної культури і спорту в часи Київської Русі. *Таврійський науковий вісник.* № 4. С. 47–53.
11. **Колесник, О. С.** (2011). Міфопоетика «Слова о полку Ігоревім». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: філософські науки.* Вип. 95. С. 164–168.
12. **Лазоренко, С., Балашов, Д. & Чхайло М.** (2018). Військові та фізичні звичаї староруських богатирів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* № 4 (78). С. 303–313.

13. **Мателешко, Ю. П.** (2010). Руська Правда: становлення, редакції, дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородської Української богословської академії та Карпатського університету ім. А. Волошина*. Вип. 6–7. С. 159–163.
14. **Медвідь, А.** (2010). «Повість минулих літ» Нестора-літописця як видатна пам'ятка риторичної спадщини Київської Русі. *Освіта регіону*. № 1. С. 11–16.
15. **Моця, О. П.** (2005). Місце князівської військової дружини в державній системі Київської Русі. *Воєнна історія*. № 5–6 (23–24). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_05_2.htm (дата звернення: 06.08.2023).
16. **Остапенко, О. І.** (2014). Розвиток ідеї військово-патріотичного виховання у педагогічній літературі. *Актуальні проблеми впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчальних закладах*. С. 246–251. URL: https://lib.iitta.gov.ua/5664/1/Стаття_для_Институту.pdf (дата звернення: 03.08.2023).
17. **П'ятаченко, С.** (2006). До питання про світогляд автора «Слова». *Сумська старовина*. № XVI–XVII. С. 11–21.
18. **Тимчак, Я. В.** (1998). Традиції військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до кінця XIII століття). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне: Діва. Вип. 3. С. 428–432.
19. **Цьось, А. В. & Деделюк, Н. А.** (2014). Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 456 с.
20. **Черненко-Шкурко, Д. А.** (2017). Історичний аспект становлення патріотизму українського народу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. № 1 (76). С. 218–226.
21. **Черняк, С. Г.** (2016). Виховання в контексті інтересів суспільства доби середньовіччя. *Наука і освіта*. № 1. С. 57–61.
22. **Якимович, Б. З.** (Упор.). (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.)*. Львів: Світ. 712 с.
23. **Яременко, В. В.** (Ред.). (2005). *Повість минулих літ: Літописні оповіді*. Київ: Веселка. 227 с.
24. **Яценко, Б.** (2003). І ще про автентичність «Слова о полку Ігоревім». *Слово і Час*. № 7. С. 30–34.

REFERENCES

1. **Abramchuk, O. V. & Fitsula, M. M.** (2008). Patriotyczne wykhovannia studentiv vyshchychk tekhnichnykh navchalnykh zakladiv Monohrafiia. [Patriotic education of students of higher technical educational institutions. Monograph]. Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia. 147 p.
2. **Vashchenko, I. M., Kozeruk, Yu. V., Bulanov, O. M. & Shurkhal, I. A.** (2013). Istorychni aspekty fizychnoi kultury na terytorii Ukrainy [Historical aspects of physical culture on the territory of Ukraine]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka*. Seria: pedahohichni nauky. Fizyчне vykhovannia ta sport. Vyp. 112. T. 4. S. 111–115.
3. **Holovko, O. M. & Hrechenko, V. A.** (2018). Pravo Kyivskoi Rusi v doslidzhenniakh vchenykh universytetiv na terenakh Ukrainy u XIX – na pochatku XX st. [The law of Kyivan Rus' in the research of university scientists on the territory of Ukraine in the 19th – at the beginning of the 20th century.] Kharkiv: Konstanta. 472 s.
4. **Hrushevskiy, M. S.** (1993). Istoriiia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature]: V 6 t. 9 kn. Kyiv: Lybid. T. 2. 264 s.
5. **Dedeliuk, N. A.** (2004). Tradytsii fizychnoho vykhovannia Kyivskoi Rusi ta yikh vykorystannia v zahalnoosvitnii shkoli [Traditions of physical education of Kyivan Rus and their

use in secondary schools]: avtoref. dys. ... kand. nauk z fizychnoho vykhovannia ta sportu (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv. 20 s.

6. **Dedeliuk, N. A. & Tsos, A. V.** (2004). Tradytsii fizychnoho vykhovannia v Kyivskii Rusi [Traditions of physical education in Kyivan Rus]: monohrafiia. Lutsk. 170 s. [in Ukrainian].

7. **Yevstratov, V.** (2009). «Slovo o polku Ihorevim» – vazhlyve dzherelo vyvchennia podii Khl-Khll st. na Chernihovo-Sivershchyni [«The word about Igor's regiment» is an important source for studying the events of the XI-XII centuries. in Chernihiv-Sivershchyna]. *Siverianskyi litopys*. № 5. S. 11–17.

8. **Yermolaiev, V. M.** (2015). Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: do vytokiv i tradytsii vitcheznianoho zakonodavstva [Yaroslav the Wise's Pravda Ruska: to the origins and traditions of domestic legislation]. *Problemy zakonnosti: zb. nauk. pr. Kharkiv*. Vyp. 129. S. 3–10.

9. **Zinkevych, T.** (2016). Zarodkovi idei hromadianskoi relihii u «Povisti mynulykh lit» [The germinal ideas of civil religion in «The Tale of Bygone Years»]. *Relihiia ta Sotsium*. № 3–4 (23–24). S. 265–271.

10. **Kaminska, V. V.** (2021). Systemoutvoriuiuchi chynnyky i formuvannia derzhavnoi polityky u sferi fizychnoi kultury i sportu v chasy Kyivskoi Rusi [System-forming factors and the formation of state policy in the field of physical culture and sports in the times of Kyivan Rus]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*. № 4. S. 47–53.

11. **Kolesnyk, O. S.** (2011). Mifopoetyka «Slova o polku Ihorevim» [Mythopoetics «Words about Igor's Regiment»]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: filosofski nauky*. Vyp. 95. S. 164–168.

12. **Lazorenko, S., Balashov, D. & Chkhailo M.** (2018). Viiskovi ta fizychni zvytiakh staroruskykh bohatyryv [Military and physical feats of old-russian heroes]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 4 (78). S. 303–313.

13. **Mateleshko, Yu. P.** (2010). Ruska Pravda: stanovlennia, redaktsii, dyskusiini pytannia [Ruska Pravda: formation, editors, debatable issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoi Ukrainiskoi bohoslavskoi akademii ta Karpatskoho universytetu im. A. Voloshyna*. Vyp. 6–7. S. 159–163.

14. **Medvid, A.** (2010). «Povist mynulykh lit» Nestora-litopystsia yak vydatna pam'iatka rytorychnoi spadshchyny Kyivskoi Rusi [«The Tale of Bygone Years» by Nestor the chronicler as an outstanding monument of the rhetorical heritage of Kyivan Rus.]. *Osvita rehionu*. № 1. S. 11–16.

15. **Motsia, O. P.** (2005). Mistse kniazivskoi viiskovoi družyny v derzhavnii systemi Kyivskoi Rusi [The place of the princely military wife in the state system of Kyivan Rus]. *Voienna istoriia*. № 5–6 (23–24). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_05_2.htm (data zvernennia: 06.08.2023).

16. **Ostapenko, O. I.** (2014). Rozvytok idei viiskovo-patriotychnoho vykhovannia u pedahohichnii literaturi [Development of the idea of military-patriotic education in pedagogical literature]. *Aktualni problemy vprovadzhennia zdorov'iazberihaiuchykh tekhnolohii u navchalnykh zakladakh*. S. 246–251. URL: https://lib.iitta.gov.ua/5664/1/Stattia_dlia_Ynstytutu.pdf (data zvernennia: 03.08.2023).

17. **P'iatachenko, S.** (2006). Do pytannia pro svitohliad avtora «Slova» [To the question about the worldview of the author of «Slova»]. *Sumska starovyna*. № KhVI–XVII. S. 11–21.

18. **Tymchak, Ya. V.** (1998). Tradytsii viiskovo-fizychnoi pidhotovky v Ukraini (z naidavnishykh chasiv do kintsia XIII stolittia) [Traditions of military physical training in Ukraine (from the earliest times to the end of the 13th century)]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. Rivne: Diva. Vyp. 3. S. 428–432.

19. **Tsos, A. V. & Dedeliuk, N. A.** (2014). Istoriia fizychnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st. [The history of physical education in Ukraine from the earliest times to the beginning of the 19th century]. Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 456 s.

20. **Chernenko-Shkurko, D. A.** (2017). Istorychnyi aspekt stanovlennia patriotyzmu ukrainskoho narodu [The historical aspect of the formation of patriotism of the Ukrainian people]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. № 1 (76). S. 218–226.

21. **Cherniak, S. H.** (2016). Vykhovannia v konteksti interesiv suspilstva doby serednovichchia [Education in the context of the interests of the society of the Middle Ages]. *Nauka i osvita*. № 1. S. 57–61.

22. **Yakymovych, B. Z.** (Upor.). (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 20-kh rokiv XX st.)* [History of the Ukrainian army (from princely times to the 20s of the 20th century)]. Lviv: Svit. 712 s. [in Ukrainian].

23. **Yaremenko, V. V.** (Red). (2005). *Povist mynulykh lit: Litopysni opovidi* [The Story of the Time Ages: Chronicle stories]. Kyiv: Veselka. 227 s. [in Ukrainian].

24. **Yatsenko, B.** (2003). I shche pro avtentychnist «Slova o polku Ihorevim» [And also about the authenticity of «Words about Igor’s Regiment»]. *Slovo i Chas*. № 7. S. 30–34.

CONTENTS

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO

Education reform: liberation from “sovietness” (article two)..... 5

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURY: SEARCH FOR PRIORITIES

Roman VOLOSHYN

The role of collective memory in the process of community formation:
the Square as a «place of memory» 14

Oleksiy KIYKOV

Hybrid management in the system of higher education: philosophical
and managerial aspects in the conditions of globalization and information society 22

Serhii TEREPLYSHCHYI

Documenting social creativity in educational institutions during the war in Ukraine 31

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Tetiana BIELKOVA

Concept of professional training of future specialists in physical rehabilitation
to formation of a health-preserving educational environment..... 39

Marianna SUKHOLOVA

Self-presentation as an Integral Element of the Professional Training
of a Specialist in Musical Art..... 51

HIGHER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Marja NESTEROVA, Maryna DIELINI, Liliia ATNAZHEVA

Social innovations and social cohesion as factors for successful collaboration between
universities and communities..... 57

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Yevhen DENYSENKO

Formation of moral and psychological readiness of officers in the performance
of service and combat tasks on the basis of praxeological approach 67

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Olexandr PRYTULA

Education of the defender of the Homeland in the historical
and philosophical context..... 79

Contents..... 89

For authors..... 91

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Статті, що пропонуються до друку, мають бути написані спеціально для часопису «Вища освіта України», відповідати вимогам департаменту атестації кадрів МОН України до наукових праць і скеровуватися на потреби керівників і колективів ЗВО, освітніх політиків, науковців й аналітиків. Не рекомендовано надсилати статті хрестоматійного чи примітивно-перелічувального характеру. Стаття обов'язково має містити авторську позицію з обраного питання чи теми. Новий авторський матеріал і незалежні висновки мають складати не менше третини статті.

Редакція залишає за собою право доцільно скорочувати і виправляти текст статті, а також вносити уточнювальні зміни в назву. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування повністю відповідальні автори.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Статті приймаються у вигляді файлів у текстових редакторах MS Word for Windows електронною поштою. Електронна адреса редакції: vou@udu.kyiv.ua

Поля: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см. Шриффт: Times New Roman, 14 пт. Міжрядковий інтервал – 1,5. Абзац – 1,25 см. Обсяг матеріалів (тексту, анотацій, літератури) рекомендований у межах 11–20 сторінок А4 включно з таблицями, графіками і малюнками. Рисунок (діаграма, фото) і таблиці повинні мати нумерацію, назву та розміщуватися після першого посилання на них у тексті (наприклад, рис. 1) або (табл. 1). Графічний матеріал подати також в окремому файлі. Автори мають піклуватися про легкість сприйняття матеріалу у чорно-білому варіанті. Стаття публікується із фотокарткою автора, яку необхідно надіслати в електронному вигляді (.jpg). Роздільна здатність – 300 точок на дюйм.

Структурні елементи статті:

- 1) УДК;
  - 2) прізвище та ім'я автора;
  - 3) науковий ступінь та звання, посада, місце роботи, orcid;
- Якщо авторів декілька, відомості про кожного з них друкуються з нового рядка.
- 4) назва статті;
  - 5) ключові слова та стисла анотація (900–1000 знаків) українською мовою (навіть якщо стаття англійською мовою);
  - 6) основний текст статті;
  - 7) література;

Джерела за алфавітом у такому порядку: спочатку джерела українською, потім зарубіжні джерела. Рекомендовано спиратися на найновіші і найважливіші національні і зарубіжні джерела. Забороняється цитування в тексті та внесення до бібліографічних списків тих джерел, які опубліковані російською мовою в будь-якій країні, а також джерел іншими мовами, якщо вони опубліковані на території росії та білорусі.

Внутрішньо-текстові посилання на список літератури позначаються цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад, [5; 9]. Якщо в тексті статті використано цитату, необхідно навести номер джерела у списку літератури і сторінку, наприклад, [1, с. 10], де 1 – порядковий номер у списку, 10 – номер сторінки. Забороняється винесення посилань унизу кожної сторінки. Література оформлюється мовою оригіналу відповідно до стандарту APA (American Psychological Association). Обов'язково вказується DOI за наявності.

8) references;

Для активного включення статей наукового фахового видання в обіг наукової інформації та коректного індексування публікацій наукометричними системами необхідно після наведення списку використаних джерел в кожній публікації наводити блок References – список кирилических джерел у транслітерованому вигляді відповідно до стандарту APA. Джерела латиною не дублюємо в список References.

9) ім'я та прізвище автора(ів) англійською мовою;

10) анотація англійською мовою, ключові слова.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

Коректура • Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка • О. Молодецька

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 17.10.2024 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 7,48. Зам. № 1224/857.
Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.